

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ  
РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҚОСЫМША БІЛІМ БЕРУ  
ОҚУ-ӘДІСТЕМЕЛІК ОРТАЛЫҒЫ**

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН  
РЕСПУБЛИКАНСКИЙ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЦЕНТР  
ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

**Музыкалық мектептерге арналған «Этносольфеджио»  
пәні бойынша білім беретін оқу бағдарламасы және  
әдістемелік ұсынымдар**

**Образовательная учебная программа и методические  
рекомендации по предмету «Этносольфеджио»  
для музыкальных школ**

**Астана, 2016**

Музыкалық мектептерге арналған «Этносольфеджио» пәні бойынша білім беретін оқу бағдарламасы және әдістемелік ұсынымдар  
– «Республикалық қосымша білім беру оқу-әдістемелік орталығы» РМҚК, Астана, 2016. – 117 б.

Образовательная учебная программа и методические рекомендации по предмету «Этносольфеджио» для музыкальных школ – РГКП «Республиканский учебно-методический центр дополнительного образования» – Астана, 2016 год. – 117 с.

Құрастырушы-авторлар: Файзуллина Жанат Алимқызы, Астана қаласы №1 Балалар музыка мектебінің педагогі.

Авторы-составители:

Файзуллина Жанат Алимовна, педагог Детской музыкальной школы №1 г.Астана.

Рецензенттер:

Әлпейісова Гүлнар Тұяқбайқызы, Қазақ ұлттық өнер университетінің музыкатану кафедрасының профессоры, өнертану ғылымдарының кандидаты.

Малдыбаева Раушан Сабыржанқызы, Қазақ ұлттық өнер университетінің музыкатану кафедрасының профессоры, өнертану ғылымдарының кандидаты.

Шегебаев Пернебек, Қазақ ұлттық өнер университетінің музыкатану кафедрасының профессоры, өнертану ғылымдарының кандидаты, Қазақстан композиторлар Одағының мүшесі.

Рецензенты:

Альпеисова Гульнар Туякбаевна, профессор кафедры музыковедения Казахского национального университета искусств, кандидат искусствоведения.

Малдыбаева Раушан Сабыржановна, профессор кафедры музыковедения Казахского национального университета искусств, кандидат искусствоведения.

Шегебаев Пернебек, профессор Казахского национального университета искусств, кандидат искусствоведения, член Союза композиторов Казахстана.

Музыкалық мектептерге арналған «Этносольфеджио» пәні бойынша білім беретін оқу бағдарламасы және әдістемелік ұсынымдар музыка мектептерінің педагогтеріне арналған және оқытудың мақсатын, міндеттерін, мерзімін, мазмұнын, әр сынып бойынша бағдарламалық талаптарды, оқу пәнін игеруден күтілетін нәтижелерді, бағалау өлшемдерін, пәннің әдістемелік қамтамасыз етілуін анықтайды.

Образовательная программа и методические рекомендации по предмету «Этносольфеджио» предназначена для педагогов музыкальных школ и определяет цель, задачи, сроки обучения, содержание, программные требования по каждому классу, ожидаемые результаты освоения учебного предмета, критерии оценок, методическое обеспечение предмета.

*ҚР БЖҒМ «Республикалық қосымша білім беру оқу-әдістемелік орталығы» РМҚК оқу-әдістемелік кеңесі ұсынады  
(2016 жылғы 5 мамырдағы №2 хаттама)*

*Рекомендовано Учебно-методическим советом  
РГКП «Республиканский учебно-методический центр дополнительного образования»  
(протокол от 5 мая 2016 года №2)*

*©Республикалық қосымша білім беру оқу-әдістемелік орталығы, 2016  
©Республиканский учебно-методический центр дополнительного образования, 2016*

## Мазмұны

1	Түсінік хат	5
2	Бағдарламаны іске асыру шарттары	8
3	Оқу пәнінің мазмұны	12
4	Бірінші сыныптың оқу пәнінің мазмұны	16
5	Екінші сыныптың оқу пәнінің мазмұны	17
6	Үшінші сыныптың оқу пәнінің мазмұны	17
7	Төртінші сыныптың оқу пәнінің мазмұны	18
8	Бесінші сыныптың оқу пәнінің мазмұны	19
9	Бірінші сыныпқа арналған болжамды бағдарламалық талаптар	19
10	Бірінші сыныптың бағдарламаларын игеруден күтілетін нәтижелер	20
11	Екінші сыныпқа арналған болжамды бағдарламалық талаптар	21
12	Екінші сыныптың бағдарламасын игеруден күтілетін нәтижелер	21
13	Үшінші сыныпқа арналған болжамды бағдарламалық талаптар	22
14	Үшінші сыныптың бағдарламасын игеруден күтілетін нәтижелер	23
15	Төртінші сыныпқа арналған болжамды бағдарламалық талаптар	23
16	Төртінші сыныптың бағдарламасын игеруден күтілетін нәтижелер	24
17	Бесінші сыныпқа арналған болжамды бағдарламалық талаптар	25
18	Бесінші сыныптың бағдарламасын игеруден күтілетін нәтижелер	25
19	Бақылау түрлері және бағдарламын игеру нәтижелерін бағалау өлшемдері	26
20	Әдістемелік ұсынымдар	30
21	Практикалық сабақтардың мазмұны	48
22	Сыныптар бойынша болжамды репертуарлық тізімдер	59
23	Әдебиеттер	64

## Содержание

1	Пояснительная записка	67
2	Условия реализации программы	70
3	Содержание учебного предмета	73
4	Содержание учебного предмета в первом классе	78
5	Содержание учебного предмета во втором классе	79
6	Содержание учебного предмета в третьем классе	79
7	Содержание учебного предмета в четвертом классе	80
8	Содержание учебного предмета в пятом классе	81
9	Примерные программные требования по первому классу	81
10	Ожидаемые результаты освоения программы первого класса	82
11	Примерные программные требования по второму классу	83
12	Ожидаемые результаты освоения программы второго класса	84
13	Примерные программные требования по третьему классу	84
14	Ожидаемые результаты освоения программы третьего класса	85
15	Примерные программные требования по четвертому классу	86
16	Ожидаемые результаты освоения программы четвертого класса	86
17	Примерные программные требования по пятому классу	87
18	Ожидаемые результаты освоения программы пятого класса	87
19	Виды контроля и критерии оценок результатов освоения программы	88
20	Методические рекомендации	92
21	Примерные репертуарные списки по классам	110
22	Литература	115

## **Балалар музыка мектептерінің және балалар өнер мектептері музыка бөлімдерінің «Этносольфеджио» пәні бойынша білім беру бағдарламасы**

### **1. Түсінік хат**

1. Балалар музыка мектептерінің және балалар өнер мектептері музыка бөлімдерінің «Этносольфеджио» пәні бойынша білім беру бағдарламасы (бұдан әрі – Бағдарлама) оқытудың мақсатын, міндеттерін, мерзімін, мазмұнын, әр сынып бойынша бағдарламалық талаптарды, оқу пәнін игеруден күтілетін нәтижелерді, бағалау өлшемдерін, пәннің әдістемелік қамтамасыз етілуін анықтайды.

2. Этносольфеджио пәні қазақтың дәстүрлі музыкасын сақтап қалу және әрі қарай дамыту мәселелерін іс жүзінде шешеді. Әр түрлі орындау дәстүріне, мектебіне және стиліне жататын домбыра күйлері мен әндерін меңгерудің, суырып салуға топтастырып баулудың, күйлер мен әндері нотаға түсірудің әдістемелерін үйретеді.

3. Бағдарламамен анықталатын 5 жылдық оқыту шартты болып табылады. Білім беру мазмұнының жаңартылуының нәтижесі дегеніміз – білім алушылардың меңгерген білімдерін тәжірибеде қолдану және әлеуметтік бейімделу үдерісінде сәтті пайдалануға мүмкіндік беретін негізгі құзыреттіліктер жүйесін игеру болып табылады.

4. Музыкалық оқыту және тәрбиелеу барысында білім алушылардың негізгі және пәндік құзыреттерін қалыптастыру әр түрлі әдістерді қолдануды талап етеді. Музыкант-педагогтің жұмысында оқыту, дамыту, тәрбиелеу, ынталандыру және бақылау-түзету қызметін атқаратын, барлық жалпыпедагогикалық әдістер қолданылуы мүмкін.

5. Әрбір білім алушының жеке ерекшеліктері, оның табиғи қабілеттеріне тәуелсіз, музыкаға жақындата алатын оқыту әдістері мен құралдарын іздеп табуды талап етеді.

6. Кешендік сабаққа білім алушылардың шығармашылық қызметінің түрлері – вокалдық-интонациялық дағдылар, сольфеджиолау және нота парағына қарап ән айту, метроритм сезімін, музыкалық түйсікті қабылдауды (есту қабілетін талдау), шығармашылық дағдыларды тәрбиелеу, музыкалық диктант, теориялық мәліметтер біріктіріледі.

7. Бағдарламаның мақсаты: қағыс техникасы күрделі, әр түрлі домбыра стильдеріне жататын құрылымдық тұрғыдан күйлердің дамыған буындарын және санқилы ән мектептерінің әуендерін қамтитын диктанттарды жаза білу, күйдің және әннің кез келген бөлігін біртіндеп домбырада және дауыспен дәл орындау.

8. Бағдарламаның міндеттері.

Білім беру:

- 1) музыкалық сауаттылықты оқыту;
- 2) музыкалық орындау саласында арнайы құзыретті қалыптастыру;
- 3) музыкалық шығармаларды жалғыз және ансамбльде сауатты орындауға мүмкіндік беретін домбырада ойнаудың негізгі орындаушылық әдістерін оқыту;
- 4) музыкалық шығармаларды эмоциялық және шығармашылық тұрғыдан орындау дағдыларын қалыптастыру.

Дамытушылық:

- 1) балалардың музыкалық және шығармашылық қабілеттерін дамыту;
- 2) композитордың шығармашылық ойын іске асыруға арналған қажетті құрал ретінде орындау техникасын дамыту;
- 3) ойынның техникалық дағдыларын дамыту;
- 4) жеке дара және ұжымда жұмыс істеу дағдысын дамыту.

Тәрбие беру:

- 1) білім алушылардың әртүрлі халықтың рухани және мәдени құндылықтарын құрметтеуге және қабылдауға мүмкіндік беретін жеке қасиеттерін тәрбиелеу және дамыту;
- 2) балаларда коммуникативтік дағдыларды, жауапкершілік сезімін және тәртіпті болуды қалыптастыру;
- 3) білім алушыларда эстетикалық көзқарастарды, адамгершілік ұстанымдарды және рухани құндылықтармен қатынас жасау қажеттіліктерін қалыптастыру.

9. Сонымен қатар, этносольфеджионың басты міндеттерінің бірі– синкреттік шығармашылық (әңгіме және музыка) өнері ретіндегі дәстүрлі музыканы ауызша қабылдап, қайталап орындап беру дағдыларын қалыптастыру. Сондықтан аңыз-күйлерді орындау білім алушылардың сыныпта да үйде де орындалатын ең мәнді жұмыс түрі болып табылады. Білім алушылар дәстүрлі музыканы біліп қана қоймай, оны орындап бере алуы тиіс.

10. Бағдарлама білім алушылардың жастық және жеке ерекшеліктерін ескереді, білім алушылардың функционалды сауаттылығын дамытуға негізгі және пәндік құзыреттілік жетістіктеріне (оқу пәнінің аясында меңгерген айрықша білімді, білікті және дағдыларды) бағытталған.

11. Білім беру бағдарламасының әдіснамалық негізі:

- 1) музыкалық есту қабілетін қазақтың дәстүрлі музыкасын негізге ала отырып дамыту және жетілдіру;
- 2) білім алушылардың домбыралық күйлер мен қазақ өлең-жырларының барлық элементтерін есту арқылы анықтау және ұғыну қабілеттерін тәрбиелеу;

3) қазақ музыкасының ең азық үлгілерімен таныстыру арқылы музыкалық есте сақтау қабілетін дамыту;

4) музыка домбыралық суырып салмашылық өнер қабілетін және оқушының шығармашылық мүмкіндігін дамыту;

5) музыкалық таным және қазақтың дәстүрлі өнеріне деген сүйіспеншілікті дамыту.

12. Оқу материалдарының мазмұнын таңдау мына педагогикалық қағидаттарға негізделеді:

1) табиғи сәйкестік және қолжетімділік қағидаты білім алушылардың жас ерекшеліктерін ескеріп, білім алушылардың музыкалық және рухани-адамгершілік дамуына көмектесетін, тыңдауға, үйренуге, орындауға лайық оқу материалын іріктеп алуға мүмкіндік береді;

2) сабақтастық қағидаты білім алушылардың музыкалық қызметі және оның мазмұны деңгейінде оқытудың барлық сыныптары арасындағы байланысты білдіреді;

3) шығармашылық қағидаты білім алушылардың қабілеттерін және бейімділіктерін ашып тануды көздейді, өнермен табысудағы жетістік, қуаныш жағдаятын жасауды бағамдайды.

13. Бағдарламаның мазмұны қазақ халқының дәстүрлі мәдениетіне, салт-дәстүріне, әдеп-ғұрыптарына, заманауи қазақстандық өнерге негізделеді.

14. Заманауи талаптарға сәйкес, сонымен қатар білім алушылардың бағдарламаға қызығушылығын арттыру мақсатында, музыкалық мектепте интерактивтік білім беру технологияларды ендіруді көздейді.

15. «Этносольфеджио» пәні бойынша оқу жүктемесінің көлемі үлгілік оқу жоспарына сәйкес әрбір сыныпта 2 апталық сағатты; жылына 68 сағатты құрайды. Оқыту топтық формаларда жүзеге асады. Әр топта 12-15-ке дейін білім алушылар оқиды.

16. Сабақтардың негізгі түрлері болып түрлі әдістер қолданылатын топтық сабақтар табылады: ойын, көрнекілік (практикалық көрсетілім), ынталандыру және қолдау, салыстыру, сөзбен түсіндіру әдісі. Оқыту үдерісінде диагностикалық әдістер қолданылады: бақылау, әңгімелесу.

Сабақ түрлері:

1) шығарманы талдау, аспапта ойнау дағдылары мен амалдарын игеруден тұратын практикалық сабақтар.

2) дайындық-концерттік сабақтар – бұл жеке концерттік нөмірлерді дайындау және жеке концерттік нөмірлерді көпшілікке көрсету;

3) ойын сабақтары – бұл партияны ең үздік орындауға, партияның нақты жерлерін тез жаттауға арналған байқаулар;

4) саяхат сабақтары: кәсіби және әуесқой ансамбльдердің және орыс халық аспаптар оркестрлерінің концерттеріне бару.

17. Бағдарлама білім алушылармен оқу жұмысының топтық нысанын қарастырады. Топтық жұмыс оқу процесін оңтайландыруға және сабақты жүргізуді жеңілдендіруге мүмкіндік береді. Барлық топпен және бағдарламаның барлық бөлімдерімен үнемі жаппай жұмыс істеу жағдайында ғана білім алушылар білім, білік және дағдылардың кешенін меңгеруі мүмкін, бұл тұтас алғанда оқу процесін дұрыс жоспарлауды және әр сабаққа мұқият дайындалуды талап етеді.

## **2. Бағдарламаны іске асыру шарттары**

18. Осы бағдарламаны іске асыратын негізгі тиімділік көрсеткіштері:

- 1) білім алушыларды аспаптық орындаушылыққа уәждемелеу;
- 2) дарынды балалардың кәсіби өзін-өзі анықтауы;
- 3) білім алушылардың шығармашылық өзін-өзі танытуы, ұжымдар мен олардың жеке орындаушыларының көрсетілім-байқауларына, фестивальдарға, концерттік-топтық шараларға қатысуы.

19. Дәрісханалық сабақтарды өткізу түрлері: топтық.

Дәрісханадан тыс жұмыстардың түрлері:

- 1) үй тапсырмасын орындау;
- 2) концерттік көрсетілімдерге дайындалу;
- 3) білім алушылардың концерттерге, шығармашылық шараларға қатысуы;

- 4) филармония, театрлар мен мұражайларға және тағы басқаларға баруы.

20. Бағдарламаны меңгеру қорытынды мемлекеттік емтиханмен аяқталады. Бағдарламаны іске асыру шарттары, жұмыс тәртібі қосымша білім беру ұйымының ішкі тәртіп ережелерімен анықталады.

21. Бағдарламаны іске асыруда оқытылатын оқу пәнінің бейініне сәйкес арнайы педагогикалық немесе музыкалық кәсіби (орта немесе жоғары) білімі бар педагогикалық қызметкерлермен қамтамасыз етіледі.

22. Бағдарлама жалпы дамытушылық бағытқа ие, түрлі нақыштар мен дәуірлердің музыкаларын, заманауи музыка мен балалар әндері бағдарламаның музыкалық негізін құрайды.

23. Бағдарлама дайындалып отырылған бағдарламаның келешекте жалғасын табуын қамтамасыз етуді және музыкалық өнер саласындағы кәсіби орта білім берудің негізгі кәсіби білім бағдарламаларын ескере отырып әзірленген.

24. Әр жартыжылдықтың басында этносольфеджио пәніне арналған жоспар жасалады және білім беру ұйымының басшысы бекітеді. Әр жартыжылдықтың соңында педагог



тапсырмаларды орындау сапасы мен алдыңғы тізімдердегі бекітілген өзгерістерді енгізеді, ал жылдың соңында оркестр ұжымының музыкалық және техникалық дамуын, үлгерімі мен еңбекке қабілеттілігінің сипаттамасын береді.

25. Пәнжоспарын құру кезінде жылдың басы мен соңындағы сипаттамасына сәйкес жұмысты жоспарлаудың келешегі және ағымдық міндеттері ескеріледі.

26. Жоспарда жылдың аяғында оның жеке даму жақтарын көрсететін мінездемесі ұсынылады:

1) музыкалық мағлұматтар деңгейі (есту, ырғақ, жады), білім алушының орындау аппаратының берілген аспапқа сәйкестігі, аспапқа икемделгіш дәрежесі;

2) жалпы даму, эмоциялық, сезінушілік, реакция жылдамдығы; музыкаға, музыкалық сабақтарға қатынасы;

3) еңбекке қабілеттілік, жинақылық;

4) өз бетінше оқып-үйрену икемділігі, мәтінді талғаудағы сауаттылық дәрежесі, музыкалық туындыларды меңгеру шапшаңдығы;

5) жылдың аяғындағы табыстары;

6) білім алушының дамуындағы кемшіліктер және оларды түзету бойынша міндеттер.

27. Педагог өз бетінше репертуарлық тізімді қалыптастырады, шығармаларды жүйелендіреді, әр баланың жеке мүмкіндіктеріне сәйкес репертуарды толықтырады.

28. Педагог бағдарламаның көлемі мен қиындығын репертуарлық тізімге жаңа репертуар енгізе отырып өзгертеді. Репертуарға түпнұсқалық шығармалар, қазақ халық аспаптарына арналған өңдеулер мен заманауи композиторлардың шығармалары кіреді.

29. Педагог дәріс беретін пәні бойынша білім беру бағдарламасын әзірлеуі, музыкалық педагогика саласында отандық және шетелдік білім берудің озық жетістіктеріне негізделген оқу-білім беру үдерісі технологиясын пайдалана білуі қажет.

30. Балалар музыка мектептері мен өнер мектептерінің музыка бөлімдері басқа білім беру ұйымдарымен шығармашылық байланыс орнату үшін жағдай жасауы қажет, оның ішінде ұдайы әдістемелік жұмыс жүргізу, алдыңғы қатарлы педагогикалық технологияларды қолдану мақсатында кәсіби байланыстар да орнатуы керек.

31. Әрбір жарты оқу жылдан кейін білім алушыларға баға қойылады. Баға қою үшін негізінен білім алушының аталған кезеңде аспапта ойнау дағдыларын игеру деңгейі, сондай-ақ ынтасы мен тырысуы назарға алынады.

Білім алушылардың бақылау диктантын жазу, сыныптансыныпқа көшіру емтиханын тапсыру нәтижесінде олардың пәнді игеру деңгейі анықталады. Кей жағдайларда төмен баға алған, үлгерімі төмен

балалардың музыка деген қызығушылықтары төмендеп жатады. Бұл кезде педагогтің қолдауы мен көмегі өте қажет. Сондықтан педагог білім алушылардың сабақ үлегірін сабақ барысында ғана қадағалап қоймай, үй тапсырмаларының, өзіндік жұмыстардың үздіксіз, мұқият орындалғанын бақылап отыруы қажет. Себебі, білім алушылардың үлгерімі өзіндік үй жұмысын дұрыс ұйымдастырғанына байланысты. Бастауыш сыныптың білім алушылары үй жұмысын дұрыс орындай алмай, музыкалық аспапқа қызығушылығы төмендейді.

Жоғарғы сыныптың білім алушыларына үй тапсырмасының көлемі және орындайтын жұмыс түрлері түрлендіріледі. Шығарманың орындаушылық туғызатын бөліктерді әр түрлі әдіспен (тасымалдау, штрих пен ырғақты өзгертіп) орындау.

Білім алушының өзіндік жұмысының орындауын тәрбиелеу мен дамыту үшін, оқытушы үй тапсырмасының орындау әдісі мен тәсілдерін түсіндіруі тиіс. Әр сабақта педагог үй тапсырмасын білім алушының орындаушылық қабілетіне қарай өзгертіп отырады. Педагог білім алушыдан үй тапсырмасын сапалы орындауды талап етуі қажет.

Сабақты өткізу барысында педагог білім алушының музыкалық есту және ойлау қабілеттерін, орындаушылық шеберлікті дамыту, үй тапсырмасын орындауды жетілдіруге белсенділік көрсетуі тиіс.

Үй тапсырмасын білім алушы күн сайын орындауы (аптасына 2-4 сағат) қажет.

Педагогиканың дәстүрін, әдістер мен тәсілдерін қолдана отырып, бағдарлама жоспарын орындау үшін, білім алушыға берілген өзіндік жұмыстың көлемі қиын болмауы тиіс. Оқушыға үй жұмысын ұйымдастыруға, дайындалу сағат көлемін үнемдеуге оқытушы көмек көрсетуі қажет. Үй жұмысында тапсырмалар әр түрлі болуы қажет:

үштен бір бөлігі (орындаушылық техниканы жетілдіретін жаттығулар, гаммалар, этюдтарға) бөлінуі тиіс;

жаңа шығармаларды талдау, нота бойынша шығармаларды талдау (читка с листа) (орындаушылық талабы бойынша 2-3 сыныпқа төмен);

дыбыс бойынша жұмыс, педагогтің нұсқауы бойынша техникалық қиындық туғызатын бөліктерді орындау;

музыкалық шығарманы жаттау, концертке дайындау;

бағдарлама шығармасын басынан бастап соңына дейін тоқтамай орындау, оқушы орындаған шығармаларды қайталау.

Үй тапсырмасы білім алушының күнделігінде жазылуы тиіс. Білім алушының үй тапсырмасын сапалы орындауында, күнделіктің жүйелі толтыруында да жатыр.

Үй тапсырмасын сабақтан сабаққа дейін тексеруі мен қадағалауын ата-аналар өткізеді. Педагог білім алушының үйде үй тапсырмасын орындауға жағдайының туғызуын біліп, танысуы керек. Ата-ана мен педагогтің арасында қарым-қатынасы жақсы болуы қажет.

32. Білім алушылардың көпшілік алдында өнер көрсетуі (мектептің есеп беру концерті, байқаулар және тағы басқа) бала үшін сынақ болып табылады.

33. Оқу жылы ішінде этносольфеджио сыныбында 4-6 шығарманы үйреніп шығады, оның біреуінің ірі көлемдегі шығарма болғаны жақсы.

34. Этносольфеджио сабақтарында оркестрде ойнаушы нотаны парақтан оқып үйренеді. Аталған дағдыны біртіндеп және жоспарлы түрде дамыту мақсатында жұмысты орындауға қолайлы болатын тональдықтағы, альтерациялық белгілері аз және ырғақ суреті қарапайым жеңіл шығармадан бастаған дұрыс.

35. Нотаны парақтан оқу барысында орындалатын шығарманың түрі мен мазмұны туралы дұрыс түсінік алу үшін берілген партитураның қарапайым талаптары орындалады.

Пысықталатын музыкалық шығармалардың саны, олардың жанры, түрі, фактурасы мен сипаты бойынша әр түрлі болуы ойнаушының музыкалық ой өрісін кеңейтіп қана қоймай, нотаны парақтан оқу дағдысын дамытады.

36. Шығармаларды талдау және үйрену ерекше зейін қоюды талап етеді, оларды орындау үлкен музыкалық және тәрбиелік маңызға ие және музыкалық ойлаудың дамуына ықпал етеді.

37. Білім беру бағдарламасын іске асыруда жүйелі түрде ғылыми-әдістемелік қызметпен және өз біліктілігін жетілдірумен айналысатын, сабақ беретін пәніне сәйкес арнайы кәсіби білімі бар (орта немесе жоғары) педагогикалық кадрлармен қамтамасыз етіледі.

38. Балалар музыка мектептері мен балалар өнер мектептерінің материалды-техникалық базасы санитарлы және өртке қарсы нормаларға, еңбекті қорғау нормаларына сәйкес болуы қажет.

39. Білім беру бағдарламасын іске асыру шарттары болып – музыкалық аспаптардың – ұлттық аспапат, аспаптарды күтуге арналған аксессуарлар; CD және DVD-таспаларын тыңдауға арналған құрылғылар; аудио және видео құрылғылары; ноталық әдебиеттер, оқу жинақтары мен құралдары; әдістемелік әдебиеттер; фонотека мен видеотека табылады.

40. «Этносольфеджио» пәні бойынша жүрзілетін сабақтарға арналған кабинеттер жеткілікті дыбыстық оқшауланған, заманауи оқуға қажетті жихаздармен қамтылуы, өз уақытында жөндеуден өтуі қажет. Аспаптарды күйге келтіретін мамандар тұрақты түрде тексеріп тұруы керек.

41. Оқу жоспарындағы «Этносольфеджио» пәнінің оқытудың ұйымдастырушылық формалары: вокалдық-интонациялық дағдылар, сольфеджиолау және нота бетіне қарап ән айту, метроритм сезімін тәрбиелеу, музыкалық түйсікті қабылдауды тәрбиелеу (есту қабілетін

талдау), музыкалық диктант, шығармашылық дағдыларды тәрбиелеу, теориялық мәліметтер.

### 3. Оқу пәнінің мазмұны

42. Оқу пәнінің мазмұны. Топтық оқыту қағидаты әрбір білім алушының табиғи тума нышандары, музыкалық дамуының деңгейіне сәйкес оқу материалдарын өтудің түрлі нысандары, әдістері, қарқынын қолдануды ұсынады.

43. Оқу пәні мазмұнының базалық негізін келесі тақырыптық тараулар көрсетеді:

1-тарау. «Күйлерді аңызымен тыңдау және орындау». Жұмыстың бұл түрі бүкіл пән барысында өткізіледі. Мұнда білім алушылардың назарын музыкалық мәтінмен қатар аңыз мазмұнын меңгеруге аударудың маңызы зор. Келесі кезеңдерде материалды бекіту үшін тыңдалған материал бойынша сұрақ-жауап және викторина сабағын өткізген дұрыс. Музыка тыңдауды сыныпта өткізуге де, өзіндік жұмыс ретінде үйге тапсыруға да болады. Бұл жұмыс барысында білім алушыларға ән-күйлердің аймақтық ерекшеліктері мен жанрларын тыңдап табуды үйрету маңызды болып табылады (оларға қысқаша талдау жасауға да болады). Егер ән немесе күйді орындаушы орындап берсе, орындалған шығармамен байланысты аңызды айтып беру қажет.

2-тарау. «Ән айту және сольфеджиолау». Этносольфеджио пәні барысында ән айту және сольфеджиолау әндерді (әдет-ғұрып, тұрмыс-салт жырларын, қара өлеңдерді, авторлық әндерді) сөздерімен және нота көмегімен интонациялауды көздейді. Әнді сөзімен қоса үйреніп болғаннан кейін, оларды «ауыздан» нотаға түсіруді білім алушылар диктант немесе өзіндік диктант түрінде жасап, соан соң әуенін нотамен айту (интонациялау) – дирижерлаусыз жасалады, себебі музыкалық ырғаққа да әсерін тигізетін үндестік (сингармонизм) дирижерлауды қажет етпейді. Ноталардағы тактілеу шартты болып табылады, ол тек қана поэзиялық ырғаққа тәуелді жол, бунақ, фразалардардың шекараларын белгілейді.

3-тарау. «Әдет-ғұрып әндерінің интонациялануы». Әдет-ғұрып әндерінің интонациялауды келесі аталған жанрлар бойынша өткізу көзделеді. Мысалы, жұмысты «сыңсу», «жар-жар» және т.б. үйлену тойы әндерінен бастауға болады, бұл салттың (және басқа да салттардың) контексін оқытушы әндерді меңгеру барысында түсіндіруі тиіс. Әндерді ауызша тыңдатып үйреткен абзал (сөзі мен музыкасын қоса). Алдымен «сыңсу», «көрісу», «арыз өлең», «жар-жар», бесік жырлары, жоқтау, жарапазандардың т.б. қарапайым, оңай үлгілері беріледі де, бірте-бірте олардың күрделі үлгілері беріледі. Өзіндік диктант (сынақхат) ретінде сыныпта ауызша үйренген әндерді кейін (класста, үйде) нотаға түсіріп,

содан соң әуенге сөз мәтінің қондыру (подтекстовка) тапсырмасы беріледі.

4 тарау. «Домбырамен сүйемелдеу». Қазақстанның әртүрлі өңірлеріндегі әндердің өзіндік ерекшеліктері бар. Алдымен білім алушыларға өз өңірлерінің халық әндерінің (қара өлеңдердің) белгілі үлгілері, немесе қазіргі кезде бүкіл өңірлерге ортақ Жетісу, Орталық Қазақстан, Алтай қазақтарының әндері беріледі. Мысалы, «Маусымжан», «Дедім-ай-ау», «Шилі өзен», «Әсем әнім сырнайдай», «Гүлдерайым» және т.б. Бұл әндерде домбыра әннің әуенін қайталайды (қосарлайды). Аспапты жақсы меңгермеген білім алушыларға алғашқыда әнді жәй шертіп ойнауға болады. Бірінші кезеңде бұл жұмысты әр сабаққа 1-2 әннен тапсырып, үнемі өткізіп отыру қажет. Батыс өңірінің әндері бөлек тоқталуды талап етеді, онда негізінен домбыраның сүйемелдеуіне баса назар аудару қажет. Әндерді орындау үшін жақсы дикция, өзіндік артикуляция қажет. Аккомпанементте «қара қағыс», «ілке-орама» қағыстар, сонымен қатар, пунктир ырғақтар (пунктирные ритмы) жиі қолданылады. Батыс Қазақстан өңірінің әндері нотаға аз түсірілгендіктен (домбырамен), оларды тиімді үйрену үшін фонохрестоматия мен ауызша диктант жұмыс түрін қолданған дұрыс. «Ақ Айша», «Сәулем-ай», «Айтжан», «Ақ Ерке» (Ғ.Құрманғалиевтің) әндерін және т.б. ұсынуға болады.

5 тарау. «Әртүрлі қағыстары бар ырғақтық формулаларды меңгеру». Музыкалық мысалдарды қолдана отырып, педагог білім алушылармен бірге домбыра музыкасындағы қағыстар мен ырғақтардың негізгі топтарын және олардың терминологиясын анықтайды. Төкпе күйлер дәстүрінде қағыстардың екі негізгі тобы бар, олар – «қара қағыс» пен «ілке қағыс» (шертпе күйлер дәстүрінде қағыс, ырғақ және ладтық жүйе жағынан Жетісу, Қаратау және Арқа локалды стильдерін ажыратады).

6 тарау. «Ән түрлерін талдау». Әндерді талдаудан бұрын қазақтың өлең құрылысына (7) тоқтала кетіп, содан соң ғана барып өлең мен әуеннің өзара бір-біріне сәйкестігін табуға көшкен дұрыс.

Әдет-ғұрып әндерін талдау:

1) орындалатын шығарманың жанрын анықтау;

2) өлең мәтінін талдау:

а) семантикасы;

ә) ықтимал стереотиптерді (жиі қайталанатын тіркестерді) табу;

б) өлеңнің жолындағы буындар саны мен олардың бунақтарға бөлінуін анықтау.

3. Музыкалық құрылымын талдау:

а) әуен диапазонын, оның ладтық – дыбыстық негізін анықтау;

ә) ырғағын анықтау (қосылу, бөліну т.б.);

б) әуеннің ерекшеліктерін анықтау (жатақ, кенет өзгеріссіз, немесе керісінше; жиі немесе сирек кездесетін қайырымдар), әуезді (сазды) немесе речитативті.

4. Одағай сөздердің, буындардың бар-жоғы: бар болған жағдайда неге және не үшін қосылған (белгілі бір сөздің акценттігі, белгілі бір көңілді (эмоцияны) білдіру үшін, жолдың әртүрлі бөліктеріне біркелкілік беру үшін – егер жолдың бірінші бөлігінде сөз көп болып, екіншісінде аз болса, оған одағай сөз қосылады т.с.с.).

7 тарау. «Лирикалық әнді талдау». Лирикалық әнді талдау да осы аталған өлшемдер бойынша жасалады. Оның бір ғана өзгешілігі – мұнда мелодиканың (әуеннің) бірінші жолдан төртінші жолға дейінгі дамуына: диапазонының қалай кеңейетіндігіне, ладтық өзгерістердің бар-жоғына, әннің дыбыстық шыңына (кульминациясына) қалай жетеді – кенеттен бе, әлде бірте-бірте ме және т.б. баса назар аудару қажет.

8 тарау. «Халық-кәсіби әндерді талдау». Бұл жұмыс түрі оқытудың кейінгі кезеңдерінде жүргізіледі.

1) Әннің шығу тарихын анықтау. Өңірі, содан барып оның ерекшелігі де шығады;

2) Әннің жанры мен мазмұнын анықтау (арнау-ән, үндеу-ән, табиғат туралы ән, махаббат туралы және т.б.);

3) Әнде қара өлеңдерден алынған өлең стереотиптерінің бар-жоғын немесе тек қана халық – кәсіби әндер стереотиптерінің болуын анықтау.

9 тарау. «Музыкалық диктант». Музыкалық диктант дегеніміз – осы сольфеджио пәнінің бірден-бір маңызды, басты жұмыс түрі. Музыканы қабылдаудың аналитикалық дағдылары қазіргі домбырашылардың кәсіби жұмысы үшін өте қажет нәрсе, сондықтан оларды дамыту музыкалық тыңдауды тәрбиелеу міндеті кіреді.

Сабақтарда өткізілетін диктанттар музыканттарға үйреншікті тембрмен домбырада ойналады. Материал Батыс және Шығыс Қазақстанның дәстүрлі күйлерін мен қазіргі авторлардың шығармаларын алынады. Этносольфеджио пәні келесі диктанттар түрі қолданылады: өздік диктант, орындаушымен орындалатын диктант.

10 тарау «Сәйкес ладтық бағыттағы әртүрлі форма бөліктерінің үлгілері берілетін диктанттар». Бұл жұмыс түрінің ерекшелігі – білім алушылардың күйді иллюстратордың (орындаушының) бірнеше рет орындағанынан кейін қайталап отыруы және де бұл жерде назарды оқушының жалпы тыңдау және есте сақтау қабілетін дамытуға, яғни күйдің әуенін ғана емес, қағыстары мен ырғақтарын да дұрыс келтіріп орындауына баса аударған жөн.

11 тарау. Импровизация (суырып салма). Импровизация – этносольфеджио пәніндегі ең күрделі жұмыс түрлерінің бірі. Испровизация техникасын меңгеру халық аспаптары бөлімдері білім

алушылары үшін ең маңызды нәрсе, себебі импровизация әрқашанда дәстүрлі музыка өнері иелерінің ерекше ойнау формасы болып табылған.

Білім алушылармен ең алдымен «жазусыз мәдениеттің болмысын қамтамасыз еткен канонға айналған форма кестесін, стереотивті ладтық-интонациялық тіркестерді, аппликатуралық – стереотиптік клишелер мен ырғақ формулаларын тануы тиіс».

Ең алдымен Батыс Қазақстандық күйлердің үлгі-кестелерін меңгеру керек, өйткені бұл форма ғасырлар бойы қалыптасып, әмбебап мағынаға ие болған және жалпы тілдік нормалар рөлінде белгілі болып табылады.

12 тарау. «Қағыс-ырғақ формулаларына (ритмоформулы со штрихами) импровизация жасау».

Бұл жұмыс түрі оқу барысында белгілі бір тыңдау және күй тарту тәжірибесі пайда болғаннан кейін, жоғарғы сыныптарда қолданылаы. Алдымен білім алушыларға қара қағыстың әртүрлі қағыстармен және ырғақтармен келетін бірнеше нұсқасын беруге болады. Бұл жерде олардың алдына бас буын мен негізгі буынның ең қарапайым үлгілерін шығарып көру міндетін қою керек.

Содан соң білім алушылар ырғақтық және қағыстық формулаларды қатаң сақтай отырып, орта буын мен саға бөлімдерін шығаруы тиіс. «Қара қағыс» ырғақ формуласының бірнеше нұсқасын меңгергеннен кейін «ілме қағыс» нұсқаларына көшу керек те, жұмысты жоғарыда айтылған тәртіппен жалғастыру қажет.

13 тарау. «Ән импровизациясы». Бұл жұмыс түрін білім алушылар өздері орындауы тиіс. Бастапқы кезеңдерде (1-2сынып) білім алушыларына жинақтардан немесе таспалардан әуендер беріліп, олар сол әуендерге жанрына сәйкес өлең құрауы керек. Ал кейіннен, жоғарғы сыныптарда, керісінше, әдет-ғұрып, тұрмыс-салт жырының өлеңі (мысалы, «жар-жар»), беріледі де, оған кіші-гірім диапазондағы өз әуенін шығару тапсырылады. Ең үздік шығармаларды (әуендерді) нотаға немесе магнитофон таспасына түсіріп алуға болады.

«Жар-жар» мәнмәтініндегі импровизацияны қыздар мен жігіттер арасындағы айтыс түрінде де өткізуге болады. Бұл ұжымдық жұмыс түрі. Педагог қыздарға бір әуен, жігіттерге бір әуен береді де, олардың әрқайсысына бір-бір шумақ өлең құрастыруды тапсырады. Бұл айтыс түрі «қайымдасу айтыс» деп аталады.

14 тарау. «Қазақ мәдениетіндегі аспаптық сайысу дәстүрі». Тартыс – аспаптық суырып - салма өнерінің биік түрі. Музыкатанудағы «күй айтысы» деген тіркес аспаптық және ақындық сайыстардың қатар дамып, бір-бірімен туыстастығына меңзеп тұрғандай.

Қазақтың халық аспаптары музыкасының негізі - күй. Ал, күй дегеніміз - адамның жан дүниесіндегі толғаныс-тебіреністерін, тарихи

кезеңдердегі нақтылы оқиғаларды, табиғат болмысындағы көрініс кұбылыстарды, тағы басқа сезімдік әсерлерді музыка тілімен бейнелеп көрсететін, бағдарламалы мазмұны бар, аспаптық шығарма.

44. «Этносольфеджио» пәні бойынша 5 жыл оқыту мерзіміне арналған сағат ауқымы:

Кіріспе –10 сағат.

Күйлерді тыңдау және оларды ауызша саралау (талдау) –78 сағат.

Музыкалық диктант – 126 сағат.

Импровизация суырып салма – 38 сағат.

Теориялық мәліметтер – 38сағат.

Ырғақты-вокалды және сольфеджиолау дағдылары– 20 сағат.

Парақтан оқу– 30 сағат.

#### **4. Бірінші сыныптың оқу пәнінің мазмұны**

45. Бірінші сыныптың оқу пәнінің мазмұны. Тақырыптық жоспарлау.

*Бірінші жартыжылдық.*

1) Квинта-кварта көлемді саз. Домбыра үлгілерімен жұмыс. Аңыз күйлерін тыңдау, әнгіме-күй түрінде. Қазақтың өлең өлшемдері. 7-8 буынды әндер. Интонациялық-ырғақтық құрылымы. Әлди жанры. Әлди жанрының ырғақтық өлшемдерін жазу, диктант. Ырғақтық жаттығулар. Сыртқы такт (сегіздік, төрттік).

2) До мажор мақам жүйесі. Кіріспе сатылар. Тұрақты сатылардың айналасы. Күйлерді талдау және домбыра аспабымен танысу. Кеңес, Жастар биі. Соль мажор мақам жүйесі. Тактыдан сырт. (Екі сегіздіктер). Әлди жанры. Ән диктанты. Би күйі (ППVV), Қосалқа (ПVPIV) күйлерін тыңдау және талдау. Бақылау сабағы.

*Екінші жартыжылдық.*

3) Өткен материалдарды қайталау. Мажор мақам жүйелері. Жар-жар әндері. Ырғақтық жаттығулар (нүктелі төрттік және сегіздік). Минор сазы. Ре минор, ми минор (Оналтылықтар) Тепен көк. Өлең өлшемдері, Жар-жар. Ре мажор мақам жүйесі.

4) Өлшем 3/4 (Кісен ашқан П. V. V.). Қоштасу жанры. Ән диктанты. 7-8 буынды. Күй жазу. Айнама қалды. Бақылау сабағы. Қайталау. Фа мажор мақам жүйесі. Диктант. Өлшем 4/4. Сыңсу әндері. Ырғақ түрлері.

5) Тасымал. (түсініктеме) Мажор саздары. Минор саздары. Аралық. (түсініктеме). Си бемоль мажор мақам жүйесі. Күйлерді талдау. Өлшем 6/8 (Келіншек). Бақылау сабағы. Диктант. Тест.



## 5. Екінші сыныптың оқу пәнінің мазмұны

46. Екінші сыныптың оқу пәнінің мазмұны. Тақырыптық жоспарлау.

*Бірінші жартыжылдық.*

1) Кіріспе. Ұйымдастыру сабағы. Қайталау. До мажор, Соль мажор. Октава көлемінде саздар. 7-8 буынды әндер. Секста көлеміндегі дыбыс қатары. Диктант.

2) Тұсау кесу жыры. Ән диктанты. Өлшем 2/4. Өлшем 3/4. Ырғақтық диктант.

3) Өлшем 4/4. Күй жазу. Минор сазының үш түрі. Т4, Т5 аралықтар. Күйлерде естіп тану. Күй диктанты. Бақылау сабағы.

4) Өткен материалдарды қайталау. Көне домбыра күйлері. Қағыс ерекшеліктері, құрылымы. Қосалқы мақам жүйелері. Фа мажор – Ре минор. Нүктелі төрттік және сегіздік ырғағы. Т1, Т8 аралығы. Кідірістермен диктант жазу. Сыңсу жанры. Әндерді сольфеджиолау. Аралықтардың айналымы. К3, У3 аралығы. Бақылау сабағы.

*Екінші жартыжылдық.*

5) Өткен материалдарды қайталау. Оналтылықтар. Фа мажор мақам жүйесі. К2, У2 аралығы. Ре минор (Шынайы және үйлесімді). Төкпе күйлер. Саздық тірегі. Ырғағы және қағыстары. Бас буын. Ре-ля тірегі. Диктант.

6) Берілген қағысқа күй жазу. Бас буын. Ми – Ля тірегі. Соль мажор – Ми минор. (үш түрі). Ырғақтық диктант.

7) Си бемоль мажор – Соль минор. Әндерді талдау. Орта буын. Си Б – Фа тірегі. Орта буын. Соль – Ре тірегі. Бақылау сабағы.

8) Өткен материалдарды қайталау. Ре мажор – Си минор. Кіші, Үлкен саға. Ре – Ля, Ре – Ре тірегі. Үшдыбыстық. Айналымы. Ауыспалы саз. Канон. Секвенция. Өлшем 6/8. Ән диктанты. Мақам жүйесіндегі аралықтар. Ырғақтық жат жазу. Оналтылық. Бақылау сабағы.

## 6. Үшінші сыныптың оқу пәнінің мазмұны

47. Үшінші сыныптың оқу пәнінің мазмұны.

*Бірінші жартыжылдық.*

1) Кіріспе. Ұйымдастыру сабағы. Қайталау. Қазақ өлең өлшемдері. 11 буынды әндер құрылымы. Лига, Канон. Оналтылықтар топтары. Қара өлең жанры. Мажор мақам жүйелері. Түрлері. Минор мақам жүйелері. Түрлері.

2) 11 буынды диктант. Қара өлеңдерді талдау. Әндету. Қара өлеңдерді әндету. Қайталау. Бақылау сабағы.

3) Өткен материалды қайталау. Қосалқы мақам жүйелері. Қара өлең түрлері. Әндету. Ля мажор – Фа # минор мақам жүйелері. Нота оқу.

Аралықтар. (қайталау). Үштондық (түсініктеме, құрамы.). Вокалдық және аспаптық топтастыру. Ырғақтық жаттығулар. Нүктелі нота. Күй диктанты. Өлшем 4/4 Оналтылықтар. Бақылау сабағы.

*Екінші жартыжылдық.*

4) Қайталау. Үштондық. Диктант. Төкпе күйлер, түрлері. Ырғағы және қағыстары. Құрманғазы күйлері. (талдау). Ми мажор – До # минор мақам жүйелері. Сегіздік және екі оналтылық тобы. Екі оналтылық және сегіздік тобы. Қазақтың өлең өлшемдері, түрлері. Доминантсептаккорд. (түсініктеме, құрамы.) Қара өлең жанры. Тасымал. Ми Б мажор – До минор мақам жүйелері. Әндету. Бақылау сабағы.

5) Қайталау. Қобыз күйлері, Саз ерекшеліктері. Ырғақ түрлері. Өлшем 3/8. Диктант.

6) Ля Б мажор – Фа минор мақам жүйелері. Әндету. Сыбызғы күйлері. Құрамы, саз ерекшеліктері. Ырғақ түрлері. Шығармалардағы К6, У баралығы. Шығармалардағы К7, У7 аралығы. Аралықтар айналымы. Күй диктанты. Үшдыбыстық айналымы. (Мажор және минор).

7) Емтиханға дайындық. Сыныптан сыныпқа көшіру емтиханы. Тест.

## **7. Төртінші сыныптың оқу пәнінің мазмұны**

48. Төртінші сыныптағы оқу пәнінің мазмұны.

*Бірінші жартыжылдық.*

1) Кіріспе. Ұйымдастыру сабағы. Қайталау. Қазақтың өлең өлшемдері, түрлері. Мажор мақам жүйелері. Негізгі сатылар. (I, IV, V). Т5/3 айналымы. Минор мақам жүйелері. S5/3 айналымы.

2) Төкпе күйлер. Түрлері. Ырғағы мен қағыстары. Пунктирлы ырғақ. Ми мажор мақам жүйесі. Д5/3 айналымы. Күрделі диатоникалық саз дыбыс қатары. Күй диктанты. Бақылау сабағы.

3) Өткен материалдарды қайталау. Қазақтың лирикалық әндері. Құрылымы, саз ерекшеліктері, ырғақ түрлері. Жанрдың әлеуметтік функциясы. Өлшем 6/8. До # минор.

4) Синкопа ырғағы. Нүктелі төрттік және екі оналтылық ырғағы. Ән диктанты. Үштондық. Мақам жүйесіндегі Т6, Т6/4. Бақылау сабағы.

*Екінші жартыжылдық.*

5) Өткен материалдарды қайталау. Негізгі үшдыбыстықтар. Шертпе күйлер. Құрылымы, саз ерекшеліктері, ырғақ түрлері. Қазанғап күйлері. Ля Б мажор – Фа минор мақам жүйелері. Әндету.

6) Триоль ырғағы. Мақам жүйесіндегі секста аралығы. Мақам жүйесіндегі септима аралығы. Т5/3, S5/3, Д5/3 айналымдары. Мақам жүйесіндегі. Д7. Дәулеткерей күйлері. Бақылау сабағы.

7) Өткен материалдарды қайталау. Си мажор – Соль # минор. Кіріспе 7. Ауытқу және модуляция. Динаның күйлері. Ре Б мажор – Си Б минор мақам жүйесі.

8) Халық әуендерінің саздары. Салт-дәстүр әндері. Пентатоника. (Мажор және минор). Күй диктанты. Тест. Бақылау сабағы.

## **8. Бесінші сыныптың оқу пәнінің мазмұны**

49. Бесінші сыныптағы оқу пәнінің мазмұны.

*Бірінші жартыжылдық.*

1) Кіріспе.Ұйымдастыру сабағы. Қайталау. Қазақтың кәсіпқой әндері.

Біржан салдың шығармалары. Ырғақ түрлері. Квинталық шеңбер. Д7 құрамы, айналымдары, байыпталуы.

2) Ақан серінің шығармалары. Ырғақ түрлері. Ауыспалы саз. Ән диктанты.

3) Өлшем 6/8 (оналтылықтар тобы). Ән диктанты.

Ауыспалы өлшем. Бақылау сабағы.

4) Өткен материалдарды қайталау. Жаяу Мұсаның әндері. Құрамы, саз ерекшеліктері. Ауыспалы өлшем. Өлшем 2/4, 4/4. Нүктелі төрттік және екі оналтылық ырғағы. Үйлесімді минордағы. Үйлесімді минордағы ерекше аралықтар. Үйлесімді мажордағы ерекше аралықтар. Естай әндері. Әсет әндері. Майраның әндері. Бақылау сабағы.

*Екінші жартыжылдық.*

5) Өткен материалдарды қайталау. Кіріспе 7 (үйлесімді минорда және мажорда).Эпикалық шығармалар. Құрылымы, саз ерекшеліктері. Ырғақ түрлері.Күй диктанты. Төкпе күйлер.Шертпе күйлер. Диктант.

6) Мақам жүйелерінің әріптік белгілері. Импровизация. Өз күйлерін және әндерін шығару.Энгармонизм. Ән диктанты.

7) Ерекше аралықтар. Д7 айналымдары (дыбыстан). Бақылау сабағы.

8) Өткен материалдарды қайталау. Импровизация.Төкпе күйлер.Күрделі аралықтар. Әндету. Ән диктанты.

Өлшем 6/8 (оналтылықтар тобы).Салт-дәстүр әндерін жаттау. Тест сұрақтары. Күй диктанты.

Интонациялау жұмысы.Бақылау сабағы.Мемлекеттік емтихан.

## **9. Бірінші сыныпқа арналған болжамды бағдарламалық талаптар**

50. Бірінші сыныпта білім алушылар орындаушылық білігі мен дағдыларын бекіту бойынша, дұрыс орындаушылық мақсат пен түйсікті

қалыптастыру мен дамыту бойынша жұмыстар жүргізіледі. Оқытудың осы кезеңінде халық әндері мен күйлерінің шығу тарихы, түрлі дәстүрлі күй мектептер туралы білімдері толықтырылады, ноталық сауатты меңгерудің бастапқы дағдылары бекітіледі, ойын аппаратының дұрыс орналастырылуы мен қойылуын игеру, сондай-ақ, аспап сүйемелімен ән айту үйретіледі.

51. Оқу жылының ішінде білім алушылар әдеп-ғұрып әндерін жатқа айтады (кварта-квинта көлемінде, 7-8 буынды), ән диктантын жаза біледі. Күйлерді тыңдап, құрылысын талдайды. Ауызша әндерді сөзімен қайталайды .

Теория білімі: мажор-минор саздарының айырмашылығын әндерде естиді, жай аралықтар, аралықтар айналымын құрастырады.

Практикалық материалдар негізінде білім алушылар орындалатын пьесалардың жалпы сипаттамасын анықтауға, музыканың мінездемесін айыра алуына, қарапайым шағын пьесалар мен әндерді мағынасына жете отырып және көркемдеп ойнай алуы, сонымен қатар оқытудың бірінші жылындағы бағдарламамен айқындалған ойнаудың қажетті орындаушылық дағдыларын игерулері тиіс.

## **10. Бірінші сыныптың бағдарламаларын игеруден күтілетін нәтижелер**

52. Оқытудың соңында бірінші сыныптың білім алушылары келесі білім, білік және дағдыларға ие болады:

- 1) квинта-кварта көлемді саз туралы түсініктері қалыптасқан;
- 2) домбыра үлгілерімен жұмыс дағдыларына ие;
- 3) аңыз күйлерді тыңдауды, әңгіме-күй тірінде ойнауды;
- 4) қазақтың өлең өлшемдерін біледі;
- 5) буын және оның турлерін ажырата алады;
- 6) ырқақтарды, оларды әлди жанрында санайды;
- 7) до мажор мақам жүйесін;
- 8) жар-жар әндерін біледі, орындайды;
- 9) музикалық сауатты;
- 10) аспапта ойнау дағдыларына ие;
- 11) әдеп-ғұрып әндерін әндетуді (кварта-квинта көлемінде, 7-8 буынды);
- 12) ән диктантын жаза білуді;
- 13) бесік жыры, жар-жар, тойбастар, беташар туралы түсініктерді;
- 14) қазақ халық күйлерімен танысу;
- 15) күйлерді тыңдау, құрылысын талдау. Мысалы: Кеңес, Жастар биі,  
Қосалқа;
- 16) суырып салу, өз әнін шығару және нотаға түсіру;

17) мажор-минор сазы, жай аралықтар, аралықтар айналымын меңгереді.

53. Бірінші сыныптың аяғында білім алушылардың алған білім, білік, дағдыларын тексеру мақсатын, бақылау диктантын жазады. Олар сабақ барысында үйренген шығармаларын өз беттерімен нотаға түсіреді, сонда-ай олардың орындаушылық қабілеттері де тексеріледі. Бақылаудың нәтижесі бойынша педагог білім алушының бүкіл жыл бойы жинақтаған білім, білік дағдыларын игеру деңгейлерін анықтайды. Қай білім алушының қандай да бір әлсіз жағын анықтап, алдағы жылдары сол олқылықтардың орын толтыру мақсатында білім алушымен жеке жұмыс жасайды, сондай-ақ білім алушының өз бетімен жасайтын жұмыстарына уақытын көбірек бөлуге ұсынымдар айталды.

## **11. Екінші сыныпқа арналған болжамды бағдарламалық талаптар**

54. Екінші сыныпта білім алушылардың музыкалық-шығармашылық мүмкіндіктерін дамыту жалғастырылады (музыкалық есту қабілеті, зейін, ойлау, жады), орындаушылық техникалық дағдыларды игеру, музыкалық сауаттылық негіздерінен білімін жетілдіреді, кәсіби терминологияны меңгеру (альтерлеудің қарқыны, серпіні, таңбалары), жоғары дыбыстау бағдары және әуеннің уақытша ерекшеліктері дамытылады.

55. Оқытудың осы сатысында орындаушылық аппаратының орналасуы мен қойылуын тұрақтандыруға жоспарлы және жүйелі әрі қарай да жұмыстарды жүргізу, қол қозғалыстарын түзету, көрікті жүргізу дағдыларын және оның қозғалыс бағыттарын ауыстыруды жетілдіру, орындаушылық аппараттың еркіндігіне бақылауды іске асыру бойынша жұмыстар одан әрі қарай да жалғастырылады.

56. Оқу жылының ішінде білім алушы әдеп-ғұрып әндерін жатқа айтады (секста, септима, октава көлемінде). Мысалы: Тұсаукесу жыры, жарапазан. Көне және төкпе домбыра күйлерін тыңдап және құрылысын талдайды. Ре-ля тірегінде күйлерді жазады. Мысалы: Айжан қыз, Қайран шешем.

Теория білімі. Мажор-минор саздарының үш түрін әндету және ажырата біледі, жай аралықтар, аралықтар айналымын құрастырады.

## **12. Екінші сыныптың бағдарламасын игеруден күтілетін нәтижелер**

57. Оқытудың соңында екінші сыныптың білім алушылары келесі білім, білік және дағдыларға ие болады:

1) До мажор, Соль мажор, Октава көлеміндегі саздарды орындайды;

- 2) Секста көлеміндегі дыбыс қатарын шығарады;
- 3) әдеп-ғұрып әндерін әндету (секста, септима, октава көлемінде);
- 4) секста, септима, октава түсініктерін;
- 5). көне және төкпе домбыра күйлерін, олардың құрылстарын, оларды түсініп тыңдауды;
- б) ре-ля тірегінде күйлерді жазу. Мысалы, Айжан қыз, Қайран шешем;
- 7) музыкалық теориялық білімі;
- 8) мажор-минор саздарының үш түрін, жай аралықтарды, аралықтар айналымын;
- 9) музыкалық аспаптарды тыңдау және анықтай білуді;
- 10) қағаз бетінен қарапайым ноталық үлгілерді оқи алады.

58. Екінші сыныптың аяғында білім алушылардың алған білімдерін, қалыптасқан дағдыларын тексеру мақсатында бақылау диктанты өткізіледі. Бақылау диктанты барысында білім алушылар халық әндері мен күйлерін тыңдап, нотаға түсіреді. Бақылау бағдарламасын педагог жыл бойы өтілген шығармалардан саралап құрады. Бұл бағдарлама білім беру ұйымының басшысымен бекітіледі. Бақылау нәтижесі бойынша білім алушылардың жыл бойы жинақтаған білімдеріне баға қойылады.

### **13. Үшінші сыныпқа арналған болжамды бағдарламалық талаптар**

59. Үшінші сыныпта педагогтің жұмысы (сөзбен түсіндіру, орындау тәсілдерін көрсету, бағалау өлшемдері, өзіндік жұмысты бақылау) сапалы жаңа сипатқа ие болады және ол білім алушылардың шығармашыл еркін және барынша саналы, тиянақты ойнауына қол жеткізуіне бағытталған. Оқытудың осы кезеңінде білім алушыларда көркемдік мәнерлілік құралдарын ұғына білу білігін қалыптастыру және дамыту қажет, сонымен қатар музыкалық туындылармен жұмыста осы қабілеттерін қолдана білуі тиіс.

60. Көркемдік орындаушылық мақсаттарын түсіне білу білім алушының техникалық дағдыларын жетілдіруден басым болуы тиіс. Негізгі назарды білім алушының шығармашылық бастамашылдығын дамытуға бөліп, оқытудың барлық кезеңдерінде оны белсенді қатысушы ретінде қарастыру.

61. Оқу жылының ішінде білім алушы қара өлең жанрымен танысады, тыңдайды, әндетеді (7+4, 7+4+о.с) , қобыз,сыбызғы күйлерін тыңдап және құрылысын талдайды, аңыз күйлерді әңгімелейді. Аудио және видео-бейне материалдары арқылы қара өлеңдерді тыңдайды. Төкпе күйлерін құрылысын талдап және күй диктантын жазады. Мысалы: Құрманғазы, Дәулеткерей, халық күйлері.

Теория білімі. Үштондық, күрделі аралықтар ережесімен танысады, құрастыра біледі, үшдыбыстықтың төрт түрін әндетеді, негізгі үшдыбыстықтар айналымын құрастырады.

Сыныптан-сыныпқа көшіру емтиханын тапсырады, ән, күй диктантын жазады, мажор-минор саздарын әндетеді, жазбаша тапсырмаларды орындайды, әдет-ғұрып әндерін жатқа айтады.

#### **14. Үшінші сыныптың бағдарламасын игеруден күтілетін нәтижелер**

62. Оқытудың соңында үшінші сыныптың білім алушылары келесі білім, білік және дағдыларға ие болады:

1) қара өлең түсінігін және оларды әндетуді (11 буынды, қара өлең жанры);

2) қобыз, сыбызғы күйлерін тыңдау және құрылысын талдауды;

3) аңыз күйлерді және оларды әңгімелеуді;

4) төкпе күй және оның құрылысы туралы түсінігі;

5) төкпе күйлерді нотаға өз беттерімен түсіруді;

6) Құрманғазы, Дәулеткерей және халық күйлерін жаттау және оларды нотаға түсіру;

7) музыка теориясын меңгеруді жалғастырады;

8) үштондық, күрделі аралықтар, үшдыбыстықтың төрт түрін, негізгі үшдыбыстықтар түсінігін.

63. Үшінші сыныптың соңында сыныптан сыныпқа көшіру емтиханы өткізіледі. Емтихан бағдарламасы бойынша білім алушылардың теориялық білімдері мен практикалық дағдылары тексеріледі.

64. Сыныптан сыныпқа көшіру емтиханының болжамды талаптары: ән, күй диктантын жазу, мажор-минор саздарын әндету, жазбаша тапсырма, теория білімі, әдет-ғұрып әндерін жатқа айту. Емтихан нәтижесінде білім алушылардың үш жыл бойы жинақтаған білім, білік және дағдылары тексеріледі. Үлгерімі жақсы білім алушылар мен үлгерімі төмен білім алушылар анықталады.

#### **15. Төртінші сыныпқа арналған болжамды бағдарламалық талаптар**

65. Төртінші сыныпқа арналған болжамды бағдарламалық талаптар. Оқу жылының ішінде білім алушы лирикалық әндерді әндетеді (күрделі дыбыс қатарымен танысады). Шертпе күйлерді тыңдап және құрылысын талдайды. Мысалы: Тәттімбет, Байжігіт, Сүгір. 8-9 рет тыңдағаннан төкпе күйлерін жазады. Мысалы: Қазанғап, Дина,

Дәулеткерей. Күй тартысуды үйренеді. Білім алушылар арасында күй тартысын өтеді.

Теория білімі. Доминансептаккорд айналымын әндетеді, халық әуендерінің саздарын тыңдайды, әндетеді, шығармалар ішінде естиді, ерекше аралықтарды құрастырады.

## **16. Төртінші сыныптың бағдарламасын игеруден күтілетін нәтижелер**

66. Оқытудың соңында төртінші сыныптың білім алушыларды келесі білім, білік және дағдыларға ие болады:

- 1) халық және кәсіби музыкасының жанрлық түрлерін;
- 2) қазақ күйшілерінің және қазақстандық сазгерлердің аттарын;
- 3) оқытылатын шығармалардың аттарын, олардың авторларын;
- 4) лирикалық әндерді әндету (күрделі дыбыс қатары, лирикалық әндер);

- 5) шертпе күйлерді тыңдау және құрылысын талдау. Мысалы: Тәттімбет, Байжігіт, Сүгір;

- 6) 8-9 рет тыңдағаннан төкпе күйлерін нотаға түсіру. Мысалы: Қазанғап, Дина, Дәулеткерей;

- 7) күй тартысы туралы мәліметтер;

- 8) білім алушылар арасында күй тартысын өткізу;

- 9) доминансептаккорд айналымы туралы түсініктері болады;

- 10) халық әуендерінің саздары, ерекше аралықтар туралы біледі.

67. Төртінші сыныптың аяғында бақылау диктанты жазылады. Білім алушылар бірнеше рет қайталап тыңдаған әндерін нотаға өз беттерімен түсіреді. білім алушылардың теориялық білімдерімен қатар, практикалық дағдылары да тексеріледі. Сабақ үлгерімдері үздік және төмен балалар анықталады. Бақылау нәтижесі бойынша білім алушылардың кемшіліктері мен жетістіктері талқыланады. білім алушыларға бұдан әрі қай бағытта жұмыс істеу керектігі туралы нұсқаулықтар айтады.

68. Бақылау бағдарламаларын педагог білім алушыларды осы оқу жылында өткен шығармаларды тақырыптарына байланысты сарап алады. осылайша педагог білім алушылардың оқу үлгерімдерін мейлінше толық, нақты тексеруге қолайлы тапсырмаларды тандап алады.



## **17. Бесінші сыныпқа арналған болжамды бағдарламалық талаптар**

69. Бесінші сыныпқа арналған болжамды бағдарламалық талаптар. Оқу жылының ішінде білім алушы халықтық - кәсіпқой әндерін әндетеді. Мысалы, Біржан-сал, Ақан-сері, Жаяу Мұса, Естай, Әсет, Майра.

Эпикалық шығармалармен танысады және құрылысын талдайды, сонымен қатар жатқа орындайды.

Төкпе және шертпе күйлерін нотаға түсіреді. Мысалы: Құрманғазы, Қазанғап, Сүгір, Дина, Байжұма.

Жанынан өз күйлері мен әндерін шығарып және нотамен жазады. Импровизациялауды үйренеді.

Теория білімі. Кіріспе септаккорд, II 7 құрастырады, шығарманың өлшемін анықтап, өлшеміне қарай топтастыруды үйренеді. Мемлекеттік емтихан тапсырады: күй және ән диктантын жазады (20-25 мин), теория білімі бойынша жазбаша 3 тапсырма орындайды, билет сұрақтарына (әдет-ғұрып, лирикалық, халықтық – кәсіпқой әндері, қара өлеңдер, жыр-термелер) ауызша жауап береді.

## **18. Бесінші сыныптың бағдарламасын игеруден күтілетін нәтижелер**

70. Оқытудың соңында бесінші сыныптың білім алушылары келесі білім, білік және дағдыларға ие болады:

- 1) өз орындауындағы шығарманың сипатын беруге ұмтылу;
- 2) шыдамдылық, еңбекқорлық, бастаған істерін аяқтауға ұмтылу;
- 3) музыкалы сауаттары одан әрі жетілдіру;
- 4) теориялық білімдерін толықтыру;
- 5) халықтық - кәсіпқой әндерін әндету. Мысалы, Біржан-сал, Ақан-сері, Жаяу Мұса, Естай, Әсет, Майра;
- 6) эпикалық шығармалармен танысу және құрылысын талдау, сонымен қатар жатқа орындау;
- 7) төкпе және шертпе күйлерін нотаға түсіру. Мысалы, Құрманғазы, Қазанғап, Сүгір, Дина, Байжұма;
- 8) өз күйлері мен әндерін шығару және нотаға түсіру;
- 9) импровизация қабілеттерін дамыту;
- 10) күй тартысын өткізу;
- 11) септаккорд, II 7, шығарманың өлшемін анықтап, өлшеміне қарай топтастыру.

71. Бесінші сыныптың соңында түлектер мемлекеттік емтихан тапсырады. Мемлекеттік емтихан талаптары: күй және ән диктантын жазу (20-25 мин), теория білімі бойынша жазбаша 3 тапсырма, билет

сұрақтары (әдет-ғұрып, лирикалық, халықтық – кәсіпқой әндері, кара өлеңдер, жыр-термелер.)

## **19. Бақылау түрлері және бағдарламаны игеру нәтижелерін бағалау өлшемдері**

72. Білім алушылардың бағдарламаны игеру нәтижелерін бағалау өлшемдері және бақылау түрлері. Әр сыныптың бағдарламалық талаптарына сәйкес жыл сайын сыныптан сыныпқа көшіру емтиханы диктант жазу, ауызша интонациялау, теориялық жазбаша жұмыстары арқылы бағаланады, әр тоқсан соңында бақылау, тестілеу немесе үлестірмелі жұмыстар негізінде қорытынды баға қойылады.

73. Білім алушылардың үлгерімі есепке алынып отырады. Білім алушының жетістіктері музыкалық – теориялық олимпиадалар мен байқауларда есепке алынады.

74. Аралық бақылау мен мемлекеттік емтихан қорытындылары бойынша білім алушыларға мектепті бітіру туралы куәлікке енгізілетін баға қойылады.

75. Аралық бақылау мазмұны, оны өткізу шарттары, аралық бақылау және білім алушылардың үлгерімін ағымдық бақылауды бағалаудың өлшемдерін мектептің өзі әзірленеді және Педагогикалық кеңеспен бекітіледі.

76. Қорытынды аттестаттау: 1) этносольфеджио пәнінен мемлекеттік емтихан өткізіледі. (жазбаша, ауызша тапсырмалар).

77. Білім алушыларды қорытынды аттестаттаудың мазмұнына қойылатын талаптар және қорытынды аттестаттауды бағалаудың өлшемдерін мектеп өзі анықтайды.

78. Бітіру емтиханының қорытындысы бойынша 5 (өте жақсы), 4 (жақсы), 3 (қанағаттанарлық), 2 (қанағаттанарлық емес) бағалары қойылады. Бітіру емтихандары уақыт аралығындағы екі күнтізбелік күннен кем болмайды.

79. Қорытынды аттестаттаудан дәлелді себептермен өтпей қалған білім алушылар (сырқаттануына немесе басқа да төтенше оқиға, жағдайға байланысты) қорытынды аттестаттауды дәлелденген себептері болуын растайтын құжаттың берілген күнінен төрт айдан кешіктірмей өту мүмкіндігі беріледі.

«5» бағасы («өте жақсы»): музыкалық шығарма мазмұнының бейнелік-мәнерлілік түсіндірмесі; нысан сезімін иланымды түрде ұғу; шапшандықтың бірлігі; сөзін сөйлеудің мәнерлілігі; ырғақтық пульсацияның айқындығы; динамикалық көптүрлілік; өз орындауын естіп бақылау; орындау техникасын еркін меңгеру; әртістік және ойнауға берілгендік.

«4» бағасы («жақсы»): шығарманың нысанын, музыкалық тілді, музыкалық мәнерліліктің құралдарын сауатты түсіну; ноталық мәтінді орындаудың тұрақтылығы; шапшаңдықтың бірлігі; сөзін сөйлеудің мәнерлілігі; динамикалық көптүрлілік; жеткіліксіз түрде естіп бақылау; сахнада психологиялық жағынан өзін-өзі ұстаудың тұрақсыздығы.

«3» бағасы («қанағаттанарлық»): авторлық ноталық мәтінді музыканы бейнелік пайымдаусыз үстіртін оқу; өз орындауын нашар естіп бақылау; шапшаңдық-ырғақтық жинақы еместік; дыбысталудың динамикалық біртектілігі және бірсарындылығы; сахнада тұрақсыз психологиялық жай-күй.

«2» бағасы («қанағаттанарлық емес»): ноталық мәтінді ойнаудағы қателіктер; метрлік-ырғақтық тұрақсыздық; естіп бақылаудың жоқтығы; дыбыс шығару және дыбыс танудың төменгі сапасы; мәнерлілік түсіндірменің жоқтығы; орындау кезіндегі жиі тоқтаулар.

80. Музыкаға оқыту және тәрбиелеу үдерісінде түйінді және оқу-танымдық (пәндік) құзыреттерінің қалыптасқан өлшемдерін анықтауды болжайды.

81. Білім алушылардың түйінді және пәндік құзыреттерінің жоғарғы деңгейі мыналармен сипатталады:

1) музыка туралы жүйелі білімдерді жинақтауда анық көрінетін қызығушылық; шеберлікпен шығармашылық ойлау; музыка туралы көзқарастардың және пікірлердің кеңдігі мен тереңдігі;

2) музыканы және оған әсершіл көзқарасты айқын түрде қажетсіну; дүниені ерекше сезіну; ашық көрінетін эмпатия;

3) музыка құралдары арқылы дүниені тану мақсатына жетуде анық байқалатын қажырлылық, өзіндік рефлексияға ерік таныту; рухани дамуда ерікті табандылық;

4) біртұтас дүниетаным; мінез-құлық және өмір салтында көрінетін оң рухани-адамгершілік сенімдер; «парасаттыны, ізгіні, мәңгіні» жеткізуге ұмтылыс.

82. Білім алушылардың түйінді және пәндік құзыреттерінің жеткілікті деңгейі мыналарды көздейді:

1) музыкаға тұрақты қызығушылық; когнитивті аясының дамуы; көзқарастар мен пікірлерді дәлелдей алу;

2) айқын көрінетін музыканы қажетсіну; белсенді әсершіл қабылдау; ашық көрінетін эмпатияға бейімділік;

3) тұлғаның білім, іскерлік, дағдыларын, эстетикалық эмоциялардың спектрін кеңейтуге және тереңдетуде анық байқалатын талпынысы; өзіндік талдау жасауға ұмтылыс; рухани дамудағы табандылық;

4) дамыған музыкалық-көркемдік ой-өріс; «музыканың білімді насихаттаушысы» болуға ұмтылыс; музыкалық-эстетикалық және әдептік ұстанымдардағы сенімділік.

83. Білім алушылардың түйінді және пәндік құзыреттерінің орташа деңгейі:

1) музыкаға жағдаятты қызығушылық, музыкалық-эстетикалық және әдептік көзқарастардың, пікірлердің тұрақсыз бағдарланушылығымен белгілі бір білімдердің бар болуы;

2) музыканы қажетсінудің жағдаятты көрінулері және әсершіл қабылдаудың тұрақсыздығы; эмоциялардың нашар дамығандығы; эмпатиялық жағдаяттың көріністері;

3) музыкалық қызметте білім, дағды, біліктің эстетикалық эмоцияларды жинақтауға жағдаятты ұмтылыс; өзіндік талдамға ерікті араласуының жеткіліксіздігі; рухани дамудағы енжарлық;

4) музыкалық қызметте білім, дағды, біліктердің аз қоры; музыкалық талғамдардың, бағалаудың тұрақсыздығы; рухани-адамгершілік сенімдердің және тұлға ұстанымының тұрлаусыздығынан көрінеді.

84. Білім алушылардың түйінді және пәндік құзыреттерінің төмен деңгейі оның барлық құрамдас бөліктерінің түрлі дамуымен ерекшеленеді:

1) оқуға және білімдерді жинақтауға қызығушылықтың жоқтығы; когнитивті аясының - қабылдаудың, зейіннің, қиялдың, естің, ойлаудың жетілмегендігі; музыка туралы көзқарастар мен пікірлердің тұрлаусыздығы;

2) музыканы қажетсінудің жоқтығы және оны қабылдаудағы әрекетсіздік; эмоциялық дүниенің жұтаңдығы; эмоциялық «саңыраулық»;

3) музыканы тануға жігерліліктің болмауы; өзіндік рефлексияға еріктің болмауы; рухани дамудағы байыпсыздық және әрекетсіздік;

4) музыкалық қызметте жүйелі білім, дағды, біліктердің жоқтығы; баға берудің екі бір-біріне қарама-қайшы кереғарлық: «ұнайды – ұнамайды»; рухани-адамгершілік сенімдердің жоқтығы.

85. Оқыту және тәрбиелеу жүйесін жүзеге асырудың педагогикалық нәтижесі білім алушылардың музыка туралы, өмір туралы білімдерінің, көзқарастарының және пікірлерінің жүйелілігін, кеңдігі мен тереңдігін; музыканың, өмірдің эмоциялық бірге әсерленушілік– эмпатиясын рухани қажетсінуді; ерік, мінездің қалыптасу, музыкалық-эстетикалық талғамдарды және адамгершілік сенімдерді; рухани-адамгершіліктік жүріс-тұрыс және өмір салтын анықтайды.

86. Осылайша, білім алушылардың түйінді және пәндік құзыреттерінің арасындағы байланыс тек қана «жүз пайыздық хрестоматиялық жылтырақ» деп аталатын білім алушылардың білім, дағды, біліктерін ғана көрінбейтін, сондай-ақ, рухани тұғырдағы өмірді сергек құлақпен тыңдай алу, дүниенің, музыканың, шығармашылықтың

әсемділігіне қайран қалу; эмоциялық дүниенің, көзқарастардың, пікірлердің дамығандығы, бағалар мен сенімдер дәлелділігі, өмірде «парасаттыны, ізгіні, мәңгіні» таратуға ұмтылу және сол арқылы әрдайым рухани емес қоршаған дүниенің шындықтарына ықпал жасау музыкалық оқыту және тәрбиедегі күтілетін нәтижеболады.

87. 3-сынып білім алушыларына этносольфеджио пәнінен сыныптан сыныпқа көшіруге арналған емтихан талаптары.

Жазбаша жұмыс түрлері.

1) Бірінші сұрақ. Күй диктанты (Құрманғазы, Дина, Дәулеткерей, Қазанғап, Есбай, Күмісбеков, халық күйлерінен үзінді: 10-12 такт, өлшем: 6/8, 5/8, 4/4, 3/4) немесе ән диктанты (қара өлең).

2) Екінші сұрақ. Естіп талдау (Құрманғазы, Дина, Дәулеткерей, Күмісбеков, халық күйлерін 3 рет тыңдағаннан кейін тест арқылы талдау).

3) Үшінші сұрақ. Тест сұрақтары (25 сұрақ, 1 нұсқа).

4) Төртінші сұрақ. Ауызша жұмыс түрі. Билет сұрақтары (25 билет, берілген әнді әндету және талдау).

88. 5-сынып білім алушыларына арналған этносольфеджио пәнінен мемлекеттік емтихан талаптары.

1) Жазбаша жұмыс түрі. Күй диктанты (Құрманғазы, Дина, Дәулеткерей, Қазанғап, Есбай, Сүгір, Боғда, Күмісбеков, халық күйлерінен үзінді: 10-12 такт, өлшем: 6/8, 5/8, 4/4, 3/4) немесе ән диктанты (қара өлең).

2) Естіп талдау (Құрманғазы, Дина, Дәулеткерей, Қазанғап, Есбай, Сүгір, Боғда, Күмісбеков, халық күйлерін 3 рет тыңдағаннан кейін тест арқылы талдау).

3) Тест сұрақтары (16 сұрақ, 1 нұсқа).

4) Ауызша жұмыс түрі. Билет сұрақтары (25 билет, берілген әнді әндету және талдау).

89. Этносольфеджио сабағы бойынша халық аспаптар бөлімінің 5-сынып білім алушылар арасында «Қасиетті домбыраның сиқырлы үні» атты олимпиада өткізудің тәртібі және нұсқауы:

1) мақсаты: қазақтың дәстүрлі күйлерімен өлең жырларының барлық элементтерін есту арқылы анықтау және ұғыну қабілеттерін тәрбиелеу, оқушының шығармашылық мүмкіндігін дамыту, қазақтың дәстүрлі өнеріне деген сүйіспеншілікті дамыту;

2) олимпиадаға қатысатын халық аспаптар бөлімінің 5-сынып білім алушылары;

3) 1 тур. Күй диктантын жазу (бас буын – Құрманғазы, Дәулеткерей, Дина, Қазанғап, Есбай, Боғда, Күмісбеков, халық күйлері). Берілген қағысқа (П П V П V) ауызша сәйкес күй шығару (бас буын). Естіп талдау жұмысы (күйді 3 рет тыңдағаннан кейін тест арқылы талдау).

4) II тур. Күйді толық шығарып, нотаға түсіріп тапсыру.

90. Білім беру бағдарламасын игеруден күтілетін нәтижелер. «Этносопфеджио» пәні бойынша сабақ жүргізу жүйесі білім алушыларға есту, музыкалық есте сақтау, дауыс, ырғақ пен пішін сезімі, бейнелі-сезімді ойлануды дамытуға мүмкіндік береді. Білім алушылар білім алу үрдісінде музыкалық шығармаларды тереңінен қабылдауға және тыңдау талғамына ие болады, кәсіби колледждерге түсу үшін негізгі теориялық-музыкалық білім алып, шығармашылық дағдылары қалыптасады, музыкалық талғамның толыққанды дамуына орай бүгінгі әлемнің музыкалық құбылыстарын дұрыс бағалау қабілетіне ие болады.

## 20. Әдістемелік ұсынымдар

Бағдарламаның мазмұны жалпы методологиялық қағидаттарға негізделеді:

- 1) оқу материалдарының білім беру сипаты;
- 2) оқу материалының практикамен байланысы;
- 3) оқу материалының негіздері және жүйені құру сипаты;
- 4) оқытылатын курстардың кіріктірілуі;
- 5) оқу материалдарының дамыту сипаты;
- 6) аралық пәндердің өзара байланысы және өзара шарттылық.

Бағдарламаны құру және іске асырудың негізгі қағидаттары:

- 1) қолжетімділік және реттілік;
- 2) жүйелілік;
- 3) ғылымилық;
- 4) өзектілік;
- 5) жас ерекшеліктерін ескеру;
- 6) білім беру процесінің қатысушыларының саналылығы және белсенділігі;
- 7) саралап оқыту;
- 8) көрнекіліктер;
- 9) теория мен практиканың байланыс қағидаттары;
- 10) оқыту компоненттерінің дамытушылық және тәрбиелілік компонентпен үйлесімділігі;
- 11) мазмұнының түрлілігі, тақырыптардың түрлілігі, педагогтың шығармашылығы;
- 12) ойын - педагогикалық әсер етудің бір жолы.

Балалардың білім, білік және дағдыралды игеруі, шығармашылық қызмет тәжірибесін алуы сияқты жалпы дамытушылық бағыты осы бағдарламаның ерекшелігі болып табылады.

Бағдарлама білім алушылардың:

- 1) оқу материалалын игеруге;
- 2) өзінің үй жұмысын жоспарлай білуге;

3) өз еңбегіне объективті баға бере білуге;

4) білім беру процесінде педагог пен білім алушылардың арасындағы өзара әрекеттестік дағдыларын қалыптастыруға әсер ететін жеке қасиеттерін қалыптастыруға бағдарланған.

Сабақтардың бағдарламасы білім алушылардың практиканы теориялық біліммен бір уақытта алатындай етіп құрылған, сабақтардың бұлай құрылуы өте жемісті және мақсатты болып табылады.

Оқу барысындағы пікірталас танымдық қызығушылыққа итермелейді, білім алушыларды қандай да бір мәселе бойынша түрлі ғылыми көзқарасты белсенді талқылауға баулиды, өзгелердің дәйектері мен өз көзқарасына деген түрлі тәсілдерді түсінуге итермелейді. Білім алушыларға ойлауды, сөз таластыруды, өзінің дұрыс екендігін дәлелдеуді үйретеді.

Әңгімелесудің элементтері бар дәріс - әр тақырып бойынша мейлінше күрделі және маңызды сұрақтарды білім алушылармен жалпы талдағандықтан, алдыңғыларға қарағанда тиімді әдіс болып табылады.

Этносольфеджио пәнінің негізгі жұмыс түрлеріне «Күйлерді аңызыменен тыңдау және орындау», «Ән айту және сольфеджиолау», «Талдау», «Диктант» «Шығармашылық» жатады.

Күйлерді аңызымен тыңдау және орындау. Бұл жұмыс түрі бүкіл пән барысында өткізіледі. Мұнда білім алушылардың назарын музыкалық мәтінмен қатар аңыз мазмұнын меңгеруге аударудың маңызы зор.

Келесі кезеңдерде материалды бекіту үшін тыңдалған материал бойынша сұрақ-жауап және викторина сабағын өткізген дұрыс. Музыка тыңдауды сыныпта өткізуге де, өзіндік жұмыс ретінде үйге тапсыруға да болады.

Жұмыс барысында білім алушыларға ән-күйлердің аймақтық ерекшеліктері мен жанрларын тыңдап табуды үйрету маңызды болып табылады (оларға қысқаша талдау жасауға да болады). Егер ән немесе күйді орындаушы орындап берсе, орындалған шығармамен байланысты аңызды айтып беру қажет.

Этносольфеджионың бір міндеті – синкреттік шығармашылық(әңгіме және музыка) өнері ретіндегі дәстүрлі музыканы ауызша қабылдап, қайталап орындап беру дағдыларын қалыптастыру. Сондықтан аңыз-күйлерді орындау білім алушылардың сыныпта да үйде де орындалатын ең мәнді жұмыс түрі болып табылады. Білім алушылар дәстүрлі музыканы біліп қана қоймай, оны орындап бере алуы тиіс.

Бұл жұмыс түрін өткізу үшін білім алушылардың өз репертуарындағы күйлерді қолданған дұрыс, себебі күйдің аңызын немесе шығу тарихын әңгімелеу тек әдеби материалдың меңгерілгенін(әдебиетті оқып, конспектілеу) ғана емес, оқушының күйдің сюжетін толық және қызықты айтып беру қабілетін де,

тыңдаушының жан-дүниесін тебіренге алу қабілетін де аңғартады. Халық өнері дәстүрінде аңыз-күйлерді орындау өте маңызды коммуникативті акт болып табылғандықтан, білім алушылар осындай орындау дағдысын меңгеруге тырысуы керек.

Бұл коммуникативтік актінің нақты көрсетіліміне (инсценирование) күйдің орындалуын жүргізуші (режиссерлеуші) ретінде педагогтың да, тыңдаушы-сарапшылар ретінде күй аңызын толықтырып, орындаушы оқушының қателерін түзеп немесе аңыздың басқа нұсқасын келтіріп, әңгімені сапалық жағынан жақсартып отыратын білім алушылардың да қатысуының маңызы өте зор. Кейде бұл жұмыс түрі шығармашылық, жанр немесе орындаушылық дәстүрге байланысты бір мәселені талдауға ұласуы да мүмкін.

Сонымен, бұл жұмыс түрі барысында білім алушылар міндетті түрде күйдің аңызын қоса айтып отырып, еркін қарым-қатынаста күйлерді өзіндік табиғи өнер ретінде орындауды үйренеді, күйшілік өнерінің (басқа халықтардың аспаптық өнері емн жанрларымен салыстырғанда) айырмашылығын біледі.

Ән айту және сольфеджиолау. Этносольфеджио пәні барысында ән айту және сольфеджиолау әндерді (әдет-ғұрып, тұрмыс-салт жырларын, қара өлеңдерді, авторлық әндерді) сөздерімен және нота көмегімен интонациялауды көздейді. Әнді сөзімен қоса үйреніп болғаннан кейін, оларды «ауыздан» нотаға түсіруді білім алушылар диктант немесе өзіндік диктант түрінде жасап, соан соң әуенін нотамен айту (интонациялау) – дирижерлаусыз жасалады, себебі музыкалық ырғаққа да әсерін тигізетін екпінсіздік (сингармонизм) дирижерлауды қажет етпейді. Ноталардағы тактілеу шартты болып табылады, ол тек қана поэзиялық ырғаққа тәуелді жол, бунақ, фразалардың шекараларын белгілейді.

Нотаны қағаз бетінен оқу техникасы бірінші сыныптан бесінші сыныпқа дейін оқыту және оқытушымен жүйелі түрде қадағаланып отырылады. Нотаны қағаз бетінен оқу дағдысын қарапайым әндерді нотаға түсіруден басталады.

Нота бойынша орындалатын шығармалар орындайтын шығармалардың репертуары қызықты, орындаушылық қабілеттеріне байланысты болып іріктелінуі тиіс (пьесаның күрделілік дәрежесіне қарай 1,2 сыныпқа төмен болуы мүмкін).

Нота бойынша шығармаларды талдаудың алдында ауызша талдау – мақамды анықтау (кілт белгілері-альтерация), көлем, екпін және шығарманың сипаты, серпінділік белгілері және агогика (шығарманың ішіндегі жылдамдық өзгерістері) анықталады.

Нота бойынша шығармаларды талдау жұмысын өткізу барысында, білім алушы ноталардан көзін алмай қарап орындауы қажет.



Нотабойынша шығармаларды талдау жұмысын ансамбль мен оркестрде жалғастыруға болады.

Әдет-ғұрып әндерінің интонациялануы. Әдет-ғұрып әндерінің интонациялауды келесі аталған жанрлар бойынша өткізу көзделеді. Мысалы, жұмысты «сыңсу», «жар-жар» және т.б. үйлену тойы әндерінен бастауға болады, бұл салттың (және басқа да салттардың) контексін оқытушы әндерді меңгеру барысында түсіндіруі тиіс. Әндерді ауызша тыңдатып үйреткен абзал (сөзі мен музыкасын қоса). Алдымен «сыңсу», «көрісу», «арыз өлен», «жар-жар», бесік жырлары, жоқтау, жарапазандардың т.б. қарапайым, оңай үлгілері беріледі де, бірте-бірте олардың күрделі үлгілері беріледі. Өзіндік диктант (сынақхат) ретінде сыныпта ауызша үйренген әндерді кейін (класста, үйде) нотаға түсіріп, содан соң әуенге сөз мәтінің қондыру (подтекстовка) тапсырмасы беріледі.

Домбырамен сүйемелдеу. Қазақстанның әртүрлі өңірлерінде әндердің өзіндік ерекшеліктері бар. Алдымен білім алушыларға өз өңірлерінің халық әндерінің (қара өлеңдердің) белгілі үлгілері, немесе қазіргі кезде бүкіл аймақтарға ортақ Жетісу, Орталық Қазақстан, Алтай қазақтарының әндері беріледі. Мысалы, «Маусымжан», «Дедім-ай-ау», «Шилі өзен», «Әсем әнім сырнайдай», «Гүлдерайым» және т.б.

Бұл әндерде домбыра әннің әуенін қайталайды (қосарлайды). Аспапты жақсы меңгермеген білім алушыларға алғашқыда әнді жәй шертіп ойнауға болады. Бірінші кезеңде бұл жұмысты әр сабаққа 1-2 әннен тапсырып, үнемі өткізіп отыру қажет.

Батыс аймағының әндері бөлек тоқталуды талап етеді, онда негізінен домбыраның сүйемелдеуіне баса назар аудару қажет. Мұнда аккомпанемент әндерге сай кең диапазонмен, сәйкес ПАИК-термен (К.Шегебаевтың термині), төкпедегі екі дауысты фактурамен сипатталады. Әндерді орындау үшін жақсы дикция, өзіндік артикуляция қажет. Аккомпанементте «қара қағыс», «ілме-орама» қағыстар, сонымен қатар пунктир ырғақтар (пунктирные ритмы) жиі қолданылады.

Батыс Қазақстан өңірі әндері нотаға аз түсірілгендіктен (домбырамен), оларды тиімді үйрену үшін фонохрестоматия мен ауызша диктант жұмыс түрін қолданған дұрыс. «Ақ Айша», «Сәулем-ай», «Айтжан», «Ақ Ерке»(Ғ.Құрманғалиевтің) әндерін және т.б. ұсынуға болады.

Қара өлеңдерді меңгергеннен соң, жоғарғы сыныптарда оқытушы таңдауымен кәсіби әншілердің қарапайым әндерін тапсыруға болады. Сонымен қатар кіші эпикалық форманың, яғни терме, толғаулардың күрделі емес үлгілерін де беріп, материалды өздігімен тыңдауды тапсыруға болады.

Әндерді домбыраның құлағын дауысқа сай бұраламай, үш ладтық тұрақта (тіректе) айтуға болады (ре-ля, соль-ре, ля-ми). Мысалы,

«Замандас» әнін Қазақстанның еңбек сіңірген артисі Қ. Құлышева соль-ре тұрағында айтады, ал оны ре-ля тұрағында да айтуға болады.

Орындаушы және фонохрестоматия көмегімен білім алушылар өз дауысының диапазонына қарай өздеріне «лайықты» тональностті (ладтық тұрақты) таңдап, әр түрлі ладтық тұрақтарды қолдана отырып, әнді домбырамен сүйемелдеуді үйренуі тиіс.

Әртүрлі қағыстары бар ырғақтық формулаларды меңгеру. Музыкалық мысалдарды қолдана отырып, педагог білім алушылармен бірге домбыра музыкасындағы қағыстар мен ырғақтардың негізгі топтарын және олардың терминологиясын анықтайды.

Төкпе күйлер дәстүрінде қағғыстардың екі негізгі тобы бар, олар – «қара қағыс» пен «ілме қағыс» (шертпе күйлер дәстүрінде қағыс, ырғақ және ладтық жүйе жағынан Жетісу, Қаратау және Арқа локалды стильдерін ажыратады).

Қара қағыстың (бас бармақ пен сұқ саусақтың сыртқы жағымен ойнаудың) бірнеше нұсқасы бар:

- 1) «алма кезек» қағыс – төмен – жоғары – П-Ү-П-Ү;
- 2) «біркелкі» қағыс – барлық қағыстар төмен немесе жоғары жақа келетін – П-П-П-П-Ү-Ү-Ү-Ү;
- 3) «орама» қағыс – бір төмен екі жоғары – П-Ү-Ү;
- 4) аттары жоқ қағыстар – П-П-Ү-Ү, П-П-Ү-П, П-Ү-П-П, П-Ү-П-П-Ү, П-Ү-Ү-П-П.

Ілме қағыс көбінесе «орама» ырғағында, бірақ басқа қағыстармен орындалады, ондағы б дегенеміз – бас бармақпен жоғары, ал с дегеніміз – сұқ саусақпен жоғары.

Бұл қағыс нұсқасы Қазанғаптың күйлерінде жие кездеседі. Оның Маңғыстау домбыра дәстүрінде тараған бір түрі «адай қағыс» деп аталады (қағыстар туралы толық мәлімет А.Есенұлының еңбегінен табуға болады – 17. Осы еңбекте дәстүрлі аппликатура мен саусақтардың аттары келтірілген бас бармақ, сұқ саусақ, ортаңғы саусақ, атсыз саусақ және шынашақ).

Аталған қағыстардың ырғақтық көріністерінің ішінен төкпе күйлерде жие кездесетін келесі ырғақтарды атауға болады:

«біркелкі» (равномерный), «ақсақ», «түйдек», «орама», «теріс».

Күйлерде бұл қағыстар көбінесе әртүрлі үйлесімдерде кездеседі төменде түрлі мысалдарды қарастырып отырмыз.

1) Қағыстардың белгілі бір түрін үйретумен қатар педагог (үй тапсырмасы ретінде) білім алушылар алдына өз репертуарлардың ішінен немесе күйлердің жинақтарынан анық бір ырғақтық формулалар (ритмоформулалар) мен қағыстар бар күйлерді табу міндетін қояды.

2) Материалды бекіту үшін педагог әртүрлі ырғағымен белгілі бір қағыс нұсқасына, оны көрсете отырып, ауызша диктант (сынақхат) өткізуіне болады. Ол үшін жеке күйлерді немесе инструктивтік (арнайы

шығарылған) үлгілерді пайдалануға болады. Мысалы, алма кезек қағыс пен оның ырғақтық нұсқалары беріледі.

Ән түрлерін талдау. Әндерді талдаудан бұрын қазақтың өлең құрылысына (7) тоқтала кетіп, содан соң ғана барып өлең мен әуеннің өзара бір-біріне сәйкестігін табуға көшкен дұрыс.

Әдет-ғұрып әндерін талдау;

1) Жанрын анықтау.

2) Өлең мәтінін талдау:

семантикасы;

ықтимал стереотиптерді (жиі қайталанатын тіркестерді) табу;

өлеңнің жолындағы буындар саны мен олардың бунақтарға бөлінуін анықтау.

3) Музыкалық құрылымын талдау:

әуен диапазоның, оның ладтық – дыбыстық негізін анықтау;

ырғағын анықтау (қосылу, бөліну т.б.);

әуеннің ерекшеліктерін анықтау (жатақ, кенет өзгеріссіз, немесе керісінше; жиі немесе сирек кездесетін қайырымдар), әуезді (сазды) немесе речитативті.

4) Одағай сөздердің, буындардың бар-жоғы: бар болған жағдайда неге және не үшін қосылған (белгілі бір сөздің акценттігі, белгілі бір көңілді (эмоцияны) білдіру үшін, жолдың әртүрлі бөліктеріне біркелкілік беру үшін – егер жолдың бірінші бөлігінде сөз көп болып, екіншісінде аз болса, оған одағай сөз қосылады т.с.с.).

Лирикалық әнді талдау. Лирикалық әнді талдау да осы аталған өлшемдер бойынша жасалады. Оның бір ғана өзгешілігі – мұнда мелодиканың (әуеннің) бірінші жолдан төртінші жолға дейінгі дамуына: диапазонының қалай кеңейетіндігіне, ладтық өзгерістердің бар-жоғына, әннің дыбыстық шыңына (кульминациясына) қалай жетеді – кенеттен бе, әлде бірте-бірте ме және т.б. баса назар аудару қажет.

Халық-кәсіби әндерді талдау. Бұл жұмыс түрі оқытудың кейінгі кезеңдерінде жүргізіледі.

1) Әннің шығу тарихын анықтау. Аймағы, содан барып оның ерекшелігі де шығады.

2) Әннің жанры мен мазмұнын анықтау (арнау-ән, үндеу-ән, табиғат туралы ән, махаббат туралы және т.б.) Автобиографиялық ән бе?

3) Әнде қара өлеңдерден алынған өлең стереотиптерінің бар-жоғын немесе тек қана халық – кәсіби әндер стереотиптерінің болуын анықтау.

4) Мелодикасының (әуенінің) ерекшеліктерін анықтау:

1) Алексикалық буындар ма әлде лексикалық сөздер ме?

5) Алексикалық буындардың келесі түрлері бар:

жоғары тұрған бір ұзақ дыбыс (I, II жолдарда да болуы мүмкін);  
жоғарғы тониканы айту;

бірте-бірте жоғарғы тоникаға шығу;  
басқа сирек кездесетін типтер.

б) Әуеннің диапазоны қандай? Әдетте халық-кәсіби әндеріне т.8-ден жоғары және одан кең диапазондар тән.

7) Асинхрондық (өлең және әуен жолдарының сәйкес келмеуі) мына жағдайларда болуы мүмкін:

а) жолдардың арасында (мысалы: Ақан Серінің «Құлагер» әнінде 1 және 2 – жолдың арасында);

ә) куплет (шумақ) пен қайырманың арасында (Ақан Серінің «Құлагер» әнінде және Кененің «Қайран елім қайда» әнінде кездеседі).

8) Ырғағын анықтау. Халық – кәсіби әндердің ырғағы әдетте күрделі болып келеді. Егер де ырғақ қарапайым (жай) болса, композитор әнді қара өлең стилінде шығарған болуы мүмкін. Әндердің ырғақтық құрылымының ерекшелігі:

а) жолдағы буындар санын (7,8 немесе 11-буындық немесе басқа) және олардың бөлінуін анықтау. Мысалы, 7+4; 3+4+4; бір цезуралы 11-буындық өлең (Байғаскина бойынша (7)). Ерекше бөлінулер де кездеседі;

ә) өлең формасын анықтау – куплетті ме әлде басқа ма (мысалы, тирадалық – ақындық речитативтен эпикалық речитацияға дейін);

б) Музыкалық (әуендік) – мәтіндік ырғағын анықтау.

Әдетте ол:

барлық жолдары түйісу;

жолдардың бір-бірімен түйісу (көбінесе 1-ші және 3-ші немесе 2-ші және 4-ші жолдары түйіседі);

жолдардың басы ғана;

барлық жолдарда әртүрлі (әсіресе әуен речитативті болған жағдайларда);

басқаша да болып келеді.

Куплеттің (шумақтың) құрылымын талдау. Халық-кәсіби әндерде бір әуезді речитация түріндегі АВАВ, АААА, ААВВ және т.б, (куплет) шумақ түрлері кездеседі.

Қайырманың құрылымы мен оның түрін талдау. Одағай сөздердің бар-жоғын анықтау. Олар:

а) ән атауы сөз;

ә) алексикалық сөз;

б) куплет жолдарындағы өлең бунақтарының қайталануы;

в) әндету (распев) – түрінде болады.

Әуеннің қалай дамидынын, оның дамуының өлең мәтініне байланыстылығын байқау. Ән каденциясының мелодикалық (әуендік, саздық) жолы: әнге тән (бірте-бірте) немесе тән емес (кенет өзгертін) жол.

Музыкалық диктант. Музыкалық диктант дегеніміз – осы сольфеджио пәнінің бірден-бір маңызды, басты жұмыс түрі. Музыканы

қабылдаудың аналитикалық дағдылары қазіргі домбырашылардың кәсіби жұмысы үшін өте қажет нәрсе, сондықтан оларды дамыту музыкалық тыңдауды тәрбиелеу міндеті кіреді.

Сабақтарда өткізілетін диктанттар музыканттарға үйреншікті тембрмен домбырада ойналады. Материал Батыс және Шығыс Қазақстанның дәстүрлі күйлерін мен қазіргі авторлардың шығармаларын алынады.

Этносольфеджио пәні келесі диктанттар түрі қолданылады: өздік диктант, орындаушымен орындалатын диктант.

Өздік диктант көбінесе білім алушылармен істелетін жұмыстың бастапқы кезеңінде қолданылады. Ол техникалық, әуендік және композициялық жағынан қарапайым күйлердің бірін (мысалы, «Кеңес», «Жастар биі» халық күйлерін ) есте сақталғаны бойынша жазу болып табылады.

Алдымен күйдің қағыстарын нақты көрсете отырып, бір нұсқасын орындау керек. Содан соң білім алушылар аспапты қолдана отырып, оны нотаға жазуы тиіс. Педагог міндетті түрде ноталардың дұрыс жазылғандығын тексеруі керек. Алғашқы өздік диктанттарды (сынақхаттарды) сыныпта өткізген абзал, себебі бұл күйдің нотаға түсірілуінің дұрыс-бұрыстығын тексеріп, өлшем (метр) мен ырғақтағы қағыстардың белгіленуіндегі, фактура ерекшелігін көрсетудегі т.б. ұқсас қателерді көрсете отырып түзеуге мүмкіндік береді.

Келесі жұмыс кезеңдерінде өздік диктанттарды музыкалық есте сақтау, ішкі есту қабілеттерін, жазу техникасын дамытудың бір жұмыс түрі ретінде ұсынуға болады.

Орындаушы (иллюстратор) орындауындағы диктанттар пәнді оқу барысында өткізіліп отырады. Әсіресе олар дайындық, белгілеу кезеңде кеңінен қолданылады да, кейіннен:

- 1) жаңа тақырыптарды өту кезінде;
- 2) әртүрлі аспаптық мектептердің стилистикалық ерекшеліктерін тану кезеңдерінде де пайдаланылады. Бұл жұмыс түрі халық орындаушыларының дәстүрлеріне сай келеді. Мұндай тәжірибе аспаптың пернелерін, аппликатуралық-позициялық қол қойысты, ладтық тұрақтарды, буындардың бір-бірін алмастыруын т.б. көріп отыруға мүмкіндік береді. Бұл диктант түрі музыканы есту қабілеттерімен қатар ойнауды көзбен көріп қабылдау қабілетін де дамытады.

Диктанттар ауызша және жазбаша болып екі түрге бөлінеді. Жазбаша диктанттар күйді тыңдап қана емес, оның ойналуын көзбен көріп, оны нотаға жазу техникасын меңгерген жоғарғы сыныптардың білім алушыларымен өткізіледі.

Жазбаша диктанттарды алдын ала талдаумен өткізу керек, оған күйдің композициялық ладтық өлшем-ырғақтық, стилистикалық ерекшеліктерін анықтау кіреді.

Ауызша диктант орта сыныптарда негізгі жұмыс түрлерінің бірі болып табылады. Күйді ауызша келтіру, яғни нотаға түсірмей-ақ, тындап және көріп қана қайталап ойнап беру есту қабілетін дамытудың дәстүрлі түрі болып табылады.

Дәстүрлі орындаушылардың тыңдау және ойнау, яғни күйді немесе оның белгілі бір бөліктерін бірнеше рет ойнаудан соң дұрыс қайталау қабілетін дамыту осы жұмыс түрін дұрыс орындауға байланысты.

Диктанттар стилі және құрылымы бойынша әртүрлі болады және оларды орындау барысында әртүрлі қиындықтар кездеседі. Диктанттардың негізгі түрлері мынадай:

1) белгілі бір ырғақтық өрнектерге немесе қағыстарға берілетін мысалдар;

2) сәйкес ладтық бағыттағы әртүрлі форма бөліктерінің үлгілері;

3) күйді толығымен меңгеру үлгілері.

Сәйкес ладтық бағыттағы әртүрлі форма бөліктерінің үлгілері берілетін диктанттар. Бұл жұмыс түрінің ерекшелігі – білім алушылардың күйді иллюстратордың (орындаушының) бірнеше рет орындағанынан кейін қайталап отыруы және де бұл жерде назарды оқушының жалпы тыңдау және есте сақтау қабілетін дамытуға, яғни күйдің әуенін ғана емес, қағыстары мен ырғақтарын да дұрыс келтіріп орындауына баса аударған жөн.

Форма бөліктерінің үлгілері берілетін диктанттар әдетте бас буыннан басталады. Осы жұмыс түрімен және бөліктерді іс жүзінде меңгерумен бірге педагогтың білім алушыларға олардың қысқаша талдауын өткізуі керектігін атап өту қажет. Бұл талдауға мына жұмыс түрлері кіреді:

1) ладтық тіректі анықтау;

2) көлемін анықтау;

3) ырғақтық өрнегі мен қағыстарын анықтау;

4) мелодикалық (әуендік) даму бағыты мен ерекшеліктерін анықтау;

5) үстіңгі (төменгі) «ре» ішегін ойнату.

Төкпе материалында өткізілетін диктанттарға мыналар кіреді:

1) Буындық форма: кілтегі си-бемоль немесе фа-диезі бар ре-ля, фа-диезі бар ми-ля болып келетін бастапқы ладтық тірегі бар күйлер. Диктант ретінде «Өттің, дүние» (Қазанғап), «Ыңғай төкпе» (Сүгір), «Жалды қара» (Есір), «Алатау» (Құрманғазы), «Қаражан ханым» (Дәулеткерей).

2) Бас буынды меңгергеннен кейін негізгі буынға диктанттар беріледі. Бұл бөлім күйдің интонациялық орталығы болып табылғандықтан, оны нақпа-нақ, дәлме-дәл келтіруге тырысу керек. Диктанттар ре-ля және ре-соль ладтық тіректерімен келетін тақырыптарды қамтиды.

3) Негізгі буынға берілетін диктанттардан соң сибемоль – фа, ля-ми, ре-ре ладтық тұрақтарымен келетін орта буынға берілетін диктанттар өткізіледі. Оларға берілетін күйлер: «Өтті - кетті» (Үсен төре), «Ел айрылған» (халық күйі), «Кербез ақжелең» (Қазанғап), «Қайран шешем» (Құрманғазы) және т.б.

4) Келесі жұмыс кезеңдері – ре-ля, ре-соль, ре-ре сазды – гармониялық тұрақтармен келетін 1-саға мен 2-сағаға берілетін диктанттар. Мұнда сынақхат үшін мына күйлерді ұсынуға болады: «Қыз ақжелең» (Дәулеткерей), «Он алтыншы жыл» (Дина), «Дүниеғапыл» (Баламайсан), «Арман» (Сейтек) және т.б.

5) Транспозициялы форма: кілтте белгі жоқ, фа-диезі, си-бемоль бар ре-соль (соль-соль) тірегі. Мұнда келесі күйлерді пайдалануға болады: «Жастар биі» (халық күйі, «Кеңес» (халық күйі), «Қазақтың қалмақ күйі» (халық күйі), «Қосалқа» - 1-2-ші түрі(Дәулеткерей), «Балбырауын» (Құрманғазы) және т.б.

Шертпе күйлер құрылымы бойынша төкпе күйлерден ерекше болып табылады, олардың бөлімдерге бөлінуі шартты болып келеді, сондықтан диктант ретінде кварталық құрылымда келетін ре-соль, соль-ре (мажор), ля-ми (минор) және теріс бұраумен – до – соль бастапқы форма бөлімдері беріледі. Мысалы, мына күйлерді беруге болады: «Қосбасар» (Мүкей), «Қосбасар» (Масығұт), «Керілме» (Сақбике), шертпенің ішіндегі «Аққулар» және т.б.

Күйлерді тыңдап және орындап меңгергеннен соң педагог күйді толығымен меңгеруге (орындауға) диктант беруі тиіс. Онда форманың даму ерекшеліктеріне баса назар аудару қажет. Диктантқа арналған музыкалық мәтіндер: «Науайы» (халық күйі), «Жантаза» (Сейтек), «Кероғлы» (Дәулеткерей), «Нар идірген» («Баланың тартқаны» - халық күйі) және т.б.

Импровизация (суырып салма).Импровизация – этносольфеджио пәніндегі ең күрделі жұмыс түрлерінің бірі.

Импровизация техникасын меңгеру халық аспаптары бөлімдері білім алушылары үшін ең маңызды нәрсе, себебі импровизация әрқашанда дәстүрлі музыка өнері иелеренің ерекше ойнау формасы болып табылған.

Білім алушылармен ең алдымен «жазусыз мәдениеттің болмысын қамтамасыз еткен канонға айналған форма кестесін, стереотивті ладтық-интонациялық тіркестерді, аппликатуралық – стереотиптік клишелер мен ырғақ формулаларын тануы тиіс».

Ең алдымен Батыс Қазақстандық күйлердің үлгі-кестелерін меңгеру керек, өйткені бұл форма ғасырлар бойы қалыптасып, әмбебап мағынаға ие болған және жалпы тілдік нормалар рөлінде белгілі болып табылады.

Құрманғазы атындағы консерваторияның гармония және сольфеджио кафедрасының оқытушылары құрастырған «Музыкалық жоғары оқу орындарының халық аспаптары факультеттеріне арналған сольфеджио пәнінің кешенді Бағдарламасында» берілген жаттығулардың ішінен музыка мектебінің білім алушыларына ең ыңғайлылары деп біз мына жаттығуларды санаймыз:

«Әртүрлі форма бөлімдеріне арналған импровизациялау жаттығуы»:

а) аппликатуралық стереотиптерді пайдалана отырып, орта буын бөліміне импровизация жасау;

ә) саға бөлімінде осы жаттығуды орындау – мысалы, күйді толығымен тыңдап, оның негізгі буынын меңгергеннен кейін (ауызша диктант ретінде) білім алушыларға орта буынның немесе сағаның өз нұсқасын шығару ұсынылады. Сонымен қатар күйде жоқ бөлімдерді шығару;

2. «Импровизациялау жаттығулары:

а) сыныпта жазылған ре-ля, ре-соль тіректерімен берілген диктанттардың тақырыбына импровизация жасау;

ә) қағыс-ырғақ формулаларына оқушылардың өздері шығарған тақырыптарға импровизация жасау. Соңғы жаттығу жоғарғы сыныптарда қолданылады.

Бұл тапсырмаларда күйлерді жалпы формасы, олардың «дамытушы» зоналарының (орта буын, саға) буындық түрдегі (ре-ля) аппликатуралық стереотиптері, транспозициялы формасындағы транспозиция техникасы меңгеріледі.

Қағыс-ырғақ формулаларына (ритмоформулы со штрихами) импровизация жасау. Бұл жұмыс түрі оқу барысында белгілі бір тыңдау және күй тарту тәжірибесі пайда болғаннан кейін, жоғарғы сыныптарда қолданылады. Алдымен білім алушыларға қара қағыстың әртүрлі қағыстармен және ырғақтармен келетін бірнеше нұсқасын беруге болады. Бұл жерде олардың алдына бас буын мен негізгі буынның ең қарапайым үлгілерін шығарып көру міндетін қою керек.

Содан соң білім алушылар ырғақтық және қағыстық формулаларды қатаң сақтай отырып, орта буын мен саға бөлімдерін шығаруы тиіс. «Қара қағыс» ырғақ формуласының бірнеше нұсқасын меңгергеннен кейін «ілме қағыс» нұсқаларына көшу керек те, жұмысты жоғарыда айтылған тәртіппен жалғастыру қажет.



Білім алушылар өз шығармаларын естеріне сақтап алған соң, оларға үй тапсырмасы ретінде шығармаларының тұжырымды нұсқасын нотаға түсіруді тапсыруға болады.

Білім алушылар орындаған бұл тапсырманы сыныпта өздерімен бірге тексеру қажет, себебі нота жазбаларындағы қателерді ұжым болып талдаған дұрыс. Ноталарды тексеріп, өз пікірін білдіргеннен кейін білім алушылар өздеріне ұнаған ең үздік шығармаларды атап, оларды бұдан былайғы жұмысында диктант ретінде және шығарманың тақырыбын дамытып, яғни оны әртүрлі бөлімдерге бөліп, импровизациялау үшін қолдана алады.

Сонымен, бұл жұмыс түрі басқа жұмыс түрлерімен, атап айтқанда, ауызша диктантпен, тақырыпқа импровизация жасаумен, тындап талдаумен астасып отырады. Біз көріп отырғандай, импровизацияға арналған музыкалық материал өте көп, оған күйлер, конструктивтік мысалдар, білім алушылардың өз шығармалары кіреді.

Ән импровизациясы білім алушылар өздері орындауы тиіс. Бастапқы кезеңдерде (1-2сынып) білім алушыларына жинақтардан немесе таспалардан әуендер беріліп, олар сол әуендерге жанрына сәйкес өлең құрауы керек.

Жоғарғы сыныптарда, керісінше, әдет-ғұрып, тұрмыс-салт жырының өлеңі (мысалы, «жар-жар»), беріледі де, оған кішігірім диапазондағы өз әуенін шығару тапсырылады. Ең үздік шығармаларды (әуендерді) нотаға немесе магнитофон таспасына түсіріп алуға болады.

«Жар-жар» контесіндегі импровизацияны қыздар мен жігіттер арасындағы айтыс түрінде де өткізуге болады. Бұл ұжымдық жұмыс түрі. Педагог қыздарға бір әуен, жігіттерге бір әуен береді де, олардың әрқайсысына бір-бір шумақ өлең құрастыруды тапсырады. Бұл айтыс түрі «қайымдасу айтыс» деп аталады.

Айтыс тақырыптарын кеңейтуге де болады. Мысалы, жұмбақ айтыстар, бір-бірін сынау айтыс немесе жалпы білім деңгейін, оқу барысында білім тексеру айтыстарын өткізуге болады. Алдымен өлең шығару үшін белгілі бір қарапайым әуенді (мысалы, «Еркем-айды») беруге болады.

Бақылау сабағында барлық қыздар мен жігіттердің ғана емес, екі оқушының да айтысын өткізуге болады.

Сонымен қатар импровизацияға «Тойбастар» жанрын да қолдануға болады, онымен жұмыс істеу барысында білім алушылар әуенді де, өлеңді де өздері шығарып үйренуі тиіс. Ал ең үздік шығармаларды ауызша сынақхат (диктант) ретінде пайдалануға болады.

Бұл жұмыс түрін қолдану барысында білім алушылардың кәсіби білік-дағдылары ғана емес, адамгершілік қасиеттері де, эстетикалық құндылықтары да, жалпы дүниетанымы да қалыптасып отырады.

Қазақ мәдениетіндегі аспаптық сайысу дәстүрі. Тартыс – аспаптық суырып - салма өнерінің биік түрі.

Музыкатанудағы «күй айтысы» деген тіркес аспаптық және ақындық сайыстардың қатар дамып, бір-бірімен туыстастығына меңзеп тұрғандай.

Қазақтың халық аспаптары музыкасының негізі - күй. Ал, күй дегеніміз - адамның жан дүниесіндегі толғаныс-тебіреністерін, тарихи кезеңдердегі нақтылы оқиғаларды, табиғат болмысындағы көрініс құбылыстарды, тағы басқа сезімдік әсерлерді музыка тілімен бейнелеп көрсететін, бағдарламалы мазмұны бар, аспаптық шығарма.

Тартыс – аспаптық, яғни домбырада күй тартылып сайысатын қазақ музыкалық өмірінде кеңінен тараған дәстүр. Қазақ тілінің сөздігі бойынша: «тартыс» сөзі «Біреумен немесе бір нәрсемен жүргізілетін күрес, айқас, егес, талас» болып табылады.

Күй айтыстары тек әсем сазды күйлерді ғана дүниеге әкеліп қоймайды, сол күйлердің қалай дүниеге келгенін баяндайтын тамаша аңыз — әңгімені де туындатып отырады. Мұндай аңыз — әңгімелер өзінің деректілігімен, ширыққан оқиғасымен ерекшеленеді. Әсіресе, айтыс барысында тың күйді төгіп тастайтын арқалы өнерпаздың шеберлік — шалымы күй айтыстарына қатысты аңыз — әңгімелердің негізгі арқауы болып отырады.

Өскенбай Қалмамбетұлы шығарған «Жаңылтпаш» күйінің аңыз — әңгімесінде тарихта болған адамдар, олардың арасындағы туысқандық — достық қарым-қатынастар, жер-су атаулары, ол жерлердің аңы мен құсы, адамдардың қарым-қатынасындағы этнографиялық көріністер, ең соңында күйшілердің арқалы өнері, міне осының бәрі де тарихи деректілігімен, ақпараттық мағлұматының молдығымен назар аударады. Түптеп келгенде, күй айтыстарына байланысты айтылатын аңыз-әңгімелердің өзекті бір ерекшелігі де осы болса керек.

Жалпы өнер жарысының, оның ішінде күй айтысының дәстүрге айналуы өнерпаздардың кемелдігін танытып қана қоймайды, ең мәндісі халықтың рухани мәдениетінің кемелдігіне де айғақ. Өнері бүкілхалықтық өмір салтқа ұласқан ел рухани бәсекені дәстүр етеді. Мұндай дәстүр әдетте мемлекеттік нұсқаудан ада, саяси науқаннан тыс, халықтың табиғи-рухани сұранысымен, шынайы демократиялық сипатта өтеді. Бұған күй айтысы жарқын айғақ бола алады.

Күй айтысының қазақ арасында ежелден орныққан екі түрлі үлгісі бар. Оның біріншісін — «қара тартыс», екіншісін — «түре тартыс» немесе «қайым тартыс» деп атайды.

Түре тартыстың шарты бойынша, бірінші адам тартқан күйді екінші бәсекелесі айнытпай қайталап тартып отыруы керек. Күй айтысының осы екінші үлгісі мейлінше қиын болғандықтан, кезекке таласып қалатын жағдай жиі кездесіп отырған.

Кейбір күйшілер түре тартысты бастау құрметіне ие болса да, мінез көрсетіп, қарсыласынан күй тарту тәсілін жасыру үшін киіз үйдің іргесін түргізіп қойып, керегенің екі жағында айтысатын болған.

Сөз орайында «күй айтысының үлгісі» деген тіркестің әдейі қолданылып отырғанын ескерте кеткен жөн. Ауызекі сөзде күй айтысының қара тартыс және түре тартыс болып бөлінуін «күй айтысының түрлері» деп те айта беретіні белгілі. Алайда, «күй айтысының түрлері» деген тіркестің басқа мағынада қолданылатыны төменде сөз болады.

Әдетте, күй айтысы алқалы жиында, ас берілгенде, ұлы дүбір тойда алдын ала дайындалып келіп өтетін болса, төреші белгілейтін дәстүр бар. Сөз жоқ, төрешінің өзі де күй тарта алатын, білікті адам болуы шарт. Мұндай күй айтысында алдымен күй тарту кезегі төрешіге беріледі. Мұны «бата тартыс» немесе «күй шақыру» деп атайды. Бата тартыс, біріншіден — төрешінің күй жайын білетін лайықты адам екенін танытса, екіншіден — күй айтысына түсетіндердің шабытын шақыру үшін қажет.

Домбырашылық өнерде квинтадан кейін келетін секста қатынасып шынашақты жарты тон жоғары жылжыту арқылы алу дәстүрлі тәсіл болып саналады.

Мұнда (яғни, секстадан квинтаға өту) секста бас бармақпен шынашақтың арасындағы шынашақты жарты тонға жылжуы арқылы алынады, ал квинта шынашақтың артынан бас бармақты жарты тонға жылжыту арқылы алынады.

Бас буында ең карапайым ырғақтық-интонациялық цитаталармен қатар бас буынның бүкіл ківарталық аймағын қамтитын жетілген әуендік құрылымдар кездеседі. Мысалы, «Екіндіде ел іздеген» күйінің бас буыны 13 тактыдан тұрады. Ал «Өттің, дүние» мен «Әләйлім жалған» күйлерінің бас буындары 25 тактыдан тұрады.

Есбай күйлерінің елеулі еірекшеліктерінің бірі — ондағы әуеннің екі сатылық принципке құрылатындығы. Мысалы «Өттің дүние» күйінде бас буын әдеттегідей «ре — ля» аймағында ойналады да, содан кейін өзгермеген күйі «ми — си» аймағына аустырылады.

«Әләйлім жалған» күшінде «ре — ля» аймағында ойналған әуен енді көршілес «ми — си» регистріне емес, одан аттап кетіп «фа — до» аймағында ойналады.

Бас буынның ырғақтық-интонациялық материалын осылайша түрлі сатыда ойнау тәсілі Есбайдың, кіріспе бөлімнің регистрлік аясын кеңейту мақсатынан туындаған. Бас буынның мұндай құрылымы басқа күйшілерде де, мысалы, Дина Нұрпейісовада кездеседі. («Майдандағы балама» күйін қараңыз). Бірақ оларда бұл кезейсоқ тәсіл, ал Есбай шығармашылығында оның дара қолтаңбасының ең басты сипаты.

Кейбір күйлерге тән ерекшелік — оларда бірінші сағаның кульминациялық аймағы жоқ. Мысалы: «Ел айырған», «Кеңес», «Терісқақпай».

Есбай машығының даралығы өлшемдік-ырғақтық деңгейінде де кездеседі. Түрлі домбырашылардың орындауындағы Есбай күйлері ең алдымен осы өлшем және ырғақ арқылы тұтасады.

Сол себепті Батыс Қазақстан күйлеріндегі әуен міндетті түрде төменгі ішектің («ре» ішегі) қатысуында өрбиді. Алайда, кейбір шығармаларда екі ішектің екеуі де шертілгенімен бір дауысты әуен есіп отырады. Бұл төменгі ішекті тұтып қалу арқылы іске асырылады. Бұл тәсіл «тұтпа қағыс» деп аталады. Құрманғазының «Серпер» күйінде осы амал пайдаланылады. Күйдің бір тұсында бір дауысты әуен төменгі ішекте («ре» ішегі) орындалады. Әуен ажарлы шығу үшін оң қолдың білек буынымен қадай қағылады. Осы сәтте сол қол төменгі («ре» ішегі) ішекте өрнек салумен қатар үстінгі ішекті («соль» ішегі) тұтып отырады.

Келтірілген мысалдағы белгілер төменгі ішектегі әуеннің, оң қолдың сұқ саусағының жоғарғы қағысымен орындалғанын, ал үстінгі ішектің үнсіз қалатынын көрсетеді. Бір ішекте ойнаудың мұндай амалдары негізінен Есбай күйлерінде ғана кездеседі. Есбайда жалғыз дауысты әуенді талдаудың ешкімге ұқсамайтын мүлдем ерекше амалдары кездеседі. «Теріс қақпай» күйінен бір мысал келтірейік:

Және бір айта кететін нәрсе, Есбай күйлеріндегі жалғыз дауысты әуен қандай биікке көтерілсе де ешқашанда екінші ішекке көшпейді (ал бір ішектен екінші ішекке ауысып кету оңтүстік-шығыс Қазақстандағы шертпе күй мектебінде — әдепкі жағдай).

Атауы орындаушылықтың амал-тәсілдерін сипаттайтын Есбай күйлерінің ішінде «Теріс қақпай» және «Теріс баспай» күйлерін ерекше атаған жөн. «Теріс қақпай» атты күйлердің көптеген күйшілерде кездесетіндігі және бұл атаудың оң қолдың «теріс қағысын» сипаттайтыны белгілі. Мұнда әдетте синкопаланған ырғақ пайда болады. Техникалық ерекшеліктер жөнінен басқа күйлерден бөлектеніп тұратын күйлердің бір парасы «Теріс қақпай» аталатын күйлер.

Кетбұғаның «Теріс қақпайы», Құрманғазының «Теріс қақпайы», Байжігіттің «Теріс қақпайы», Есбайдың «Теріс қақпайы», Нұрғисаның «Теріс қақпайы». Бұл күйлерде қатаң дыбыстар мен ұяң дыбыстардың композициялық пропорциялары (ара қатынастары) басты мақсат болып табылады.

«Теріс баспай» күйінде Есбай ешкімде кездеспейтін сол қолдың кестесін пайдаланады (айта кету керек, бұл тәсіл кейіннен Қазанғаптың әйгілі «Ысырма» күйінде қайтадан жаңғырды).

Бұл тәсілдің ерекшелігі, төмендегі келтірілген мысалдағы, әрбір лигаланған екі квартаның алғашқысы әдеттегідей бас бармақ және ортаңғы саусақпен алынбай, керісінше, сол қолдың жалғыз сұқ

саусағымен алынатындығында. Және бұл жерде сұқ саусақ бір пернедегі екі ішекті әдеттегі позициядан, яғни мойынның астынан келіп алмайды, мойынның үстінен түсіп басады. Күйдің бұл тұсын орындаудағы кілтипан, домбыра сағасында сол қол саусақтарының позициясын жылдам ауыстырудың қиындығында жатыр:

«Теріс қақпай», «Теріс баспай» бұл екі күй де өте күрделі. Біздің ойымызша Есбай бұл күйлерде жастық шаққа тән ойды бейнелеген болуы керек. Күйдің аса шытырман болып келуі, домбыраның асқына сөйлеуі осыған меңзейді. Аталмыш күйлер хақында біз, осы бөлімнің бірінші — Есбайдың өмірбаяны туралы тарауында айтып кеткенбіз. Таратып айтатын болсақ, алты күй — Есбайдың ахиреттік өмір табалдырығында тұрғандағы есебі сияқты.

Күй айтысының екінші бір түрі күйшілер тосын жағдайға тап болғанда немесе намыс қозғар ерегіс үстінде туатыны айтылады. Көшпелі өмір салтта туыстық қарым-қатынастың бүкіл этносты біріктіріп ұстауы, жеті атадан арғы буынмен ғана алысып, берісуі, кеңістік аясында ұдайы қозғалыста жүруі көрші мен көршінің, ауыл мен ауылдың, ру мен рудың ұдайы қарым-қатынаста болуын қамтамасыз еткен. Мұның өзі алуан түрлі салт-дәстүрдің қалыптасуына, моральдың-этикалық қалыптардың орнығуына себеші болған. Ең ғажабы осынау салт-дәстүр мен моральдық-этикалық қалыптардың баршасы уақыт пен кеңістік аясындағы өмір сүрудің кепілі бола алған. Бұл орайда өнер түрлері қоғамдық өмірді реттеуші ең ықпалды қатынас құралы ретінде көрініп отырады.

Демек, күйшілердің күтпеген жағдайда күй айтысына түсуі қаншалықты тосын болғанымен, халықтық дәстүр аясынан, кісілік жолынан әсте шықпайды. Сондықтан да күйшінің өнері кәп жағдайда тығырықтан шығудың кілті болып отырады.

Тосын жағдайда күйді араға салу, күймен іс түйінін шешу, күймен түсінісу халық күйлерінің де, халық композиторлары күйлерінің де аңыздарында мол ұшырасады. Мәселен, қазақ пен қалмақ арасындағы қан төгілер қақтығыстың түйінін қос күйшінің айтысымен шешетін «Қазақ пен қалмақтың күйі», қонақ жігіт өзі түскен үйдегі бойжеткен қыздың балағындағы жыртықты күймен сынаймын деп, ол қыздың өнерпаздығын білмей қарымта күйден тосылатын «Қағытпа» күйі сияқты халық күйлері тосын жағдайда күйшілердің шарпысуынан туып отырған.

Тосын жағдайда күй айтысына түсу немесе сырын білмейтін бейтаныс өнерпазбен күй тілінде жауаптасып қалу жағдайы халықтың күйші-композиторларының бәріне тән десе де болады. Тәттімбеттің күйші қызбен тосын айтысында етігін шешіп тастап, домбыраны башпайымен қағатыны, дәл осындай жағдайда Токаның домбыра пернесін бәкімен сыр-р еткізіп қиып тастап, пернесіз тартатыны,

Өскенбайдың түрікмен өнерпаздарымен өнер сайысы сияқты мысалдырды молынан кездестіреміз.

Осы сияқты тосын жағдайдағы күй айтысының әдемі үлгісі Адайдан шыққан әйгілі домбырашы Құлшардың басынан өткен. Күйші жолаушылап келе жатып ат басын бұрған үйдің қызы да, ол қыздың шешесі де асқан домбырашы болып кезіккен ғой. Алғашқыда «күй дегенде күй таңдаймыз» деп менменсіп домбыра шерткен Құлшар, кешікпей-ақ қыз бен оның шешесінің қақпақылына түсіп, қатты сасады. Себебі қыз бен оның шешесі бірінен-бірі асқан домбырашылар болса керек. Осынау тосын оқиғаның айғағындай болып бүгінгі күнімізге «Қыз қамаған», «Сық-сақ» сияқты тамаша күйлер жеткен.

Тосын жағдайда өтетін күй айтысының негізгі бір ерекшелігіне айырықша назар аударған жөн. Ол — осынау өнер жарысында туған күйлердің ел ішіне бір күйшінің мұрасы ретінде тарап отыратыны. Мұның мәнісі, күйші өз басынан өткен оқиғаға байланысты тартылатын күйлерді өзінің толықтырып, өндеп тартуы да мүмкін. Мәселен, жаңағы Құлшардың басынан өткен оқиға бойынша оның өз жанынан шығарып тартқан күйі «Қыз қамаған» ғана. Ал, «Кербез Керік», «Ат жортақ», «Кебіс қалған», «Сық-сақ» сияқты күйлерді қыз бен оның шешесі шығарған болып баяндалады. Осыған қарамастан бұл күйлердің бәрі де ел ішінде Құлшардың төл күйлері ретінде тартылады.

Яғни, әртүрлі тосын жағдайда өткен күй айтыстарында тартылған күйлер, әдетте, бір күйшінің мұрасы ретінде танылады. Мұның негізгі себебі, күйші тосын оқиғаның кейіпкері ғана емес немесе тартушысы ғана емес, ең бастысы сол оқиғалы күйлерді ұштап, толықтырып шығарушы да болып табылады.

Осы орайда, көшпелілер өнерінін тек өнер ретінде ғана тумамайтыны, міндетті түрде нақтылы өмірдің айғағы, шежіресі әрі реттеушісі ретінде дүниеге келіп, өмір суретін тағы да айқын аңғарылады. Қазақтың дәстүрлі өнерінің төл сипатын даралап көрсететін тамаша қасиеті осы болса керек.

Енді, күй айтысының үшінші түрін тарата сөз етіп көрейік. Күй айтысының бұл түріне күйшінің өзі куә болған немесе бұрын өткен, бірақ ел есінен өшпей жүрген оқиғаға арнап шығарған күйлер жататыны аталып өтті. Егер күй айтысы дегеннің өзі күй тіліндегі диалог екенін мойындасақ, онда белгілі бір түйінді оқиғаға байланысты кезектесе тартылатын күйлерді де күй айтысына жатқызуға болады.

Рас, бір ғана күйшінің белгілі бір оқиғаға арнап шығарған күйлерін кәлденең тарта отырып, мұны айтыс күйі емес, арнау күйі деп қарастыруға да болар еді. Алайда, күй жанрының бірде-бірі белгілі бір өмір құбылысына немесе белгілі бір адамға арналмай дүниеге келмейтіні аян. Бұл ретте, қазақ күйлерінің бәрін де арнау күйлері деп қарастыруға болады. Мұның өзі түптеп келгенде, күй жанрының ғана ерекшелігі

емес, жалпы көшпелілер өнерінің себепсіз дүниеге келмейтін, міндетті түрде өмірмен шендесіп жататын қасиетін танытатын құбылыс. Сондықтан күй жанрының арнау түрінде дүниеге келуін оның жалпы типологиялық қасиеті ретінде қаперде ұстай отырып, соның ішінде арнау айтыстарды күй айтысының қызықты бір түрі ретінде қарастырған жөн.

Айтыс күйлерінің соңғы, төртінші түріне күйшілердің күймен жауаптасуы, күймен сәлем жолдасулары, күймен танысулары, бір-біріне күй сыйлауы, күй арнауы жатады. Күй айтысының бұл түрін саралап тану үшін Құрманғазы мен Дәулеткерей арасындағы кездесулерді еске түсіруге болады

Күй айтысында күймен жауаптасу, күймен сәлем айту түрі де ел ішіне кең тараған дәстүр.

Айтыс күйлерінің музыкалық бітім-болмысы сол күйдің аңызын айт барасында кеңірек ашылып, тыңдаушыны эстетикалық-эмоциялық тереі сезімге бөлейді. Сондықтан да, қазақтың дәстүрлі талғамы бойынша айтыс күйі мен оның аңыз-әңгімесі біртұтас эстетикалық құбылыс ретінде бірге орындалып отырған. Былайша айтқанда, айтыс күйі бір бөлек, оның аңыз әңгімесі бір бөлек тартылмаған да, айтылмаған да. Егер бөлек-бөлек тартылып айтылатын болса, онда көркемдік-эстетикалық әсер-қуаты да жартыкеш болып отырған. Күй мен күй аңызының арасындағы дәстүрлі байланыстың бір парасын осылайша бажайлауға болады. Бұл тараушада күй айтысының түрлерін арнайы сөз етуіміздің де сыр себебі сондықтан.

- 1) орындаушылық шеберлік көрсетілетін тартыс;
- 2) композиторлық қабілет сыналатын тартыс;
- 3) композиторлық өнер мен қатар, бір ойнағаннан кейін еске сақтап қайталап шығу мысалындағы мнемотехниканы бағалау тартысы.

Қазіргі тартыс туралы жалпы мағлұмат.

Тартыс үш бөлімнен тұрады: 1 - «Талдау», 2 – «Самғау», 3 – «Жалғау» деп аталады. «Талдауда» бір жанрдағы күйлер орындалады, «Самғауда» тек қана шертпе дәстүріндегі шығармалар тартылады, «Жалғау» бөлімінде күйшілер біріншісі бастаған күйді екіншісі жалғастырып тартады.

Халық арасындағы «Ақжелең» аттас күйлер тобының ертеден келе жатқан музыкалық жанр.

Ақжелең күйлерін орындау үшін ең жоғарғы сатыдағы техникалық мүмкіндіктерден басқа, ерекше дыбыс бояуларын рет-ретімен меңгерудің және соған байланысты домбырадан аз дыбыс шығарып, көп мағына берудің мәні ерекше орын алады. Жалпы Ақжелең күйлері дәрежі де анайы қозғалыстармен қатар арзан эффектермен көлгірсуді көтермейді.

Ақжелеңдер қанша ширақ ойналсада орындаушының есінен күйдің өн бойындағы әрбір дыбысының дұрыс естілуін қадағалап отыруының мәні айтпаса да түсінікті. Орындаушының оң және сол қол техникасының өз ара келісімділігі (координациясы) өте жоғарғы деңгейде болған жағдайда ғана, күйдің әрбір дыбысының өз деңгейінде шығу мәселесіне көңіл бөлуге болады. Бүкіл күйдің музыкалық әдемілігін беру үшін әрбір дыбысына асқан жауапкершілікпен, ерекше көңіл бөле қарап, күйшінің өз басының түсінігінің өзі де, ең жоғарғы деңгейде болуы шартты.

Жанр (Ақжелең) жаңа үйренуші домбырашылардың алғашқы шығарған шығармалары болуы да ықтимал. Бұл сөзімізге дәлел ретінде «Бас Ақжелең», «Күй басы Ақжелең», «Күй шақырғыш Ақжелең», «Той бастар Ақжелең» сияқты атауларды атасақ та жетіп жатыр.

Жалпы осы күй тартыстың бірінші бөлімінде динамикалық драматургиясы бар. Ол байсалды, ұстамды күйлерден басталып орта кезінде шапшаңдау күйлер орындалып, ең соңында дыбыс құрамы және орындаушылық әдістері күрделі, маңғыстау күйшілік мектебінің туындысы, Өскенбайдың «Бұлбұл ақжелеңі» тартылды.

## **21. Практикалық сабақтардың мазмұны**

### **1 сынып**

#### **1. Кіріспе тапсырма**

Этносольфеджио пәні қазақтың дәстүрлі музыкасын сақтап қалу және ары қарай дамыту мәселелерін іс жүзінде шешеді. Әр түрлі орындау дәстүріне, мектебіне және стиліне жататын домбыра күйлері мен әндерін меңгерудің, суырып салуға топтастырып баулудың, күйлер мен әндері нотаға түсірудің әдістемелерін үйретеді.

#### **2. Ырғақты-вокалды және сольфеджиолау дағдылары.**

Өн салу алдындағы бір мезгілдік тыныс алу. Біркелкі дем алуды және оны бірте-бірте музыкалық фразировка жасау. Сөздегі дауысты дыбысты анық айту.

Вокалды жаттығуларды әндету. Таза ырғақты есту арқылы дұрыс ұғыну. Тұрақты және тұрақсыз дыбыстарды әндету. Әр түрлі дыбыстардан жатталып алынған әндерді әндету.

Ырғақты топтар ♪♪; ♪; ♪; ♪; ♪; ♪; мөлшерлері 2/4, 3/4, 4/4,

Мөлшерлер 2/4, 2/4, 3/4, 4/4. сыртқы такт

Саздарды жоғары және төмен шешілген тетракордтардың, тоникалық аккордтың негізгі үнін, кіріспе дыбыстардың II және VII сатыларын әндету.

Ескерту. Соль және Фа мажор мақам жүйесінің жоғарғы тетракордтан төменге ауыстырумен әндету.

I және III сатыларды мажор мен минорда ырғақтандыру.



Атас мажор және минорды салыстыру: кілті бар болса, 2 белгіге дейін

Тыңдалған немесе әндетілген әуенде мажор және минор аккордтың негізгі үнін (тірек дыбыстарды) әндету. Жатталған әуендерді басқа мақам жүйесіне тасымалдау.

Практикалық жұмыс. Дирижерлік етумен әндету.

### Тұсау кесу жыры



Күйді домбырада орындап, талдау.

### Қоңыр



3. Оқытылатын материалды метро ырғақты қабылдау  
Бөлшектерді қосу мен бөлшектеуді ұғыну. Мөлшерлер 2/4, 3/4, 4/4.  
Ұзақтылықты меңгеру. Жарты және төрттік үзілістермен танысу.  
Ұзақтықты көрсетумен қатар келесі ритмикалық топтарды ырғақтық буындар арқылы айтыңыз:

- а) ♪♪ ♪ ♪ б) ♪ ♪ ♪ в) ♪♪♪♪ ♪ ♪ г) ♪♪♪♪ ♪ ♪ д) ♪ ♪♪ ♪ е) ♪ ♪♪ ♪  
ж) ♪ ♪ ♪ з) ♪♪ ♪ ♪ и) ♪♪ ♪ ♪ к) ♪ ♪♪ ♪♪ ♪

4. Есту арқылы анықтау

Жоғарыдан төменге қарай дыбыстардың жылжуы, дыбыстардың қайталануы, тұрақты дыбыстардағы секірісі бар әртүрлі әуендік айналымдарды есту арқылы ұғыну.

Үйлесімді және сарынды түрдегі мажор және минор аккордтың негізгі үнін есту арқылы анықтау.

Тыңдалған шығарманың үйлесімділігін, сипатын, жеке айналымдардың тұрақтылығын немесе тұрақсыздығын, мөлшерін (2/4, 3/4,) және т.б. анықтау.

5. Нота парағынан оқу

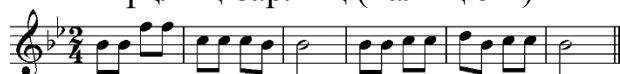
### Бала уату (халық әні)



6. Ырғақты-музыкалық диктант

Музыкалық есту және есте сақтау ұшқырлығын дамыту жұмысы. Алдын ала күйге келтіруден кейін жеке сатыларды тыңдау және анықтау. Ауызша диктант. Өтілген үндестікте 2-4 такт мөлшеріндегі әуен жазу.

### Мұңлық-зарлық (халық әні)



#### 7. Теориялық мәліметтер

Пернетақтамен және регистрлермен танысу.

Дыбыстардың атаулары, нота сызықтары.

Ноталық жазбаның алғашқы қабілеттері (нота сызықтарында дыбыстардың орналасуы, такт сызығы).

Түсініктер — тон, жарты тон.

Мажор сазының құрылуы.

Үндестіктер: До, Соль, Ре, Фа мажор; олардың тоникалық негізгі үні, VII және II сатылардың кіріспе дыбыстары.

Тұрақтылық және тұрақсыздық туралы түсінік.

Ритмикалық топтар  $\text{♩}; \text{♪}; \text{♫}; \text{♬}; \text{♭}$ ;

2/4, 3/4, 4/4 мөлшерлері.

Үзілістер — бүтін, жарты, төрттік, сегіздік.

Сыртқы такт туралы түсінік.

Фраза, шумақ динамикалық реңдер туралы түсінік.

Практикалық жұмыс. «Еңлік-Кебек» үндестігін анықтаңыз. Әуеннің дыбыстарына сатыларды жазыңыз. «Еңлік-Кебекті» Ре мажор және Соль мажор үндестігіне тасымалдаңыз.

### Еңлік-Кебек, халық әні



#### 8. Шығармашылық дағдыларды қалыптастыру

Тоникаға дейін фразаны аяғына дейін әндету.

Әуеннің аяғын құрастыру.

Өтілген тақырыптарға суреттер.

### 2 сынып

#### 1. Кіріспе тапсырма

Аспапсыз дыбыстарды ойнату мен қабылдау үшін есту мен музыкалық талғамды дамытудың мағыналылығы.

Ырғақты-вокалды және сольфеджиолау дағдылары

Мажор және минор мақам жүйелері әндету (үш түрлі минор).

Шешілген тұрақты, тұрақсыз дыбыстардың T5/3 сазында әндету.

Аралықтарды әндету. Аттас мажорлық, минор үшдыбыстығын әндету . Жаттаған әндерді басқа нотадан әндету. Секвенцияларды әндету.

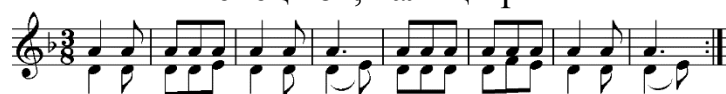
Дирижерлік ету мен дыбыстарды атаумен әуенді парақтан әндету. 2/4, 3/4, 4/4, 3/8 мөлшерлі.

Ырғақты топтар ♩ ♪; ♪♪♪; ♩ ♪; ♩ ♪

Сыртқы такт.

Күйді тындап, талдау.

Тепең көк, халық күйі



2. Оқытылатын материалды метроырғақты қабылдау

2/4, 3/4, 4/4, 3/8 мөлшердегі ырғақты фигуралар мен өтілген ұзақтықтың негізінде мысалдарды сольмизациялау.

Практикалық тапсырма.

Өлеңді берілген ырғақта оқыңыз. Оның ырғақты негізін толығымен жазыңыз. Пайда болған ырғақты суретке гаммалардың тұрақты, тұрақсыз сатыларының қатысуымен ре минор тональдығында әуен құрастырыңыз.

4. Есту арқылы анықтау.

Саздағы диатоникалық дыбыстарды есту арқылы анықтау. Минордың үш түрін, үшдыбыстықтар дыбыстан алынған аралықтарды есту арқылы анықтау. Әуеннің (өтілген материалдар негізінде) мәнерлеу құралдарын есту арқылы анықтау.

Практикалық тапсырма.



- 1) Келтірілген әуенді әндетіңіз.
- 2) Әуеннің қозғалысын I сатыдан V сатыға әндетіңіз де, естілген аралықтарды атаңыз.
- 3) Әуеннің қозғалысын IV сатыдан I сатыға әндетіңіз
- 4) Әуеннің қозғалысын III сатыдан I сатыға әндетіңіз.
- 5) Өсіп келе жатқан және төмен түсетін ырғақтарды тауып көрсетіңіз.

б) Сатылардың сандарын төменгі ырғақты қозғалыстар бойынша жазыңыз.

5. Парақтан оқу

Әуенді 2/4, 3/4, 4/4, 3/8 мөлшерде оқыңыз. Әуеннің құрылымын қосымша талдаумен оқыңыз.

Мысалы:

«Жарапазан», халық әні



6. Ырғақты-музыкалық диктант.

Форма, әуендердің құрылымын есту арқылы қабылдау. Диктанттың ауызша әр түрлі формаларын пайдаланып, музыкалық есту мен жадты дамыту жұмыстарын жалғастыру. Өткен мақам жүйесінде 4 тактілі көлемде жазбаша диктант. 2/4, 3/4 мөлшерлі.

Практикалық тапсырма:

«Бесік жыры» халықтық



7. Теориялық мәлімет

Тональдықтары: мажорлық, минорлық үш түрді маңызды екі белгіге дейін. Бұл тональдықтарда: ладтың тұрақсыз дыбыстары мен оның шешімі.

Интервалдары: прима, секундтары б. және м., терциясы б. және м., таза кварттар мен квинттер, октава.

Оларды өткен тональдықта құруды үйрену.

2/4, 3/4, 4/4, 3/8 мөлшерде ырғақты топтар мен оларды топтастыру.

Практикалық тапсырма: Шешілген тональдықта тізбекпен дыбыстан интервалдарды құрастыру. Мәнерлеу құралдарын талдау мен музыка тыңдау. Мысалы:

А) Аралықтар құрастыру.



- 1) Фа мажор күйіне келтіріліңіз де, берілген әуенді әндетіңіз.
- 2) Ол қай сатыдан басталатынын анықтаңыз.

- 3) Тұрақты дыбыстардың бірізділігін \_ белгісімен белгілеңіз..
- 4) Тоникті Т әрпімен белгілеңіз.
- 5) Бұл әуеннің Ре мажорда қандай дыбыстан басталатынын айтыңыз.

б) Оны жаңа тональдықта таңдаңыз және жазыңыз.

8. Шығармашылық дағдыны қалыптастыру.

Өтілген тақырыптарға суреттер, берілген мәтінге әуен құрау, берілген әуендерге вариациялар құру. T,S,D негізінде сүйемелдеу таңдау.


### 3 сынып

1. Кіріспе сабақ.

Ноталарды әндетуді үйрену үрдісі - бұл музыкалық естуді және музыкалық өнердің әр алуан әлемінде еркін бағытталуға мүмкіндік беретін негізгі музыкалық қабілеттер сияқты ырғақты дамытатын үрдіс.

2. Ырғақты- вокалды және сольфеджиолау дағдылары

Ноталар бойынша (мәтін немесе дыбыстар атауымен) жатталған әндерді әндету. Әуенді ауыспалы сазда әндету.

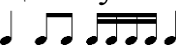
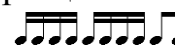

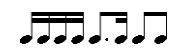


Ырғақты топтар 

Сыртқы такт

Саздарды әндету; өткен мажор, минор мақам жүйелерінде шешілген тоникалық үшдыбыстық; дыбыстан және өткен мақам жүйелерінде аралықтар.

3. Оқытылатын материалды метроритмикалық қабылдау

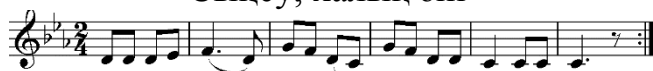
Метрикалық бөлшектерді игеру, оларды қосу және бөлу. 2/4, 3/4, 4/4, 3/8, 6/8 мөлшердегі өтілген материалдар негізінде мысалдарды сольмизациялау. Жаңа ырғақты топтар:

А)  б)  в)  г)  д)  е) 

Практикалық тапсырма:

Тапсырма: а) Ұсынылған музыкалық үзіндіден әуенді ырғақбуындар атын және ұзақтықты көрсетіп әндетіңіз. Оның ырғақты суретін жад бойынша жазыңыз.

Сыңсу, халық әні



#### 4. Есту бойынша анықтау.

Әуеннің мәнерлеу құралдарын және оның құрылымын есту арқылы, теориялық ұғыну мен анықтау бойынша жұмыс жалғасады. Барлық өткен мақам жүйесінде диатоникалық дыбыстарды анықтау. Аралықтарды, үшдыбыстықтарды дыбыстардан сектаккордтарды және квартсектаккордтарды, мажор мен минордың үш түрін есту арқылы анықтау. Музыкалық тілдердің элементтерін анықтау.



1) Әуендердің қозғалысы қандай аккордтардың дыбысы бойынша басталатынын айтыңыз.

2) Әуеннің өрлеп келе жатқан бөлімін әндетіңіз және оның нотасының астына саты санын жазыңыз.



1) Берілген мысалды әндетіңіз.

2) Мажорлық екпінді \_ белгісімен белгілеп, әндетіңіз.

3) Минорлық екпінді \_ белгісімен белгілеп, әндетіңіз.

#### 5. Парақтан оқу

2/4, 3/4, 4/4, 3/8, 6/8 мөлшеріндегі ноталармен өтілген мажор, минор мақам жүйесіндегі ырғақты буындардың әуендерін сольфеджиолау. Қосалқы- ауыспалы саздардағы мысалдарды парақтан әндету.

Практикалық тапсырма.

«Кеңес», халық ән



#### 6. Ырғақты-музыкалық диктант

Келесі жұмыс қабылдау жылдамдығы мен жад көлемін дамыту бойынша жалғасады. Диктантпен ауызша жұмыс түрі. Қарапайым музыкалық құрылымды жазу. Естуді қабылдау формасы, әуен құрылымы.

Сарын. халық ән



### 1. Теориялық мәлімет.

Дыбыстан басталатын үшдыбыстықтың төрт түрлі құрылымын ұғыну. Айналым ұғымы – аралықтар мен үшдыбыстық айналымдары. Өткен мақам жүйелерінде айналдырылған және шешілген саздағы негізгі үшдыбыстықтың құрылымын ұғыну. Мақам жүйесіндегі белгілерді анықтау. 2/4, 3/4, 4/4, 3/8, 6/8 мөлшерлі. Мақам жүйелері: мажор және минор 3 түрдің маңызды 4 белгісіне дейін. Сыртқы такт.

Практикалық тапсырма. Дыбыстан аралықтар тізбегі. Айналдырылған және шешілген саздағы негізгі үшдыбыстықтар құрылымы. Өткен теориялық материалдар негізінде әуен талдауы мен тыңдау.

#### а) Аралықтармен жұмыс.

1-тапсырма. Бағдар сызығымен әр интервалды өзіне сәйкес белгісімен қосыңыз.

2-тапсырма. До мажор мақам жүйесінде терция құрастырамыз. Әр сатыдағы саздағы (барлық аралықтарды үлгі бойынша жазыңыз); терция құрылымының үлгісін көшіріп жазыңыз. Тұрақты терцияларды ерекшелеңіз.

Шығармаларда үлкен және кіші терцияларды табыңыз және оларды жазыңыз.

До мажор мақам жүйесінде терциялардың құрылымын, Ре мажор тональдығында шешілген терцияларды үлгі бойынша жазыңыз;

### 8. Шығармашылық дағдыны қалыптастыру.

Берілген мәтінге, ырғаққа әуен құрастыру. Т, S, D негізінде қарапайым сүйемелдеуді таңдау.

#### а) Әуеннің жалғасы мен соңын құрастырыңыз.

#### б) Көрсетілген ырғаққа аккордтық бірізділіктер құрыңыз.



## 4 сынып

### 1. Кіріспе сабақ.

Ырғақты байланыс пен жоғарғыдыбыстықты есту арқылы қабылдаумен сәйкес музыкалық-теориялық білімді ұғынған байланыс - музыкалық талғам мен сапалы орындаудың жоғарғы дәрежеде дамуының кепілі.

### 2. Ырғақты- вокалды және сольфеджиолау дағдылары.

Өткен әуенді парақтан оқу мен жаттау.

3/8 и 6/8 мөлшерлі.

Ырғақты топтар  $\overset{3}{\text{♪♪♪}}$ ;  $\text{♪♪♪}$ ;  $\text{♪.♪}$

Өткен мақам жүйелерінде айналдырумен басты сатыдағы үшдыбыстықтарды саздарды әндету; доминантсептаккордтардың негізгі шешілген түрі, сонымен қатар V сатыдағы кіші септималарды, үйлескен мажор мен минордың шешілген IV және VII сатысындағы үштондықтарды, VII сатыдағы кішірейтілген үшдыбыстықтарды әндету.

Өткен мақам жүйелерінде жатталған әуенді тасымалдау. Секвенцияларды әндету.

Практикалық тапсырмалар:

Аужар, халық әні


Ашық үнмен  $\text{♩} = 100$



Ау - жар ай - та біз келдік, кү-йеу жар-ға, жар-жар. ай.  
Пай - ғам-бар да кыз бер-ген, Қа-ли ер - ге, жар - жар, ай.

Күйді тыңдап, талдау диктантқып жазу.

Қоңыр, халық күйі



3. Оқытылатын материалды метроырғақты қабылдау  
3/8, 9/8 мөлшерлі. Ырғақты топтар – синкопа, пунктирлік ырғақ, триоли.



4. Есту сақтау арқылы анықтау.

Доминантсептаккордтар мен басты сатылардың үшдыбыс дыбыстары бойынша қозғалыспен қоса ырғақты айналымдарды есту арқылы анықтауды ұғыну.

Доминанты, субдоминанттар, доминанттар, тониканың бояу қызметімен танысу.

Негізгі түрдегі доминантсептаккордтар; мажор және минор үшдыбыстық айналымдары.



Дыбыстан және мақам жүйесінде өткен аралықтар.  
Әуеннің мәнерлеу құралдары мен оның құрылымын есту арқылы анықтау және ұғыну бойынша жұмыс жалғасады.

### Практикалық тапсырма



1) Берілген мысалды тыңдаңыз. Ондағы D<sub>7</sub> -нің пайда болуын есту арқылы анықтаңыз.

2) Бұл мысалды, соңынан D<sub>7</sub> дыбысы бойынша әуенді қозғалысы бойынша басталатын сатысын әндетіңіз.

3) D<sub>7</sub> белгісімен белгілеңіз, оны жеке жазып алып, әндетіңіз. Осы аккордтың ең төмен және жоғары дыбыстарын әндетіңіз. Олардың арасындағы аралықты анықтаңыз.

#### 5. Парақтан оқу

Типтің өтілген екпінін, әр түрлі дыбыс қатарын, аккордтың негізгі үні және олардың қарым-қатынасы бойынша қозғалысын санағанда өтілген мөлшер бойынша әуенді парақтан оқу.

#### 6. Ырғақты-музыкалық диктант

Кілттегі 4 белгіге дейінгі мажор және минор үйлесіміндегі жазбаша диктант.

Барлық өтілген мөлшерлер.

#### 7. Теориялық мәліметтер.

Тональдықтар: кілттегі 6 белгіге дейінгі мажорлық және минорлық. Мына ональдықтарда: негізгі сатылардағы аккордтың негізгі үні, олардың қарым-қатынасы; шешілген жалпы түрдегі доминантсептаккордтар. Рұқсаты бар гармоникалық минор және мажордағы IV және VII сатыларға арналған тритондар, V сатыға аздаған септима. Бірқалыпты кезең туралы түсінік. Оның сөйлемдер мен фразаларға бөлінуі.

#### 2. Шығармашылық дағдыларды қалыптастыру

Диктанттың соңын ойлап табу, есту талдауын құрастыру.

Практикалық тапсырма.

а) Әуеннің жалғасын және соңын құрастырыңыз:

б) Берілген өлең жолдарын көрсетілген ырғақта оқыңыз және оның ырғақтық кескінін жазуды жалғастырыңыз.

$\frac{3}{4}$  мөлшердегі ырғақтық кескінде әуен құрастырыңыз.

### 5 сынып

#### 1. Кіріспе сабақ





8. Ырғақты-музыкалық диктант.

Кілтте (қосалқы мақам жүйесінде модуляциямен және хроматизм элементтерімен неғұрлым алға жылжыған топтарға арналған) бес белгіге дейінгі мақам жүйесінде жазбаша диктант

Ертеде өтілген ырғақты топтар мен мөлшерлер.

Мысал:

Ахау, Ләйлім



9. Теориялық дағдыларды қалыптастыру.

Мақам жүйелері: кілтте жеті белгіге дейінгі мажорлық және минорлық.

Квинталық шеңбер. Үйлесімді минорда және мажордағы шешілген VII сатыдағы кіріспе септакордтарды айналымы.

## 22. Сыныптар бойынша болжамды репертуарлық тізімдер

1. Бірінші сыныпқа арналған болжамды репертуарлық тізім.

1. Бала уату №1 (Алматы обл.)
2. Бесік жыры №2 (Жетісу обл.)
3. Бесік жыры №3 (Алматы обл.)
4. Бесік жыры №4 (Жетісу обл.)
5. Бала уату № 6 (Семей обл.)
6. Әлди – әлди №7 (Семей обл.)
7. Бала уату №8 (Семей обл.)
8. Әлди-әлди №9 (Көкшетау обл.)
9. Бала уату №15 ( Орынбор обл.)
10. Сыңсу №26 (Ақтөбе обл.)
11. Арыз өлең №28 (Орал обл.)
12. Сыңсу №35 (Семей обл.)
13. Сыңсу №44 (Оренбург обл.)
14. Жар-жар №52 (ШҚО)
15. Жар-жар №53 (Семей обл.)
16. Жар-жар №54 (Семей обл.)
17. Жар-жар №55 (Көкшетау обл.)

2. Екінші сыныпқа арналған болжамды репертуарлық тізім.

1. Бала уату №1 (Алматы обл.)
2. Бесік жыры №2 (Жетісу обл.)
3. Бесік жыры №3 (Алматы обл.)
4. Бесік жыры №4 (Жетісу обл.)

5. Бала уату № 6 (Семей обл.)
  6. Әлди – әлди №7 (Семей обл.)
  7. Бала уату №8 (Семей обл.)
  8. Әлди-әлди №9 (Көкшетау обл.)
  9. Бала уату №15 (Орынбор обл.)
  10. Көрісу № 20 (Алматы обл.)
  11. Сыңсу №26 (Ақтөбе обл.)
  12. Арыз өлең №28 (Орал обл.)
  13. Сыңсу №35 (Семей обл.)
  14. Сыңсу №44 (Оренбург обл.)
  15. Жар-жар №52 (ШҚО)
  16. Жар-жар №53 (Семей обл.)
  17. Жар-жар №54 (Семей обл.)
  18. Жар-жар №55 (Көкшетау обл.)
  19. Беташар № 60 (Семей обл.)
  20. Беташар №61 (Көкшетау обл.)
  21. Жарапазан №88 (Алматы обл.)
  22. Жарапазан №90 (Талдықорған обл.)
  23. Жарапазан №93 (Көкшетау обл.)
3. Үшінші сыныпқа арналған болжамды репертуарлық тізім.

1. Айдай №1
2. Ауылым көшім барады
3. Айяой сәулем-ай
4. Айнам-ау
5. Абай көк
6. Ақ ерке-ай
7. Алтын сырға, жез түйме
8. Асыл-ай

**Шығыс қара өлеңдері:**

9. Дедімай-ау
10. Жан еркем
11. Күміс құмған-ай
12. Бүлдірген
13. Екі жирен
14. Әсем әнім сырнайдай
15. Қара көзім
16. Құрбым-ай
17. Мұхида Шайбан
18. Жеңеш-ай
19. Маусымжан
20. Гүл-гүл жайнап
21. Қараторғай
22. Назқоңыр

23. Япурай
4. Төртінші сыныпқа арналған болжамды репертуарлық тізім.
  1. Ай, сәулем-ай
  2. Айым-ай
  3. Ағажан Ләтифа
  4. Ахау дүлдүл
  5. Әйгигай көкем
  6. Әй қалқа
  7. Барқыт қалқам
  8. Балапан қаз
  9. Бес кәмпит
  10. Гүлдарига
  11. Гүлдерайым
  12. Есіл жар
  13. Еркем-ай
  14. Күлдарига
  15. Керім-ау, айдай
  16. Қоғалы көл
  17. Қос күрең
  18. Қаракөз
  19. Қорлаш
  20. Үриай
  21. Өлең де өнер жігітке
  22. Ой, қарағай
- Батыс қара өлеңдері:*
  23. Сәулем-ай
  24. Айтжан-ай
  25. Ақ айша
- Жетісу әндері:*
  26. Сарыбидай
  27. Домбыра (К.Әзірбаев)
- Арқа әндері:*
  28. Балқадидиша (Ақан сері)
  29. Қара торғай (Ақан сері)
  30. Маңмаңгер (Ақан сері)
  31. Жонып алды (Біржан Сал)
  32. Теміртас (Біржан Сал)
  33. Ақ сиса (Жаяу Мұса)
  34. Көгершін (Жаяу Мұса)
  35. Инжу-маржан (Әсет)
- Терме толғаулар:*
  36. Сүгір жыраудың термесі
  37. Нұртуғанның термесі «Кәнекей тілім сөйлеші»

38. Халық термесі (БҚО)
39. Жайық деген жанды су (Ақтаңгерей)
40. Сыпыра жыраудың термесі
5. Бесінші сыныпқа арналған болжамды репертуарлық тізім.
  1. Ай, сәулем-ай
  2. Айым-ай
  3. Ағажан Ләтифа
  4. Ахау дүлдүл
  5. Әйгигай көкем
  6. Әй қалқа
  7. Барқыт қалқам
  8. Балапан қаз
  9. Бес кәмпит
  10. Гүлдарига
  11. Гүлдерайым
  12. Есіл жар
  13. Еркем-ай
  14. Күлдарига
  15. Керім-ау, айдай
  16. Қоғалы көл
  17. Қос күрен
  18. Қаракөз
  19. Қорлаш
  20. Үриай
  21. Өлең де өнер жігітке
  22. Ой, қарағай
- Батыс қара өлеңдері:*
  23. Сәулем-ай
  24. Айтжан-ай
  25. Ақ айша
- Жетісу әндері:*
  26. Сарыбидай
  27. Домбыра (К.Әзірбаев)
- Арқа әндері:*
  28. Балқадидиша (Ақан сері)
  29. Қара торғай (Ақан сері)
  30. Маңмаңгер (Ақан сері)
  31. Жонып алды (Біржан Сал)
  32. Теміртас (Біржан Сал)
  33. Ақ сиса (Жаяу Мұса)
  34. Көгершін (Жаяу Мұса)
  35. Инжу-маржан (Әсет)
- Терме толғаулар:

36. Сүгір жыраудың термесі
37. Нұртуғанның термесі «Кәнекей тілім сөйлеші»
38. Халық термесі (БҚО)
39. Жайық деген жанды су (Ақтаңгерей)
40. Сыпыра жыраудың термесі

### 23. Қолданылған әдебиеттер

1. Аманов Б. Композиционная терминология домбровых кюев // Инструментальная музыка казахского народа. Составитель А. Мухамбетова. Алма-Ата, 1985.
2. Аманов Б. Тартыс – инструментальные состязания. // В кн.: Аманов Б., Мухамбетова А. Казахская традиционная музыка и 20 век. Алматы: Дайк – пресс, 2002.
3. Әлпейісова Г.Т. Музыкалық қабілеттерді ұлттық музыка арқылы дамыту – «Дәстүрлі музыкалық өнер және музыкалық қабілеттерді қалыптастыру механизмдері» - аймақтық ғылыми-практикалық конференция жинағы, 2014.
4. Альпеисова Г.Т. Изучение традиционной песни в курсе этносольфеджио - «Этносольфеджио пәнін оқытудың әдістемелік аспектілері» - 2013.
5. Алексеев А. О казахской домбровой музыке // Музыкальная культура Казахстана. Алма-Ата, 1955.
6. Айымбетов Қ. Халық даналығы – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1988. 492б.
7. Бекенов У. Күй көтерер көңілдің көкжиегін. Алматы, 1975.
8. Бекхожина Т. Кюи-легенды // Народная музыка в Казахстане. Алма-Ата.
9. Виноградов В. О музыкальной археологии. Советская музыка, 1975.
10. Гизатов Б. Казахская народная инструментальная музыка. М., 1988.
11. Гизатов Б. Социально-эстетические основы казахской народной инструментальной музыки. М., 1988.
12. Джумакова У.Р. Кюи в системе музыкальных жанров. // Традиции и новаторство в музыке. Алма-Ата, 1980.
13. Джумалиева Т. Традиционные жанры казахской инструментальной музыки. // История казахской музыки в двух томах. Традиционная музыка казахского народа. Песенная и инструментальная. Алматы, 2000.
14. Дүйсенов О. Бүркітов С. Қазақтың халық күйлері. Алматы, 1986.
15. Есенұлы А., Елеусізқызы Г. Күй – керуені. Алматы, 1997.
16. Есенұлы А. Күй – Тәңірдің күбірі. Алматы: ТОО «Дайк - Пресс», 1996.
17. Ерман Ж. Екі тізгін бір шылбыр. – Алматы: Атамұра, 2008.
18. Жумабекова Д. Народно-инструментальные истоки в скрипичном концерте Е. Рахмадиева. //В кн.: Еркегали Рахмадиев.Сб.статей. Алматы, 2004.



20. Жұбанов. А. Ғасырлар пернесі. Қазақтың халық сазгерлерінің өмірі мен шығармашылығы туралы очерктер. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002.
21. Жұмалиева Т., Ахметбекова Д., Карамендина Ә., Ысқақов Б., Қоспақов З. Қазақ халқының дәстүрлі музыкасы. Алматы, 2005.
22. Жұбанұлы Қ. Қазақ музыкасында күй жанрының пайда болуы жайлы. Алматы, 1939.
23. Жармұхамедов М. Айтыс. Алматы, 1990.
24. Золотарёв А. Родовой строй и первобытная мифология. М., 1964.
25. Иванов К.А. Трубадуры, Труверы, Миннезингеры. М.:Алетейа, 2001.
26. Исмаилов Е. Ақындар. –А.1957.
27. Қазақ халық әдебиеті: көп томдық. (Қаз.ССР Ғылым акад. М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институты). – Алматы: Жазушы, 1986. Т.І: Айтыстар (Жауапты шығарушы Ә. Алманов) 1988Қаз. ССР Ғылым академиясы. Айтыс. Алматы, 1966.
28. Қайнарбаев Ж. Ақын Сара: Айтыс. Алматы, 1985.
29. Қаратау шертпелері/ Құр. Ә. Бекенов. Алматы, 1975.
30. Қазанғап. Ақжелең / Құр. А. Райымбергенов. Алматы, 1984.
31. Қазақ тілінің сөздігі. Жалпы ред. Басқарған Т. Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 1999.
32. Қожахметова Ж. Суырып-салма ақынның кәзіргі кездегі өнерін зерттеудегі кейбір аспектілер. Қарағанды, 2008.
33. Қазақ халқының аспап музыкасы. Құрастырған З. Жанұзақова. Алматы, 1964.
34. Қайнарбаев. Ақын Сара: Айтыс. Алматы, 1964.
35. Келімбетов Н. Ежелгі әдеби жәдігерліктер. – Алматы, «Алатау» баспасы, 2005.
36. Левшин А. Описание киргиз-кайсацких или киргизо-казачьих орд и степей. Ч. 3 Спб. 1832.
37. Ливанова Т. История западноевропейской музыки до 1789 года. Т. 1. – М.: Музыка, 1983.
38. Музыкальная энциклопедия. Гл. ред. Ю.В. Келдыш, в 6 т., Т. 2 - М.: Советская энциклопедия, 1974. 958б. 904 Б Л. Г. Григорьев мақаласы.
39. Мерғалиев Т., Бүркіт С., Дүйсен О. Қазақ күйлерінің тарихы.
40. Мұхамбетова А.И. Некоторые эстетические проблемы казахской инструментальной музыки // Кочевники. Эстетика. Алматы. 1993.
41. Мейірманов А.Д. «Кодекс куманикустегі» түсініктер мен ұғымдар /Қазақ даласының ойшылдары XIII ХҮ ғ.ғ (2-кітап) Алматы ФСИ компьютерлік баспа орталығының баспаханасы, 200. 196 бет.

42. Николаев А. Конкурсы и развитие исполнительской культуры. /Музыкальные конкурсы в прошлом и настоящем/ справочник. М: Музыка, 1966.
43. Өмірзақов Т.М. Ұлыс күн кітабы. Астана: «Руханият орталығы», 2001.
44. Раимбергенов А. «Қазанғап Ақжелен» күйлер. Алма-Ата:Өнер, 1984.
45. Розеншильд К. История зарубежной музыки. Вып. 1. – М.: Музыка, 1973.
46. Сайгафарова Л. Концертный жанр в творчестве Т.Кажғалиева//Исполнительское творчество: история и проблемы развития на современном этапе. Материалы международной научно-практической конференции. Алматы, 2002.
47. Сейдімбек. А. Қазақтың күй өнері. Монография. Астана, 2002.
48. Сәбит Мұқанов мақаласы «Айтыстар туралы».
49. Турсунов Е. Возникновение баксы, акынов, салов, сери и жырау. Алма-Ата, 1971.
50. Турсунов Е. Генезис казахской бытовой сказки. Алма-Ата, 1973.
51. Түсіпбеков Т. Тәттімбет. Деректі повесть. Қарағанды, 1993, 109 б.
52. Шалабаев С., Сыдықов Қ., Өмірбаев Е. «Маңғыстау». Алматы, 1973.

# **ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПРОГРАММА ПО ПРЕДМЕТУ «ЭТНОСОЛЬФЕДЖИО» ДЛЯ МУЗЫКАЛЬНЫХ ШКОЛ И МУЗЫКАЛЬНЫХ ОТДЕЛЕНИЙ ШКОЛ ИСКУССТВ**

## **1. Пояснительная записка**

1. Образовательная программа по предмету «Этносольфеджио» для детских музыкальных школ и музыкальных отделений школ искусств (далее - Программа) определяет цель, задачи, сроки обучения, содержание, программные требования по каждому классу, ожидаемые результаты освоения учебного предмета, критерии оценок, методическое обеспечение предмета.

2. Предмет «Этносольфеджио» на практике решает вопросы сохранения дальнейшего развития казахской традиционной музыки, усвоения домбровых кюев и песен, относящихся к различным традициям исполнения, школам и стилям, методике привития навыков импровизации, наведения на ноту кюев и песен.

3. Определяемые образовательной программой сроки обучения в пять лет являются условными. Результатом обновления содержания образования является овладение обучающимися системой ключевых компетенций, позволяющих эффективно применять усвоенные знания в практике и успешно использовать в процессе социальной адаптации.

4. Формирование ключевых и предметных компетенций обучающихся в процессе музыкального обучения и воспитания предполагает использование разнообразных методов. В работе педагога-музыканта приемлемы практически все общепедагогические методы, выполняющие обучающую, развивающую, воспитывающую, мотивационную и контрольно-коррекционную функции.

5. Индивидуальные особенности каждого обучающегося диктуют поиск таких методов и средств обучения, которые могут приблизить к музыке любого ребёнка независимо от его природных задатков.

6. В комплексный урок объединяются различные виды творческой деятельности обучающихся: сольфеджирование, вокально-интонационные навыки, чтение нот с листа, привитие чувства ритма, музыкального восприятия (анализ на слух), воспитание творческих навыков, умение выполнять музыкальный диктант, знать теорию.

7. Цель программы: создание условий для творческого развития обучающегося, обучение письму музыкального диктанта, относящегося к сложным, различным стилям домбры, которые охватывают развитую составную часть со структурной точки зрения и мелодии различных музыкальных школ, точное исполнение на домбре и голосом любой части кюя и музыкального произведения с одного прослушивания.

#### 8. Задачи программы:

1) развитие слухового восприятия и формирование навыков исполнения традиционной музыки как одной из форм синкретического искусства (рассказ и музыка);

2) развитие музыкального слуха, памяти, чувства ритма, эмоционального кругозора, творческих способностей, внимания, мышления, фантазии, воображения, рефлексии, умения сравнивать, сопоставлять, обобщать;

3) развитие познавательной деятельности, расширение кругозора обучающегося, систематическое накопление музыкальных знаний, исполнительских умений и навыков;

4) духовное, нравственное, умственное, художественное, эстетическое, патриотическое, интернациональное воспитание путём познания музыкального искусства, воспитание самостоятельности и воли, формирование нравственных, эстетических, мировоззренческих позиций.

9. Исполнение кюев-легенд – необходимая индивидуальная работа обучающихся, которая выполняется и в классе, и дома. Учащиеся должны не только знать, но и научиться исполнять традиционную музыку.

10. Содержание программы учитывает возрастные особенности и личные качества обучающихся, направлена на развитие функциональной грамотности, достижение основной и предметной компетенции – исключительного знания, квалификации и навыков в рамках предмета обучения.

#### 11. Методическая основа образовательной программы:

1) развитие и совершенствование музыкального слуха на основе исполнения казахской традиционной музыки;

2) определение на слух основных элементов домбровых кюев, казахских эпических песен и развитие познавательных способностей обучающихся;

3) развитие музыкальной памяти в процессе ознакомления лучшими образцами казахской музыки;

4) развитие творческих способностей обучающихся и формирование импровизационных умений и навыков в музыкальном домбровом искусстве;

5) музыкальное познание и воспитание любви к казахскому традиционному искусству.

12. Отбор содержания учебного материала опирается на следующие педагогические принципы:

1) принцип природосообразности и доступности учитывает возрастные особенности обучающихся, позволяя отобрать доступный для слушания, изучения, исполнения учебный материал, который будет

способствовать музыкальному и духовно-нравственному развитию детей;

2) принцип преемственности означает связь между всеми классами обучения на уровне содержания и музыкально-исполнительской деятельности обучающихся;

3) принцип творчества предполагает раскрытие способностей и склонностей обучающихся, способствует созданию ситуации успеха, радости общения с искусством.

13. Содержание программы базируется на традиционной культуре казахского народа, обычаях, традициях, современном казахстанском искусстве.

14. Программа предусматривает внедрение интерактивных образовательных технологий, классической и нетрадиционной типологии уроков в современной музыкальной школе.

15. Объем учебной нагрузки по предмету «Этносольфеджио» в соответствии с Типовым учебным планом составляет в каждом классе 2 часа в неделю; 68 часов в год.

Обучение осуществляется в групповой форме. В каждой группе обучаются 12-15 учащихся.

16. На уроках используются различные методы, используемые в групповых формах урока: игровой, наглядный (практический показ), методы стимулирования и мотивации учебно-познавательной деятельности, словесный метод. В процессе обучения используются диагностические методы: контроль, беседа.

Формы проведения уроков:

1) практические занятия, связанные с освоением навыков и способов игры на инструментах, анализом музыкального произведения;

2) подготовительно-концертные занятия – подготовка отдельных концертных номеров и показ концертных номеров публике;

3) урок-соревнование: конкурсы по исполнению кюя и быстрому разучиванию определенных частей музыкального произведения;

4) урок-путешествие: посещение концертов профессиональных и самодеятельных исполнителей.

17. Программа предусматривает групповую форму учебной работы с учащимися. Групповая работа позволяет оптимизировать учебный процесс и облегчает проведение урока. Освоение учащимися комплекса знаний, приобретение ими умений и навыков возможно при условии постоянной фронтальной работы со всей группой по всем разделам программы, что требует разумного планирования учебного процесса в целом и детальной подготовки к каждому уроку.

## 2. Условия реализации программы

18. Основные показатели эффективности настоящей программы:

- 1) мотивация к обучению игре на традиционных музыкальных инструментах;
- 2) профессиональная ориентация одаренных детей;
- 3) творческое развитие обучающихся, участие ансамблей и отдельных исполнителей в показательных конкурсах, фестивалях, концертных мероприятиях.

19. Вид проведения занятий в аудиториях: групповой.

Виды внеурочной работы:

- 1) выполнение домашнего задания;
- 2) подготовка к концертным выступлениям;
- 3) участие в творческих и культурно-просветительских мероприятиях;
- 4) посещение филармоний, театров, музеев и другие.

20. Освоение программы завершается сдачей итогового государственного экзамена. Условия реализации программы, рабочий распорядок определяются правилами внутреннего порядка организации дополнительного образования.

21. Реализация программы обеспечивается педагогическими работниками, имеющими специальное педагогическое или профессиональное (среднее или высшее) образование, соответствующее профилю учебного предмета.

22. Программа имеет общеразвивающую направленность, музыка разных стилей и эпох, современная музыка и программы детских песен составляют музыкальную основу программы.

23. Программа разработана с учетом обеспечения преемственности настоящей программы и основных профессиональных образовательных программ технического и профессионального образования в области музыкального искусства.

24. К началу каждого полугодия педагогом составляются индивидуальные планы для каждого обучающегося, которые утверждаются руководителем организации образования.

25. При составлении индивидуального плана обучающегося учитываются перспективные и текущие задачи планирования индивидуальной работы в соответствии с его характеристикой в начале и конце учебного года.

26. В индивидуальном плане представляется характеристика обучающегося на конец года, освещающая следующие стороны его индивидуального развития:

1) уровень музыкальных данных (слух, ритм, память), соответствие исполнительского аппарата обучающегося данному инструменту, степень приспособляемости к инструменту;

2) общее развитие, эмоциональность, восприимчивость, быстрота реакции; отношение к музыке, музыкальным занятиям;

3) работоспособность, собранность;

4) умение заниматься самостоятельно, степень грамотности в разборе текста, быстрота освоения музыкальных произведений;

5) успехи к концу года;

6) недостатки в развитии обучающегося и задачи по их преодолению.

27. Педагог формирует репертуарный список, используемый на уроках, систематизирует произведения, дополняет репертуар в соответствии с индивидуальными возможностями обучающегося.

28. Педагог варьирует объём и сложность программы, пополняя репертуарные списки за счёт нового репертуара с учётом личностного и индивидуального подходов к каждому обучающемуся.

В репертуарный список входят традиционные песни, народные кюи, профессиональные кюи.

29. Педагог разрабатывает рабочий план по преподаваемой дисциплине, использует в образовательном процессе технологии, основанные на лучших достижениях отечественного и зарубежного образования в области музыкальной педагогики.

30. Детские музыкальные школы и музыкальные отделения школ искусств создают условия для творческих контактов с другими организациями образования, реализующими программы в области музыкального искусства, в том числе и профессиональные, с целью ведения постоянной методической работы, использования передовых педагогических технологий.

31. В конце каждой четверти обучающемуся выставляется оценка за контрольные работы, тестовые вопросы, умение писать музыкальный диктант, знание наизусть традиционных песен.

Уровень знаний обучающихся по освоению предмета определяется в результате написания контрольного диктанта, сдачи экзамена при переходе из одного класса в другой.

У детей, имеющих низкую успеваемость, снижается интерес к музыке. В данном случае крайне необходима поддержка и помощь педагога. Педагог должен контролировать успеваемость учащихся не только на уроках, но и постоянно контролировать выполнение домашнего задания, самостоятельной работы. Успеваемость учащихся взаимосвязана с правильной организацией их самостоятельной работы. У учащихся начальных классов из-за неправильной организации

выполнения домашних заданий снижается интерес к музыкальным предметам.

В старших классов объем домашних заданий возрастает, виды заданий становятся разнообразными. С целью формирования самостоятельности у учащихся педагог должен показать методы и способы выполнения домашнего задания.

На каждый урок педагог разрабатывает домашнее задание с учетом способностей учащихся. Педагог должен требовать от учащихся качественного выполнения домашнего задания.

С целью развития у учащегося музыкального слуха, мышления, исполнительского мастерства при проведении уроков педагогу необходимо направить усилия на совершенствование подготовки домашнего задания.

Учащийся ежедневно должен выполнять домашнее задание (2-4 часа в неделю).

Объем самостоятельной работы, заданной учащемуся для выполнения плана программы, не должен быть большим. Преподаватель должен оказать помощь обучающемуся в распределении времени для подготовки домашнего задания.

Домашние задания должны быть разнообразными:

анализ новых музыкальных произведений;

чтение нот с листа;

заучивание музыкальных произведений (песни, кюи).

Домашнее задание должно записываться в дневник учащегося. С целью качественного выполнения домашнего задания учащимся записи в дневник должны вестись систематически.

Контроль и проверка домашнего задания осуществляются родителями. Педагог должен интересоваться и знать домашние условия учащегося, необходимые для выполнения домашнего задания. Педагог и родители должны поддерживать хорошие отношения.

32. Публичные выступления (музыкально-теоретические олимпиады и конкурсы) учащегося являются для него испытанием.

33. За учебный год на уроках этносольфеджио изучаются 4-5 музыкальных произведений, одно из них произведение крупной формы.

34. На уроках этносольфеджио учащиеся учатся пению по нотам. Чтение с листа - это обучение, воспитание и развитие разных сторон слуха. Но в процессе занятий учащийся должен приобрести и целый ряд навыков.

Чтение с листа нот и представляет собой навык, который совершенствуется в процессе занятий сольфеджио. При чтении с листа необходимы определённые теоретические знания. Здесь как бы происходит синтез умений и знаний, ладового слуха, чувство метроритма, вокальных навыков, умение выразительно передать



содержание мелодии при пении. При чтении с листа очень важна определённая предварительная подготовка, даже при хороших музыкальных данных.

35. Теоретические знания, получаемые обучающимися в процессе занятий, должны быть связаны с практическими навыками. Знание теоретических основ способствует воспитанию музыкального мышления учащихся, вырабатывает сознательное отношение к изучаемым музыкальным явлениям. Но любое явление в музыке не может быть осмыслено вне связи с его конкретным звуковым выражением. Поэтому одной из важнейших задач педагога по этносольфеджио является выработка у учащихся слуховых представлений.

36. Теоретическая работа опирается на внутренние слуховые представления, наличие которых играет огромную роль в процессе обучения музыке. Они необходимы для успешной исполнительской практики учащегося, также для дальнейшей деятельности, как музыканта-профессионала, так и любителя.

37. Анализ произведений и чтение нот с листа требуют особого внимания, их исполнение имеет огромное музыкальное и воспитательное значение, способствует развитию музыкального мышления обучающихся.

38. Материально-техническая база детских музыкальных школ и школ искусств должны соответствовать санитарным и противопожарным нормам и нормам по защите труда.

39. Условиями реализации программы являются музыкальные инструменты – национальный инструмент, аксессуары по уходу за инструментами; аудио и видеоустройства для прослушивания CD и DVD-дисков; нотная литература, сборник учебников и учебные пособия, методическая литература; фонотека и видеотека.

40. По предмету «Этносольфеджио» уроки должны проводиться в кабинетах, оборудованных современной мебелью. В школе создаются условия для содержания, своевременного обслуживания и ремонта музыкальных инструментов.

41. Предмет «Этносольфеджио» включает в себя следующие разделы: вокально-интонационные навыки, сольфеджирование и пение с листа, воспитание чувства метроритма, воспитание музыкального восприятия (анализ на слух), музыкальный диктант, воспитание творческих навыков, теоретические сведения.

## **2. Содержание учебного предмета**

42. Специфика группового обучения предлагает вариативность выбора методов, средств, форм обучения, темпов прохождения

программного материалов в соответствии с уровнем музыкального развития и природными данными каждого обучающегося.

#### 43. Планируемые программные требования по классам:

Глава 1. Слушание и исполнение кюев- легенд. Данный вид работы проводится на протяжении всех лет обучения. Важно направить внимание учащихся не только на усвоение музыкального текста, но и содержания легенды. На следующих этапах с целью закрепления материала правильным будет провести урок вопросов-ответов и викторину по пройденному материалу. Слушание музыки можно проводить как в классе, так в качестве домашней самостоятельной работы. Необходимо познакомить учащихся с региональными особенностями кюев, определением жанра «кюй», провести краткий анализ кюев, познакомить с сюжетом кюев-легенд.

Глава 2. Пение и сольфеджирование. Пение и сольфеджирование предусматривает интонирование песен при помощи слов и нот (песни, сопровождающие обряды, кара олен, авторские песни). После разучивания песен учащиеся под руководством педагога пишут музыкальный диктант: записывают мелодии песни нотами, после чего выполняется исполнение мелодии по нотам (интонирование) без дирижирования, потому что оказывающая влияние на музыкальный ритм безударность (сингармонизм) не нуждается в дирижировании. Тактирование нот является обязательным условием, оно характерно только для поэтического ритма, обозначает границы строк, стоп, фраз.

Глава 3. Интонирование обрядовых песен. Интонирование обрядовых песен предусматривается проводить по следующим жанрам. Работу можно начать со свадебных песен «сынсу», «жар-жар» и других, контекст данного обряда (и других обычаев) педагог должен разъяснить в процессе разучивания с особенностями исполнения обрядовых песен. Педагог знакомит обучающихся с простыми образцами такими, как «сынсу», «корису», «арыз олен», «жар-жар», колыбельные (бесик жыр), поминальные песни (жоқтау), жарапазаны и другие, после чего постепенно даются сложные образцы обрядовых песен. В качестве самостоятельного диктанта дается задание переложить на ноты изученные в классе в устной форме песни (в классе и дома), затем выполнить подтекстовку (переложить текст слов на мелодию).

Глава 4. «Исполнять под аккомпанемент домбры». Песни разных регионов Казахстана имеют свои особенности. Вначале обучающимся предлагаются примеры известных народных песен своих регионов или песни казахов Жетису, Центрального Казахстана, Алтая, характерных в настоящее время для всех регионов. К примеру, «Маусымжан», «Дедім-ай-ау», «Шилі өзен», «Әсем әнім сырнайдай», «Гүлдерайым» и другие. В этих песнях домбыра повторяет мелодию песни. Обучающиеся, слабо знающие игру инструменте, вначале могут просто играть, перебирая на

струнах мелодию песни. Данную работу необходимо проводить постоянно, задавая на каждом занятии по 1-2 песни. На песнях западного региона необходимо остановиться отдельно, так как при их исполнении инадо они особое внимание уделить аккомпанированию на домбре. Для исполнения песен нужна хорошая дикция и своеобразная артикуляция. При аккомпанировании используются такая техника игры, как «қара қағыс», «ілме-орама», а также часто используются пунктирные ритмы. В связи с тем, что небольшое количество песен западного региона переложены на ноты (для исполнения с домброй), для их заучивания целесообразно использовать такие виды работ, как фонохрестоматия и устный диктант. Можно предложить песни «Ақ Айша», «Сәулем-ай», «Айтжан», «Ақ Ерке» (Ғ.Құрманғалиев).

Глава 5. Изучение ритмоформул с различными штрихами. («Әртүрлі қағыстары бар ырғақтық формулаларды меңгеру»). Определение «ритм», «штрих», основные группы штрихов и ритмов. Виды штрихов в традиции токпе кюев: «қара қағыс» и «илме қағыс». (в традиции шертпе кюев по форме систем штрихов, ритма и лада различают локальные стили Жетису, Каратау и Арка).

Глава 6. Анализ обрядовых песен. Прежде чем начать разбор песен, правильным будет остановиться на строении казахских стихотворений (7), после чего перейти к вопросу соответствия стихотворения и мелодии.

Схема анализа обрядовой песни

1. Определение жанра.

2. Анализ текста песни:

а) семантика;

ә) поиск допустимых стереотипов (часто повторяющиеся сочетания);

б) определение количества слогов в строке стихотворения и их деление на стопы.

2. Анализ музыкального строения:

а) определение диапазона мелодии, звуко-ладовой основы;

ә) определение ритма (слияние, разделение и т.д.);

б) определение особенностей мелодии (внезапно без изменений, или наоборот; часто или редко встречающиеся припев (кайырымы), благозвучная (мелодичная) или речитативная).

3. Наличие-отсутствие междометий, слогов: в случае наличия почему и для чего добавлены (акцентность определенного слова, для выражения определенного настроения, для придания однородности разным частям строки – если в первой части строки слов много, а во второй их мало, к ним прибавляется и т.п.)

Глава 7. Анализ лирической песни. Обучающимся предлагается схема анализа лирической песни. При анализе лирических песен

необходимо учесть одну особенность: необходимо уделить особое внимание на развитие мелодии с первой строки до четвертой, на расширение диапазона, наличие или отсутствие изменений в ладу, каким образом достигает вершины звучания (кульминация) – внезапно, либо постепенно и т. д.

8 глава. Анализ народно-профессиональных песен. Схема анализа народно-профессиональных песен:

- 1) История происхождения песни. Регион бытования песни. Особенности бытования лирических песен в локальных традициях.
- 2) Определение жанра и содержания песни (песня-посвящение, песня-обращение, песня о природе, о любви и др.).
- 3) Наличие/отсутствие песенных стереотипов песен-назиданий или наличие песенных стереотипов народно-профессиональных песен.

Глава 9. Музыкальный диктант. Музыкальный диктант является одной из сложных форм работы в курсе этносольфеджио. Он развивает музыкальную память обучающихся, способствует осознанному восприятию мелодии и других элементов музыкальной речи, учит записывать услышанное. В работе на диктантом синтезируются все знания и навыки обучающихся, определяется уровень их слухового развития. Аналитические навыки восприятия музыки необходимы для профессиональной работы сегодняшних домбристов, поэтому одной из важнейших задач педагога является выработка у учащихся слуховых представлений.

Диктанты на уроках сольфеджио проигрываются на домбыре в привычном тембре для музыкантов. Фрагменты из традиционных кюев Западного и Восточного Казахстана, также произведений современных авторов – материал для диктантов.

Глава 10. Диктанты по образцам частей различных форм по соответствующему направлению лада («Сәйкес ладтық бағыттағы әртүрлі форма бөліктерінің үлгілері берілетін диктанттар»). Особенность данного вида работы – обучающийся должен исполнить мелодию кюя, несколько раз исполненного иллюстратором. Особое внимание педагогу следует уделить развитию слуха, памяти обучающегося, умению воспроизводить мелодии кюя с верно подобранными ритмами и штрихами.

Глава 11. Импровизация (суырып салма). Импровизация – одна из сложных видов работ предмета этносольфеджио. Освоение техники импровизации является очень важным для обучающихся отделений народных инструментов потому, что импровизация всегда является особой формой игры для исполнителей традиционной музыки.

Обучающиеся, в первую очередь, должны ознакомиться таблицей, (канон периода бесписьменной культуры), которая содержит

информацию о стереотипно ладно-интонационных сочетаниях, аппликатурно-стереотипных клише и ритмических формулах.

Необходимо освоить примеры-образцы кюев Западного Казахстана потому, что данная форма, формируясь на протяжении веков, имеет универсальное значение. Отличительная черта всех западных мелодий форма-схема, организует импровизационное развитие произведения в обязательной последовательности по регистровым зонам — верхний лад, средний лад и нижний. Определяющий стиль и особенностью является и штрихи, которые извлекаются на домбре кистевыми взмахами, отличаются огромным разнообразием.

Глава 12. Импровизация ритмоформул со штрихами. («Қағыс-ырғақ формулаларына импровизация жасау»). Этот вид работы применяется в процессе обучения в старших классах при наличии у обучающихся определенного опыта прослушивания и исполнения кюев. Сначала учащимся можно дать несколько вариантов с различными ритмоформулами со штрихами «кара кагыс». Перед учащимися ставится задача: сочинить простейшие образцы «бас буын» и «негизги буын». Затем обучающиеся, используя знания по ритмоформуле со штрихами, должны сочинить разделы «ортангы буын» и «саги». Освоив несколько вариантов ритмоформулы «Кара кагыс», обучающиеся сочиняют варианты «Илме кагыс», продолжая работу в заданном порядке.

Глава 13. Импровизация песни. Данный вид работы учащиеся должны выполнять самостоятельно. На начальных этапах учащимся 1-2-класса даются мелодии из сборников или записей, учащиеся должны сочинить песни соответствующего жанра на заданные мелодии. В старших классах даются произведения на темы традиционных обычаев и обрядов (например, «жар-жар») и ставится задача перед обучающимися сочинить малого диапазона мелодию к тексту песен. Самые лучшие произведения (мелодии), сочиненные учащимися, можно записать нотами или на звукозаписывающее устройство (магнитофон). Импровизацию в контексте «Жар-жар» можно провести в виде айтыса среди мальчиков и девочек. Это – коллективный вид работы. Педагог дает задание учащимся сочинить тексты к мелодии обрядовой песни «Жар-жар». Девочки исполняют первый куплет, а мальчики – второй куплет. Данный вид айтыса называется «кайымдасу айтыс».

Глава 14. Традиции инструментального состязания в казахской культуре. Тартыс – высокий вид инструментального искусства импровизации. В музыковедении сочетание «айтыс по кюю» явно отражает параллельное развитие и родственную связь инструментальных и поэтических состязаний.

Основа казахской народно-инструментальной музыки – кюй. Кюй – инструментальное произведение, изображающее на музыкальном языке чувства, настроения, переживания человека, определенные

события, природные явления. Эпические сказания, сказки и легенды нашли своё музыкальное отображение в кюях.

44. Объем часов по предмету «Этносольфеджио» на срок обучения 5 лет:

Введение –10 часов.

Слушание кюев и их устный анализ – 78 часов.

Музыкальный диктант– 126 часов.

Импровизация – 38 часов.

Теоретические знания – 38 часов

Сольфеджирование и вокально-ритмические навыки – 20 часов.

Чтение нот с листа – 30 часов.

#### 4. Содержание учебного предмета в первом классе

45. Содержание учебной дисциплины в первом классе. Тематическое планирование.

*Первое полугодие.*

1) Кварта-квинтовый ладовый строй. Знакомство с видами домбыры. Слушание кюев - легенд и их анализ. Размеры казахского стихосложения. 7-8 сложник. Интонационно-ритмическое строение. Жанр «элди». Диктант: запись ритмических размеров стиха. Внешний ритм (восьмая, четвертная).

2) Тональность До мажор. Вводные ступени. Опевание (пропевание) устойчивых звуков. Слушание кюев (Кеңес, Жастар биі) и знакомство с инструментом домбыра. Тональность Соль мажор. Затакт (две восьмые). Жанр «элди». Музыкальный диктант. Слушание кюев (Би күйі (ППVV), Қосалқа (ПВПV)) и их анализ. Контрольный урок.

*Второе полугодие.*

3) Повторение пройденного материала. Мажорные лады. Песни «жар-жар». Ритмические упражнения (четвертная с точкой и восьмая) . Минорные лады. Тональности Ре минор, ре мажор, ми минор (шестнадцатые). Слушание кюя «Тепен көк». Размеры песен «жар-жар».

4) Размер 3/4 (Кісен ашқан П. V. V.). Песни – прощание невесты. Диктант (7-8 сложный). Слушание кюев и их анализ (Айнам қалды) Контрольный урок. Тональность Фа мажор. Диктант. Размер 4/4. Песни «сыңсу әндері». Виды ритма.

5) Транспозиция (понятие) Мажорные и минорные лады. Интервао (понятие). Тональность Си бемоль мажор. Размер 6/8. Слушание и анализ кюя «Келіншек». Контрольный урок. Диктант. Тест.

## 5. Содержание учебного предмета во втором классе

46. Содержание учебной дисциплины во втором классе. Тематическое планирование.

*Первое полугодие.*

1) Введение. Организационный урок. До мажор, соль мажор. Лад в пределах октавы. 7-8 сложник. Звукоряд в пределах сексты. Мелодический диктант.

2) Тұсау кесу жыры. Размер 2/4. Размер 3/4. Ритмический диктант.

3) Размер 4/4. Три вида минора. Интервалы кварта и квинта Т4, Т5. Слушание кюя и их анализ.

4) Повторение пройденного материала. Древние кюи-легенды. Особенности штриха, строение. Параллельные тональности. фа мажор – ре минор. Ритмический рисунок четверть с точкой и восьмая. Интервалы прима и октава Т1, Т8. Запись диктанта с паузами. Жанр «сыңсу». Пение песен по нотам. Обращения интервалов.

*Второе полугодие.*

5) Повторение пройденного материала. Ритмические группы шестнадцатыми. Интервалы малая и большая секунда К2, У2. Ре минор. Слушание и кюев и их анализ. Опорные лады Ре-ля, начальное звено в кюях.

6) На заданный штрих запись кюя (начальное звено). Опорные лады ми – ля в кюях.

7) Опорные лады си Ъ – фа среднее звено в кюях. Опорные лады соль – ре в кюях. Контрольный урок.

8) Повторение пройденного материала. Тональности ре мажор – си минор. Малая, большая сага. Опорные лады ре – ля, ре – ре в кюях. Обращения трезвучия. Переменный лад. Канон. Секвенция. Размер 6/8. Диктант. Интервалы в тональностях.

## 6. Содержание учебного предмета в третьем классе

47. Содержание учебной дисциплины в третьем классе. Тематическое планирование.

*Первое полугодие.*

1) Введение. Организационный урок. Размеры песен. Строение песен 11- сложников. Лига. Канон. Ритмические группы с шестнадцатыми. Мажорные и минорные тональности до трех знаков и их виды.

2) 11- сложный диктант. Слушание «кара олен» и их анализ. Пение песен в жанре «кара олен». Контрольный урок.

3) Повторение пройденного материала. Параллельные тональности. Виды «кара олен», ля мажор – фа # минор. Пение песен

по нотам и со словами. Интервалы (повторение). Тритон (определение, строение). Вокальная и инструментальная группировка. Размер 4/4. Ритмические группы с шестнадцатыми. Контрольный урок.

*Второе полугодие.*

4) Кюи «токпе». Ритм и штрихи. Слушание кюев Курмангазы и их анализ. Диктант-кюй. Различные виды и размеры песен. Ритмические группы: восьмая и две шестнадцатые, шестнадцатая и две восьмые. Тритон. Доминантсептаккорд. (определение, строение.) Жанр «кара олен». Транспозиция. Тональности ми Б мажор – до минор. Контрольный урок.

5) Кобызовые кюи, ладовые особенности. Виды ритма. Размер 3/8. Диктант.

6) Тональности ля Б мажор – фа минор. Интонирование ладов. Сыбызговые кюи. Строение, ладовые особенности, виды ритма. Интервалы секста и септима в песнях. Обращения интервалов, трезвучии. Диктант: кюй.

7) Переводной экзамен. Тестовые задания.

## **7. Содержание учебного предмета в четвертом классе**

48. Содержание учебной дисциплины в четвертом классе. Тематическое планирование.

*Первое полугодие.*

1) Введение. Организационный урок. Повторение. Различные размеры песен и виды песен. Главные трезвучия лада. Минорные лады.

2) Кюи «төкпе». Виды, ритм и штрихи. Ырғағы мен қағыстары. Пунктирный ритм. Сложные диатонические лады. Диктант- кюй. Контрольный урок .

3) Повторение пройденного материала. Казахские лирические песни. Строение, ладовые особенности, виды ритма. Размер 6/8. До # минор.

4) Синкопа . Ритмическая группа четверть с точкой и две шестнадцатые. Песня-диктант. Тритон. Т6, Т6/4 в тональности. Контрольный урок .

*Второе полугодие.*

5) Повторение пройденного материала. Главные трезвучия лада. Кюи шертпе. Строение, ладовые особенности, виды ритма. Кюи Қазанғап. Ля Б мажор – Фа минор.

6) Триоль. Интервалы в ладу. Главные Т5/3, S5/3, Д5/3 и их обращения. Доминантсептаккорд. Кюи Дәулеткерей. Слушание и их анализ. Контрольный урок .



7) Повторение пройденного материала. Си мажор – соль # минор. Вводный септаккорд. Отклонение и модуляция. Кюи Дины Нурпеисовой. Слушание и их анализ.

8) Лады народной музыки. Традиционные песни. Пентатоника. (Мажор и минор). Диктант- кюй. Тест. Контрольный урок.

## 8. Содержание учебного предмета в пятом классе

49. Содержание учебной дисциплины в пятом классе, тематическое планирование.

*Первое полугодие.*

1) Введение. Организационный момент. Повторение пройденного материала. Народно- профессиональные песни.

Произведений Біржан сал. Виды ритма. Квинтовый круг. Построение Д7, их обращение и разрешение.

2) Произведения Ақан сері. Виды ритма. Переменный лад.

3) Размер 6/8 (группа шестнадцатых). Диктант.

Переменный размер. Контрольный урок.

Песни Жаяу Мұсы. Строение и ладовые особенности. Переменный размер. Размеры 2/4, 4/4. Ритмическая группа четвертная с точкой и две шестнадцатые. Характерные интервалы в гармоническом мажоре и миноре. Песни Естая, Асета, Майра. Контрольный урок.

*Второе полугодие.*

5) Повторение пройденного материала. Вводный 7 (в гармоническом миноре и мажоре). Эпические произведения. Строение произведений, ладовые особенности. Виды ритма. Диктант. Понятие «төкпе күйлер» и «шертпе күйлер».

6) Буквенные обозначения нот. Импровизация. Сочинение собственных мелодий и кюев. Эпгармонизм. Диктант.

7) Характерные интервалы. Обороты Д7. (от звука). Контрольный урок.

8) Слушание и анализ кюев «төкпе». Сложные интервалы.

Размер 6/8 (группа шестнадцатых). Пение традиционных песен. Тестовые задания. Государственный экзамен.

## 9. Примерные программные требования по первому классу

50. В первом классе закладываются первоначальные основы исполнительских умений и навыков, формируются правильные исполнительские установки и ощущения.

На данном этапе обучения учащиеся знакомятся с историей происхождения народных песен, кюев, историей различных школ традиционного кюя, обучаются первоначальным навыкам по владению

нотной грамотностью, освоению исполнительского аппарата при обучении игре на музыкальном инструменте, также навыками пения под аккомпанемент.

51. В учебном году учащиеся разучивают наизусть обрядовые песни (в объеме кварта-квинта, 7-8 слоговые), учатся писать музыкальные диктанты, слушать и анализировать кюи.

Знания по теории: мажор-минорные тональности в музыке, обороты интервала, простой интервал.

На основе практических материалов учащиеся должны уметь давать характеристику исполняемым пьесам, различать характер музыки, понимать смысл несложных для восприятия пьес и песен, определенные программой первого учебного года, наряду с этим должны освоить первоначальные навыки игры на инструменте,

## **10. Ожидаемые результаты освоения программы первого класса**

52. В конце учебного года учащиеся первого класса овладеют следующими знаниями, умениями и навыками:

- 1) знают музыкальные интервалы «квинта-кварта»;
- 2) владеют навыками игры на домбыре разных видов;
- 3) владеют навыками слушания кюев-легенд, умеют играть на домбыре кюи-рассказы;
- 4) знают размеры казахского стихосложения;
- 5) знают виды слогов (буын) и их различия;
- 6) чувствуют ритм, умеют считать ритм жанра колыбельного напева;
- 7) знают систему до-мажорной тональности;
- 8) знают и исполняют песни «жар-жар»;
- 9) знают музыкальную грамоту;
- 10) владеют навыками игры на инструментах;
- 11) поют обрядовые песни (в объеме кварта-квинта, 7-8 слоговые);
- 12) умеют писать музыкальный диктант;
- 13) имеют понятия о колыбельных песнях, песнях «жар-жар», «тойбастар», «беташар»;
- 14) знают содержание изученных по программе кюев;
- 15) знают и умеют анализировать кюи «Кенес», «Жастар биі», «Қосалқа»;
- 16) умеют импровизировать, сочинять несложные мелодии, песни и записывать их нотами;
- 17) осваивают мажор-минорные тональности, простые интервалы, обороты интервала.

53. В целях проверки полученных навыков, знаний и умений по окончанию первого класса учащиеся пишут контрольные диктанты. Они самостоятельно записывают нотами изученные на уроках музыкальные произведения, а также проверяются их исполнительские способности. По результатам контрольных работ педагог определяет уровень приобретенных в течение учебного года знаний, умений, навыков учащихся. Педагог определяет недостатки в развитии каждого учащегося, ведет индивидуальную работу с ними, дает им рекомендации по правильному распределению времени на выполнение самостоятельной работы.

## **11. Примерные программные требования по второму классу**

54. Во втором классе продолжается работа по развитию музыкально-творческих способностей учащихся (музыкальная слуховая способность, внимание, мышление, память), овладению исполнительскими техническими навыками, совершенствованию знаний по основам музыкальной грамоты, усвоению профессиональной терминологии (темп альтерации, ритм, знаки), развитию восходящего движения и временного отклонения мелодии в другую тональность.

55. На данном этапе обучения проводится работа по установке и постановке исполнительского аппарата, коррекции направления движений рук, овладению навыками красивого владения инструментом, развитию умений изменять направления движения рук, продолжается дальнейшая работа по осуществлению контроля свободной игры на инструменте. Посадка, постановка рук. Основы посадки, постановки игрового аппарата. Постановка левой и правой рук на инструменте. Формирование предварительных игровых навыков без инструмента. Упражнения для развития свободы двигательного аппарата.

56. В течение учебного года учащийся разучивают и поют наизусть обрядовые песни (в объемах секста, септима, октава). Например: песни, которые исполняют при проведении обряда «Обрезание пут» (тұсаукесу), эпические песни (жыр), колядные песни (жарапазан). Слушают и анализируют древние и импровизированные кюи на домбре, записывают нотами кюи с опорой на Ре-ля, например, кюи «Айжан кыз», «Қайран шешем».

Теоретические знания. Пение трех видов мелодий мажор-минорной тональности, установление различий между видами мелодий, составление простых интервалов, интервалов оборота.

## **12. Ожидаемые результаты освоения программы второго класса**

57. В конце учебного года учащиеся второго класса владеют следующими знаниями, умениями и навыками:

- 1) исполняют мелодии в объеме Октавы, До мажор, Соль мажор;
- 2) умеют создавать звукоряд в объеме Секста;
- 3) знают и исполняют обрядовые песни (в объемах секста, септима, октава);
- 4) знают термины: секста, септима, октава;
- 5) умеют слушать и умеют анализировать древние и импровизированные кюи;
- 6) умеют записывать нотами кюи «Айжан кыз», «Қайран шешем» нотами с опорой на Ре-ля;
- 7) владеют знаниями по музыкальной теории;
- 8) знают три вида мажор-минорной тональности, простые интервалы, интервалы оборота;
- 9) умеют слушать и анализировать произведения, исполняемые на инструментах;
- 10) умеют читать простые нотные формы с листа.

58. В целях проверки полученных знаний, умений и навыков по окончанию второго класса учащиеся пишут контрольные диктанты. Учащиеся слушают народные песни, кюи и записывают их нотами. Педагог составляет программу контрольной работы с учетом пройденного в течение года материала. Контрольная работа утверждается руководителем организации образования. По результатам контрольной работы выставляется оценка учащимся в соответствии с полученными знаниями в течение года.

## **13. Примерные программные требования по третьему классу**

59. В третьем классе работа педагога (толкование словесного материала, показ исполнительских способов, оценочные меры, контроль самостоятельной работы) приобретает новое качество, и работа педагога направлена на достижение учащимися творчески свободной, более осознанной, серьезной игры. На данном этапе учебы необходимо формировать и развивать у учащихся умения по пониманию художественных выразительных средств, а также обучать умениям применять данные умения при работе с музыкальными произведениями.

60. Понимание художественных исполнительских целей должно превалировать над техническими навыками учащегося. Основное внимание учащегося необходимо обратить на развитие творческого начала на всех этапах обучения, необходимо рассматривать его как

активного участника. Развитие сознательного отношения и ясного представления о художественной цели, которой служат освоенные технические приемы, понимание содержания исполняемых произведений.

61. В течение учебного года учащийся знакомится с жанром қара олен, слушает, разучивает (7+4, 7+4+о.с), слушает кюи, исполненные на кобызе, сыбызгы, анализирует их структуру, рассказывает кюи-легенды. Слушает қара өлең с помощью аудио и видео. Анализирует структуру импровизированных кюев Қурмангазы, Даулеткерей, народные кюи, пишет музыкальные диктанты.

Теоретические знания. Знакомится и составляет трехтонные, сложные интервалы, поет четыре вида трезвучия, составляет оборот основного трезвучия.

Сдает экзамен при переходе из класса в класс, пишет музыкальные диктанты и кюев, поет на мажор-минорных тональностях, выполняет письменные упражнения, исполняет обрядовые песни.

#### **14.Ожидаемые результаты освоения программы третьего класса**

62. В конце учебы учащиеся третьего класса владеют следующими знаниями, умениями и навыками:

- 1) знают «қара өлең» и поют их (11 слоговые);
- 2) слушают кюи, исполненные на кобызе и сыбызгы, анализируют их структуру;
- 3) знают легенды-кюи и могут рассказать содержание кюев;
- 4) знают импровизированные кюи и понимают их структуру;
- 5) самостоятельно записывают нотами импровизированные кюи;
- 6) знают кюи Қурмангазы, Даулеткерей и народные кюи, могут записать их нотами;
- 7) продолжают осваивать музыкальную теорию;
- 8) знают тритонные, сложные интервалы, четыре вида трезвучия, основное трезвучие.

63. В конце третьего класса проводится промежуточный экзамен для перехода в следующий класс. На экзамене проверяются теоретические знания и практические навыки учащихся.

64. Примерные экзаменационные требования для перехода из класса в класс: написание диктантов, пение в мажор-минорных тональностях, письменное задание, теоретическое задание, знание наизусть обрядовых песен. На экзамене проверяются знания, умения и навыки учащихся, полученные за три года. Определяются учащиеся с высокой и низкой успеваемостью.

## **15. Примерные программные требования по четвертому классу**

65. В течение учебного года учащиеся разучивают лирические песни (знакомится со сложным звукорядом), слушают шертпе-кюи и анализируют их структуру, например кюи Таттимбета, Байжигита, Сугира. Прослушав 8-9 раз кюи Казангапа, Дины, Даулеткерей, пишут импровизированные кюи, состязается в исполнении кюев на импровизированном айтыс-тартыс.

Теоретические знания. Исполняют оборот доминантсептаккорд, слушают и поют напевы народных мелодий, составляют особенные интервалы.

## **16. Ожидаемые результаты освоения программы четвертого класса**

66. В конце учебы учащиеся четвертого класса владеют следующими знаниями, умениями и навыками:

- 1) знают жанры народных и профессиональных песен;
- 2) знают имена казахских исполнителей кюев и казахстанских музыкантов;
- 3) знают название изучаемых произведений, их авторов;
- 4) умеют исполнять лирические произведения (сложный звуковой ряд, лирические песни);
- 5) умеют слушать и анализировать структуру шертпе кюев, например кюи Таттимбета, Байжигита, Сугира;
- 6) умеют записывать нотами кюи «токпе» после 8-9 кратного прослушивания, например кюи Казангапа, Дины, Даулеткерей;
- 7) умеют понятия о кюе-тартыс;
- 8) умеют проводить кюй-тартыс среди обучающихся;
- 9) имеют понятие об обороте «доминантсептаккорд»;
- 7) знают мелодии народного мотива, владеют знаниями об особых интервалах.

67. Педагог составляет программу контрольной работы с учетом пройденного в течение года материала. Педагог выбирает наиболее подходящие задания для проверки знаний учащихся.

68. В конце четвертого класса учащиеся пишут контрольный диктант. Учащиеся самостоятельно записывают нотами песни после многократного их прослушивания. Наряду с теоретическими знаниями проверяются их практические навыки учащихся. Определяются учащиеся с высокой и низкой успеваемостью.

По итогам контрольной работы обсуждаются результаты учащихся, даются рекомендации учащимся по устранению ошибок.

## **17. Примерные программные требования по пятому классу**

69. В течение учебного года учащиеся разучивают народно-профессиональные песни Биржана сала, Акан серы, Жаяу Муса, Естая, Асета, Майры.

Учащиеся знакомятся с эпическими произведениями, анализируют их структуру, а также разучивают наизусть и исполняют их.

Записывают нотами шертпе кюи Курмангазы, Казангапа, Сугира, Дины, Байжума.

Сочиняют кюи, песни и записывают их нотами. Учатся импровизации.

Теоретические знания. Составляют вводные септаккорды, II 7, определяют размер, учатся группировать.

Сдают государственные экзамены: пишут диктанты кюев и песен (20-25 минут), выполняют три задания по теоретическому курсу, отвечают устно по вопросам билета (обрядовые, лирические, народно-профессиональные песни, кара олен, эпосы-речитативы).

## **18. Ожидаемые результаты освоения программы пятого класса**

70. В конце учебы учащиеся пятого класса владеют следующими знаниями, умениями и навыками:

- 1) умеют давать характеристику исполняемым произведениям;
- 2) проявляют терпение, трудолюбие, желание завершить начатое дело;
- 3) совершенствуют музыкальную грамотность;
- 4) пополняют теоретические знания;
- 5) исполняют народно-профессиональные песни Биржан сал, Акан сери, Жаяу Муса, Естая, Асета, Майры;
- 6) знают наизусть эпические произведения, исполняют их, умеют анализировать их структуру;
- 7) умеют записывать нотами импровизированные песни и шертпе-кюи Казангапа, Сугира, Дины, Байжума;
- 8) сочиняют кюи, песни и умеют записывать их нотами;
- 9) развивают импровизационные способности;
- 10) умеют организовать среди учащихся куй-тартыс;
- 11) умеют определять размер септаккорда, II 7, умеет группировать их.

71. В конце пятого класса выпускники сдают государственный экзамен. Требования государственного экзамена: проверяются умения

писать диктанты и теоретические знания (обрядовые, лирические, народно-профессиональные песни, кара өлең, эпосы-речитативы).

## **19. Виды контроля и критерии оценок результатов освоения программы**

72. Виды контроля и критерии оценок результатов освоения программы. В соответствии с программными требованиями каждого класса ежегодно знания учащихся проверяются путем написания диктантов для перехода из класса в класс, устного интонирования, теоретических письменных работ, в конце каждой четверти проставляется итоговая оценка по итогам контрольных работ, тестирования или раздаточной работы.

73. При выставлении итоговой оценки учитываются результаты промежуточных контрольных работ, текущая успеваемость учащихся и достижения учащихся на музыкально-теоретических олимпиадах и конкурсах.

74. Оценка, полученная на итоговой аттестации, заносится в свидетельство об окончании школы.

75. Содержание промежуточной контрольной работы, условия ее проведения, критерии оценок промежуточной контрольной работы и текущего контроля разрабатывается школой самостоятельно и утверждается педагогическим советом.

76. Итоговая аттестация: 1) проведение государственного экзамена по предмету этносольфеджио.

77. Школа самостоятельно определяет критерии оценки итоговой аттестации и требования к содержанию итоговой аттестации учащихся.

78. По результатам экзамена об окончании проставляются оценки 5 (отлично), 4 (хорошо), 3 (удовлетворительно), 2 (неудовлетворительно). Временной интервал между выпускными экзаменами не менее двух календарных дней.

79. Обучающимся, не прошедшим итоговый экзамен по уважительным причинам (по причине болезни или иных чрезвычайных случаев и обстоятельств), предоставляется возможность пройти итоговый экзамен не позднее, чем за четыре месяца со дня выдачи документа, подтверждающего наличие указанной уважительной причины.

Оценка «5» («отлично»): образная выразительная интерпретация содержания музыкального произведения; убедительное понимание чувства формы; темп исполнения, манера выступления, ясность ритмической пульсации; динамическое разнообразие; слуховой



контроль собственного исполнения; свободное владение техникой исполнения; артистизм и увлечённость исполнением.

Оценка «4» («хорошо»): грамотное понимание формы произведения, музыкального языка, инструментов музыкальной манеры, стабильность исполнения нотного текста, темп исполнения, манера выступления; недостаточный слуховой контроль собственного исполнения; нестабильность психологического поведения на сцене.

Оценка «3» («удовлетворительно»): формальное прочтение авторского нотного текста без образного осмысления музыки; слабый слуховой контроль собственного исполнения; темпо-ритмическая неорганизованность; динамическое однообразие и монотонность звучания; неустойчивое психологическое состояние на сцене.

Оценка «2» («неудовлетворительно»): ошибки в воспроизведении нотного текста; отсутствие слухового контроля; метроритмическая неустойчивость; низкое качество звукоизвлечения и звуковедения; отсутствие выразительного интонирования; частые остановки при исполнении.

80. В процессе обучения и воспитания музыке предполагается определить сформированные меры основных и учебно-познавательных (предметных) компетенций.

81. Высокий уровень ключевых и предметных компетенций обучающихся характеризуется:

1) ярко выраженным интересом к накоплению системных знаний о музыке; гибким творческим мышлением; широтой и глубиной взглядов и суждений о музыке;

2) ярко выраженными потребностью в музыке и эмоциональным отношением к ней; самобытным мироощущением; ярко выраженной эмпатией;

3) ярко выраженными настойчивостью в достижении цели познания мира средствами музыки; проявлениями воли к саморефлексии; волевой настойчивостью в духовном росте;

4) целостным мировоззрением; позитивными духовно-нравственными убеждениями, проявляющимися в поведении и образе жизни; стремлением нести «разумное, доброе, вечное».

82. Достаточный уровень ключевых и предметных компетенций обучающихся предполагает:

1) устойчивый интерес к музыке; развитость когнитивной сферы; умение обосновать взгляды и суждения;

2) выраженную потребность в музыке; активное эмоциональное восприятие; выраженную склонность к эмпатии;

3) выраженную направленность личности на расширение и углубление знаний, умений, навыков, спектра эстетических эмоций; стремление к самоанализу; настойчивость в духовном развитии;

4) развитый музыкально-художественный кругозор; стремление быть «эрудированным пропагандистом музыки»; убежденность в музыкально-эстетических и этических позициях.

83. Средний уровень ключевых и предметных компетенций обучающихся проявляется:

1) в ситуативном интересе к музыке, наличии определенных знаний с неустойчивой направленностью музыкально-эстетических и этических взглядов, суждений;

2) в ситуативных проявлениях потребности в музыке и неустойчивости эмоционального восприятия; слабой развитости эмоций; ситуативных проявлениях эмпатии;

3) в ситуативном стремлении к накоплению знаний, умений, навыков, эстетических эмоций; недостаточности волевых усилий к самоанализу; пассивности в духовном развитии;

4) малом запасе знаний, умений, навыков в музыкальной деятельности; неустойчивости музыкальных вкусов, оценок; неопределенности духовно-нравственных убеждений и позиций личности.

84. Низкий уровень ключевых и предметных компетенций обучающихся отличает неравноценное развитие всех его компонентов:

1) отсутствие интереса к учению и накоплению знаний; неразвитость когнитивной сферы – восприятия, внимания, воображения, памяти, мышления; неопределенность взглядов и суждений о музыке;

2) отсутствие потребности в музыке и пассивность в её восприятии; бедность эмоционального мира; эмоциональная «глухота»;

3) отсутствие волевых усилий к познанию музыки; отсутствие воли к саморефлексии; безразличие и пассивность в духовном развитии;

4) отсутствие системных знаний, умений, навыков в музыкальной деятельности; двуполярность оценок: «нравится – не нравится»; отсутствие духовно-нравственных убеждений.

85. Педагогический результат по осуществлению системы обучения и воспитания знаний о музыке, о жизни определяет системность, широту и глубину их убеждений и взглядов; духовную потребность в переживаниях наряду с эмоциональной эмпатией в музыке и жизни; формирование воли и характера, музыкально-эстетические вкусы и человеческие убеждения; духовно-человеческие поведения и уклад жизни.

86. Таким образом, взаимосвязь ключевых и предметных компетенций обучающихся становится ожидаемыми результатами музыкального обучения и воспитания, которые проявляются не только в знаниях, умениях, навыках обучающихся, но и в духовных координатах: умении слышать жизнь чутким слухом, восхищаться красотой мира, музыки, творчества; развитости эмоционального мира, взглядов,

суждений, обоснованности оценок и убеждений, стремлении в жизни «сеять разумное, доброе, вечное» и тем воздействовать на реалии не всегда духовного окружающего мира.

87. Экзаменационные требования к ученикам 3-класса отделения народных инструментов по предмету этносольфеджио для перевода в следующий класс.

Вид письменной работы:

1. Первый вопрос. Диктант по кюю (Курмангазы, Дина, Даулеткерей, Казангап, Есбай, Кумисбеков, отрывок из народных кюев: 10-12 тактов, размер: 6/8, 5/8, 4/4, 3/4) или песенный диктант (кара олен) – 20-25 мин.

2. Второй вопрос. Прослушивание (Курмангазы, Дина, Даулеткерей, Кумисбеков, разбор через тестирование после 3-кратного прослушивания народных кюев) – 10-15 мин.

3. Третий вопрос. Вопросы тестирования (25 вопросов, 1 вариант). Вид устной работы:

4. Четвертый вопрос. Вопросы по билетам (25 билетов, распев заданной песни и разбор).

88. Требования государственного экзамена по предмету этносольфеджио к ученикам 5-класса отделения народных инструментов.

Примерная письменная работа:

1. Диктант по кюю (Курмангазы, Дина, Даулеткерей, Казангап, Есбай, Сүгір, Богда, Кумисбеков, отрывок из народных кюев: 10-12 тактов, размер: 6/8, 5/8, 4/4, 3/4) или песенный диктант (кара олен) – 20-25 мин.

2. Прослушивание (Курмангазы, Дина, Даулеткерей, Казангап, Есбай, Сүгір, Богда, Кумисбеков, разбор через тестирование после 3-кратного прослушивания народных кюев) – 10-15 мин.

3. Вопросы тестирования (16 вопросов, 1 вариант).

Вид устной работы:

4. Вопросы по билетам (25 билетов, распев заданной песни и разбор)».

89. Порядок и инструкция по проведению олимпиады «Волшебное звучание священной домбры» по предмету этносольфеджио среди учеников 5-класса отделения народных инструментов.

Цель: определение всех элементов казахских традиционных кюев, песенных эпосов через слушание, развитие познавательных, творческих способностей, привитие любви к казахскому традиционному искусству;

Участники Олимпиады – учащиеся 5 класса отделения народных инструментов;

**1 тур**

1. Уметь написать диктанты по кюю (бас буын – Құрмангазы, Дәулеткерей, Дина, Қазанғап, Есбай, Сүгір, Богда, Күмісбеков, народные кюи) – 20-25 мин.

2. На заданный удар ( П П V П V ) устно сочинить соответствующий кюй (бас буын) – 15 мин.

3. Разбор через прослушивание (разбор через тестирование после 3-кратного прослушивания кюя) – 10 мин.

## **II тур**

Сочинить кюй, переложить на ноты.

90. Ожидаемые результаты от освоения образовательной программы. Система занятий по предмету «Этносольфеджио» дает возможность развить слух, музыкальную память, голос, чувство ритма и формы, образное мышление обучающихся. В процессе обучения учащиеся овладеют навыками глубокого восприятия и прослушивания музыкальных произведений, теоретико-музыкальными знаниями для поступления в профессиональные колледжи, творческими навыками, способностью правильно оценивать музыкальные явления сегодняшнего мира с полноценным развитым музыкальным вкусом

## **20. Методические рекомендации**

Методологическую основу программы составляют:

- 1) концепция целостного подхода к формированию личности;
- 2) теория возрастного, личностно-деятельностного, индивидуально-дифференцированного и проблемно-исследовательского подходов в обучении;
- 3) общедидактические постулаты современной педагогики, детерминированные ими подходы к содержанию, формам и методам образовательного процесса;
- 4) разработки проблемы развития творческих и исполнительских способностей обучающихся в контексте развивающего обучения;
- 5) теоретические положения и методические установки видных педагогов и музыковедов.

Основные принципы создания и реализации программы:

- 1) доступность и системность;
- 2) системность;
- 3) научность;
- 4) актуальность;
- 5) учет возрастных особенностей;
- 6) осознанная деятельность участников образовательного процесса;
- 7) дифференцированное обучение;

- 8) наглядность;
- 9) принципы взаимосвязи теории и практики;
- 10) сочетание учебных задач с развивающими и воспитательными задачами;
- 11) разнообразие содержания, тем, творчество педагога;
- 12) игра - один из способов педагогического влияния.

Особенностью данной программы является развитие знаний детей, навыков общего направления и получение опыта в творческой деятельности.

Программа ориентирована на:

- 1) освоение учебного материала;
- 2) умение планировать свою домашнюю работу;
- 3) объективно оценивать свои учебные успехи;
- 4) взаимодействие между педагогом и учащимися в учебном процессе, направленное на развитие навыков, формированию личностных качеств.

Отбор содержания учебного материала опирается на следующие педагогические принципы:

1) принцип природосообразности и доступности учитывает возрастные особенности обучающихся, позволяя отобрать доступный для слушания, изучения, исполнения учебный материал, который будет способствовать музыкальному и духовно-нравственному развитию обучающихся;

2) принцип преемственности означает связь между всеми классами обучения на уровне содержания и музыкально-исполнительской деятельности обучающихся;

3) принцип творчества предполагает раскрытие способностей и склонностей обучающихся, способствует созданию ситуации успеха, радости общения с искусством.

Учебная программа создана с учетом получения учащимися одновременно практических и теоретических знаний, построение занятий по данному способу является очень продуктивным и целенаправленным.

Формы учебных занятий.

Дискуссия в образовательном процессе способствует у обучающихся развитию мышления, умению доказывать свою точку зрения, выступать в прениях.

Лекция с элементами рассуждения – это обсуждение и анализ самых сложных и значимых вопросов с учащимися, которое является более эффективным, чем предыдущий метод.

К основным видам работы по предмету «Этносольфеджио» относятся «Прослушивание и исполнение кюев», «Песнопение и

сольфеджирование», «Анализ произведения», «Диктант», «Творческая работа».

*Прослушивание и исполнение кюев-легенд.* Данный вид работы проводится в течение всего учебного года. Необходимо направить внимание учащихся не только на усвоение содержания музыкального текста, но на усвоение содержания легенды.

На следующих этапах с целью закрепления материала будет правильным провести урок вопросов-ответов и викторину по прослушанному материалу. Прослушивание музыки можно проводить как в классе, так и дома в качестве самостоятельной работы.

В ходе выполнения данной работы важно обучать учащихся умению определять через прослушивание региональные особенности и жанры песен-кюев. Если на уроке исполняется песня или кюй, необходимо учащимся рассказать легенду, связанную с исполненным произведением.

Одна из задач этносольфеджио – восприятие традиционной музыки как искусства синкретичного творчества (рассказ и музыка), формирование навыков повторного воспроизведения произведения. Исполнение кюев-легенд является значимым видом работы, выполняемой учащимися как в классе, так и дома. Учащиеся должны не только знать традиционную музыку, но и уметь исполнять ее.

Для проведения данного вида работы правильно использовать кюи из личного репертуара учащихся, повествование легенды (предания) или истории происхождения кюя дает понимание не только того, насколько усвоен учащимся литературный материал (чтение и конспектирование литературы), но и способность обучающегося понять, интересно, в полном объеме передать сюжет кюя и уметь донести содержание произведения до слушателя. Так как в традициях народного искусства исполнение кюев-легенд является очень важным коммуникативным актом, учащиеся должны научиться освоить манеру исполнения кюев.

В инсценировании данного коммуникативного акта очень важным является участие педагога в качестве режиссера, а также учащихся в качестве слушателей-экспертов, которые дополняют легенду кюя, исправляют ошибки ученика-исполнителя, либо предлагают другой вариант легенды кюя, улучшая качество повествования. Данный вид работы в зависимости от жанра и исполнительских традиций может плавно перейти в обсуждение какой-либо учебной проблемы.

Таким образом, в ходе выполнения данного вида работы учащиеся в обязательном порядке, рассказывая легенду кюя, в свободной форме учатся исполнять жанр устного народного творчества – кюй, осваивают его особенности исполнения.

*Песнопение и сольфеджирование.* Сольфеджирование является основной формой работы в классе сольфеджио. При сольфеджировании

вырабатываются правильные певческие навыки, интонационная точность, сознательное отношение к музыкальному тексту, воспитывается чувство лада. Работа в этом направлении должна вестись в течение всех лет обучения. При сольфеджировании следует добиваться чистого, стройного, выразительного пения по нотам. При этом педагог должен обращать внимание на правильность и четкость дирижерского жеста обучающегося.

С первых уроков необходимо следить за правильным звукоизвлечением, дыханием, фразировкой, обращать внимание на посадку обучающихся при пении. Педагог ориентируется на голосовой диапазон обучающихся младших классов. В старших классах его можно расширить.

*Чтение с листа* – один из важнейших практических навыков. Навык пения с листа вырабатывается постепенно и требует к началу момента работы наличие у обучающегося значительного слухового опыта, ощущения метроритма, знакомства с правилами группировки длительностей, умений петь без сопровождения инструмента, знаний нот и нотной записи. Определяющим моментом при этом является ориентация в ладу, способность чувствовать ладовые обороты, удерживать лад, тональность.

В процессе работы особое внимание уделяется развитию внутреннего слуха (научить обучающихся мысленно представить себе написанную мелодию, свободно ориентироваться в ней). В процессе развития навыка чтения с листа следует добиваться осмысленного и выразительного пения. Перед началом пения исполняемый пример необходимо разобрать, проанализировать. В младших классах обучающиеся это делают совместно с педагогом, в старших – самостоятельно. Анализу должны подвергаться структурные, ладовые, метроритмические и другие особенности исполняемого произведения. В качестве подготовительного упражнения можно использовать прием сольмизации (проговаривания названий звуков в ритме).

При пении с листа очень важна предварительная настройка в данной тональности.

Музыкальные примеры пения с листа должны быть легче разучиваемых в классе. В них должны преобладать знакомые обучающимся мелодические и ритмические обороты.

Очень важны художественная ценность исполняемых произведений, доступность для данного возраста, стилистическое разнообразие.

Важным и полезным приемом в работе является транспонирование выученных мелодий в другие тональности, а также транспонирование с листа незнакомых мелодий.

Воспитание чувства метроритма. Воспитание чувства метроритма столь же необходимо, как и развитие ладово-интонационных навыков. Возможности для развития чувства метроритма имеются в каждом виде работы (сольфеджирование, диктант, слуховой анализ и др.), но для более успешного, эффективного результата необходимо иногда вычленять и отдельно прорабатывать, осмысливать метроритмические соотношения в изучаемых произведениях, а также применять специальные ритмические упражнения.

В процессе изучения программного материала песнопение и сольфеджирование предусматривают интонирование песен при помощи слов и нот (обрядовые и бытовые песни, кара олен, авторские песни). После заучивания песни вместе со словами, переложения их на ноты учащиеся пишут диктант или самостоятельный диктант, после чего выполняется исполнение мелодии по нотам (интонирование) без дирижирования, потому что оказывающая влияние на музыкальный ритм безударность (сингармонизм) не нуждается в дирижировании. Тактирование нот является обязательным условием, оно только обозначает зависимые от поэтического ритма границы строк, стоп, фраз.

Техника чтения нот с листа с первого по пятый класс контролируется систематически учителем и учащимися. Навыки чтения нот с листа начинается с пропевания и исполнения простых песен.

До начала разбора нотной композиции определяется ритм (ключевой признак изменения - альтерация), объем, акцент и характер работы, динамические знаки и агогика (изменение темпа в композициях).

Разбор нотной композиции надо проводить и в классах коллективного музицирования.

*Интонирование обрядовых песен.* Интонированию песен свадебного торжества «сынсу», «жар-жар» лучше всего обучать, слушая песню со словами. Вначале прослушиваются простые образцы обрядовых песен «сынсу», «корису», «арыз олен», «жар-жар», колыбельных (бесик жыры), поминальных песен (жоктау), колядовые песни (жарапазан), после чего обучающимся для прослушивания предлагаются сложные образцы обрядовых песен.

В качестве самостоятельного диктанта дается задание переложить на ноты изученные в классе в устной форме песни (в классе и дома), затем выполнить подтекстовку (переложить текст слов на мелодию).

*Пение с домбырой.* Песни различных регионов Казахстана имеют свои особенности. Учащимся предлагаются для исполнения народные песни (кара олен) своих регионов, либо распространенные в настоящее время по всем регионам общие казахские песни из Жетысу, Центрального Казахстана, Алтая. Например, «Маусымжан», «Дедим-ай-ау», «Шили озен», «Асем аним сырнайдай», «Гулдерайым» и др.



Обучающиеся, слабо играющие на инструменте, вначале могут просто играть, перебирая на струнах мелодию песни. Данную работу необходимо проводить постоянно, задавая на каждом занятии по 1-2 песни.

Песни западного региона требуют особого внимания, так как аккомпанемент песен под домбыру имеет свои особенности.

Аккомпанемент должен соответствовать исполняемым песням с широким диапазоном т.е. ПАИК. (термин ученого К.Шегебаева), характеризуется двухголосной фактурой в токпе. В аккомпанементе чаще всего используются штрихи «кара кагыс», «илме-орама» и пунктирные штрихи.

Так как небольшое количество песен Западного Казахстана перенесены на ноты, для их изучения необходимо пользоваться фонохрестоматией и устным диктантом. Рекомендуем для изучения песни, как «Ак Айша», «Саулем-ай», «Айтжан», «Ак Ерке» (автор Г. Курманғалиев).

После освоения песен жанра «кара олен» по выбору педагога предлагаются учащимся старших классов для исполнения песни профессиональных исполнителей. Кроме того, можно давать на самостоятельное прослушивание произведения малых эпических форм такие, как терме, толгау.

Песни можно исполнять в во всех трех ладах, не подкручивая колки домбыры по голосу. (ре-ля, соль-ре, ля-ми). К примеру, песню «Замандас» заслуженная артистка Кулышева К. исполняет в соль-ре, а ее можно исполнять и в ре-ля.

С помощью исполнителя и фонохрестоматии учащиеся в зависимости от диапазона своих голосов, выбрав подходящую им тональность (ладовый строй), должны научиться аккомпанировать песни под сопровождение домбыры.

*Изучение ритмоформул с различными штрихами.* Педагог на уроках знакомит с терминологией, основными видами штрихов, ритмов.

В традиции шертпе кюев по форме систем штрихов, ритма и лада различают локальные стили Жетису, Каратау и Арка.

В традиции токпе кюев существуют два основных вида штрихов, это – «кара кагыс» и «илме кагыс».

У вида «қара қағыс» (игра большим пальцем и внешней стороной указательного пальца) есть несколько вариантов:

- 1) «алма-кезек»: удар – вверх – вниз – П-У-П-У;
- 2) «биркелки» кагыс: все удары приходятся вниз или вверх – П-П-П-У-У-У-У;
- 3) «орама» кагыс: один удар вниз, два удара вверх – П-У-У;

4) штрихи без названия – П-П-У-У , П-П-У-П, П-У-П-П, П-У-П-П-У, П-У-У-П-П.

«Илме қагыс» исполняется чаще всего «орама» ритме, но с другими ударами, здесь знак «б» – большим пальцем вверх, а знак «с» означает удар указательным пальцем вверх.

Вариант данного вида штриха часто встречается в кюях Казангапа. Распространенный в Мангистауской области вид домбровой традиции называется «адай қагыс». Полную информацию о штрихах можно найти в трудах ученого А. Есенулы.

Виды ритмов в токпе-кюях: «биркелки», «аксак», «туйдек», «орама», «терис».

В кюях эти штрихи встречаются разных созвучиях.

*Анализ песен.* Прежде чем начать анализ песен, правильным будет познакомить учащихся со строением казахских стихотворений, после чего перейти к поиску соответствия стихотворения и мелодии.

*Анализ обрядовых песен:*

1. Определение жанра.

2. Анализ текста песни:

семантика;

поиск допустимых стереотипов (часто повторяющихся сочетаний);

определение количества слогов в строке стихотворения их деление на стопы.

3. Анализ музыкального строения:

определение диапазона мелодии, лада;

определение ритма (слияние, разделение и т.д.)

определение особенностей мелодии.

4. Наличие-отсутствие междометий, слогов.

При анализе лирической песни необходимо уделить особое внимание на развитие мелодики (мелодии) с первой строки до четвертой (расширение диапазона, наличие-отсутствие изменений в ладу и т.д.).

*Анализ народно-профессиональных песен* проводится на всех этапах обучения.

Схема анализа народно-профессиональных песен:

1. жанр песни;

2. содержание текста;

3. особенности стихосложения;

4. анализ мелодики (лад, тональность, звуковой объём, опорные тоны);

5. диапазон мелодии;

6. ритмика;

7. структура песни;

8. определение наличия-отсутствия стереотипов, взятых с кара олен, либо наличие стереотипов народно-профессиональных песен.

9. соотношение напева и текста;

10. выводы и обобщения.

Асинхронность (не соответствие строк стихотворения и мелодии) может быть в следующих случаях:

а) между строками (например: В песне Акана Сери «Кулагер» между 1 и 2 строками)

б) между куплетом и припевом (встречается в песнях Акана Сери «Кулагер» и Кене «Кайран елим кайда»).

Определение ритма. Ритм народно-профессиональных песен обычно бывает сложным. Если ритм песни является простым, значит песня написана в стиле кара олен.

Особенность ритмичного строения песен:

а) определение количества слогов в строке (7,8 или 11-сложные или другие) и их разделения. Например, 7+4; 3+4+4; одноцезурный 11-сложный стих (по Байгаскину (7)). Встречаются также особые разделения слогов;

б) определение формы стихотворения – куплетный или другой, например, от тирадно – поэтического речитатива до эпической речитации;

в) Определение музыкально-текстового ритма.

Виды стыковок музыкально-текстового ритма:

стыковка всех строк;

стыковка строк с друг другом, в частности стыкуются 1-я и 3-я или 2-я и 4-е строки;

только начало строк;

во всех строках по разному, в особенности в случаях, когда мелодия речитативна.

Разбор строения куплета (строфы). Встречается в народно-профессиональных песнях в виде одномелодичной речитации АВ АВ, АААА, ААВВ, (куплетные) строфные виды и другие.

Припев песни, строение, анализ видов припева. Определение наличия-отсутствия междометий.

Они бывают:

а) в названиях песни;

б) алексическое слово;

в) повторения стихотворных стоп в строках куплета;

г) в форме распева.

Наблюдение за развитием мелодии, связью мелодии с текстом произведения. Мелодичная строка песенной каденции: свойственная мелодии (постепенная) или несвойственная мелодии (внезапно меняющаяся).

*Музыкальный диктант.* Музыкальный диктант – это важнейший вид основной работы предмета сольфеджио. Музыкальный диктант развивает музыкальную память обучающихся, способствует осознанному восприятию мелодии и других элементов музыкальной речи, учит записывать услышанное.

Диктант является одной из сложных форм работы в курсе этносольфеджио. Он развивает музыкальную память обучающихся, способствует осознанному восприятию мелодии и других элементов музыкальной речи, учит записывать услышанное. В работе на диктантом синтезируются все знания и навыки обучающихся, определяется уровень их слухового развития. Успешная запись диктанта зависит также от индивидуальности обучающегося, его музыкальной памяти, ладового слуха, ладового мышления, ориентировки в мелодическом движении.

Не менее важно для обучающихся разбираться в строении формы мелодии, а также иметь четкое представление о метроритмической структуре мелодии: ее размере, строении тактов, особенностях ритмического рисунка.

Формы диктанта могут быть различными. Это может быть диктант с предварительным разбором. Обучающиеся с помощью педагога определяют лад и тональность данной мелодии, ее размер, темп, структурные моменты, особенности ритмического рисунка, анализируют закономерность развития мелодии, а затем уже приступают к записи. На предварительный разбор должно уходить не более 8-10 минут.

Наряду с такими диктантами следует давать диктант без предварительного разбора. Такой диктант записывается обучающимися при определенно числе проигрываний. Вначале диктант проигрывается 2-3 раза подряд (обучающиеся в это время слушают и запоминают мелодию), а затем еще несколько раз с интервалом 3-4 минуты.

Нужно широко применять форму устного диктанта, который помогает осознанному восприятию обучающимися отдельных трудностей мелодии, развивает музыкальную память.

Для развития внутреннего слуха следует предлагать обучающимся, в частности для домашней работы, запись знакомой мелодии, ранее прочитанные с листа. Это помогает запомнить и осознать спетую мелодию и укрепляет связь услышанного звучания с его нотным изображением.

Возможны и другие формы диктанта: гармонический (запись прослушанной последовательности интервалов); ритмический; фотодиктант (проанализировав незнакомую мелодию, записанную на доске, записать по памяти) и другие.

Очень важным моментом в работе над диктантом является его проверка, фиксация и разбор ошибок. Формы проверки могут быть

различные (педагог проверяет тетради, обучающиеся проверяют тетради друг у друга, один из обучающихся записывает диктант на доске или проигрывает на инструменте, класс поет диктант с названием звуков и дирижированием и т.д.).

Дома можно выучить диктант наизусть, транспонировать, подбирать на инструменте.

Домашние задания на закрепление пройденного в классе материала должны быть небольшими по объёму и доступными по трудности.

Младшие классы: задания на сольфеджирование, пение интонационных упражнений, выполнение ритмических упражнений, транспонирование, подбор мелодии и аккомпанемента, досочинение мелодий на заданный ритм (и другие творческие задания), анализ произведений (в том числе исполняемых в классе на инструменте).

Старшие классы: письменные теоретические задания, задания на сольфеджирование, пение интонационных упражнений, выполнение ритмических упражнений, транспонирование, подбор мелодии и аккомпанемента.

Аналитические навыки восприятия музыки очень необходимая вещь для профессиональной работы сегодняшних домбристов, развитие умений слушать музыку – главная задача педагога.

Применяя диктант на первоначальном этапе работы с учащимися, педагог предлагает переложить на ноты несложные по технике исполнения кюи, например, кюи «Кенес», «Жастар бии».

Показывая штрихи в кюе, необходимо исполнить один фрагмент. После прослушанного фрагмента учащиеся должны повторить фрагмент на инструменте, а после услышанный и исполненный кюй переложить на ноты.

*Диктанты по образцам частей различных форм по соответствующему направлению лада.* Особенность данного вида диктанта – повторение учащимися кюя, исполненного иллюстратором несколько раз. Особое внимание следует уделить развитию у учащихся способностей слышать и запоминать, правильно воспроизвести мелодию с верно подобранными ритмом и штрихами.

Схема предварительного разбора:

- 1) определение ладового строя;
- 2) определение интервала;
- 3) определение ритмического рисунка и штрихов;
- 4) определение мелодичного развития;
- 5) исполнение верхней (нижней) струны «ре».

Содержание диктантов на материалах токпе

1) Слоговая форма: кюи с начальным ладовым строем и тональностью ре-ля с си-бемоль или фа-диез, ми-ля с фа-диез. В качестве

диктанта предлагаем кюи «Оттин, дуние» (Казангап), «Ынгай токпе» (Сугир), «Жалды кара» (Есир), «Алатау» (Курмангазы), «Каражан ханым» (Даулеткерей).

2) Диктанты на тему «негизги буын». Так как данный раздел является интонационным центром кюя, необходимо стараться исполнить его буквально точь-в-точь. Темы диктантов: ладовый строй ре-ля и ре-соль.

3) Диктанты: средний слог с ладовыми строями сибемоль – фа, ля-ми, ре-ре. Кюи: «Отти - кетти» (Усен торе), «Ел айрылган» (народный кюй), «Кербез акжелен» (Казангап), «Кайран шешем» (Курмангазы) и др.

4) Диктанты с мелодично-гармоничными строями ре-ля, ре-соль, ре-ре на 1-сагу и 2-сагу. Материал для диктантов: кюи «Кыз акжелен» (Даулеткерей), «Он алтыншы жыл» (Дина), «Дуниегапыл» (Баламайсан), «Арман» (Сейтек) и др.

5) Диктант: транспозиционная форма, в ключе нет обозначений, строй ре-соль (соль-соль) с фа-диез, си-бемоль. Материал для диктантов: кюи: «Жастар бии» (народный кюй), «Кенес» (народный кюй), «Казактын калмак күйи» (народный кюй), «Косалка» - 1-2-й вид (Даулеткерей), «Балбырауын» (Курмангазы) и др.

Шертпе кюи по своему строению отличаются от токпе кюев, их деление на виды является обязательным. Диктант: разделы начальной формы ре-соль, соль-ре (мажор), ля-ми (минор) и с терис бурау – до – соль в квартавом строении. Материал для диктантов: «Косбасар» (Мукей), «Косбасар» (Масыгут), «Керилме» (Сакбике), «Лебеди» из шертпе и др.

После обучению на прослушивание и исполнение кюев педагог предлагает диктант на полное усвоение (на исполнение) кюя. Музыкальные тексты для диктанта: «Науайы» (народный кюй), «Жантаза» (Сейтек), «Кероглы» (Даулеткерей), «Нар идирген», «Баланын тартканы» (народный кюй) и др.

*Импровизация.* Импровизация – один из сложнейших видов работы по предмету этносольфеджио. Освоение техники импровизации является важным для учащихся отделений народных инструментов, так как импровизация всегда являлась особой формой исполнения (игры) на инструменте для представителей традиционного музыкального искусства.

Обучающиеся, в первую очередь, должны ознакомиться с таблицей (канон периода бесписьменной культуры), которая содержит информацию о стереотипно ладно-интонационных сочетаниях, аппликатурно-стереотипных клише и ритмическими формулах.

Для начала необходимо освоить примеры-образцы кюев Западного Казахстана, потому что данная форма кюев, сформированная

на протяжении веков, в настоящее время имеет огромное значение для понимания кюев.

Предлагаем («Комплексная программа по предмету «Сольфеджио» для факультетов высших музыкальных учебных заведений», представленных преподавателями кафедры гармонии и сольфеджио Казахской национальной консерватории имени Курмангазы) следующие упражнения:

1. Упражнение на импровизацию для частей различных форм:

а) используя аппликатурные стереотипы, импровизировать раздел «орта буын»;

б) прослушать кюй, изучить его главный слог (оның негізгі буынын меңгергеннен кейін), затем сочинить свой вариант ортан буын или саги (орта буынның немесе сағаның өз нұсқасын шығару), кроме того, сочинить разделы, которых нет в кюе.

2. Упражнения на импровизацию:

а) импровизация на темы написанных в классе диктантов со строями ре-ля, ре-соль (сыныпта жазылған ре-ля, ре-соль тіректерімен берілген диктанттардың тақырыбына импровизация жасау);

б) импровизация на темы собственного сочинения учащихся по ритмоформулам со штрихами (қағыс-ырғақ формулаларына оқушылардың өздері шығарған тақырыптарға импровизация жасау). Последнее упражнение применяется в старших классах.

В этих заданиях осваиваются общая форма кюев, аппликатурные стереотипы в слоговом виде (ре-ля) их «развивающих» зон (средний слог, сага), транспозиционная техника в форме транспозиции.

*Импровизация ритмоформул со штрихами.* Этот вид работы применяется в процессе обучения в старших классах при наличии определенного опыта прослушивания и исполнения кюев. Сначала учащимся предлагается несколько вариантов с различными ритмоформулами со штрихами кара кагыс. Предлагаются следующие задание: сочинить простые произведения с бас буын и негизги буын.

Следующее задание: строго сохраняя ритмоформулы со штрихами, сочинить разделы ортангы буын и саги.

После освоения нескольких вариантов ритмоформулы «кара кагыс» необходимо перейти к вариантам «илме кагыс», продолжая работу в вышеуказанном порядке.

Педагог организуют проверку выполненных заданий путем взаимопроверки, так как проводить работу над ошибками коллективно эффективнее.

После проверки заданий учащиеся выбирают наиболее понравившиеся им произведения для дальнейшего изучения и исполнения с целью совершенствования мастерства импровизации.

Домашнее задание: переложить на ноты окончательный вариант произведений собственного сочинения.

Таким образом, импровизация ритмоформул со штрихами гармонично сочетается с другими видами работ, как устный диктант, импровизация на определенную тему, разбор после прослушивания. Музыкальным материалом служат кюи, упражнения и собственные произведения обучающихся.

*Импровизация песни.* Данный вид работы учащиеся должны выполнять самостоятельно. На начальных этапах учащиеся 1-2-классов сочиняют песню соответствующего жанра на заданную мелодию (сборник песен или запись на CD отдельной мелодии).

Задания для старших классов: сочинить мелодии с малым диапазоном на темы обрядовых и бытовых песен. Самые лучшие произведения (мелодии) записываются на ноты или на звукозаписывающее устройство.

Импровизацию в контексте «Жар-жар» можно провести в виде айтыса среди мальчиков и девочек. Это – коллективный вид работы. Педагог дает девочкам одну мелодию, а мальчикам – другую мелодию. Данный вид айтыса называется «кайымдасу айтыс».

Формы айтысов: айтысы-загадки, айтысы на испытание друг друга, айтысы на проверку общего уровня знаний. Для сочинения собственных произведений предлагается простая мелодия, как «Еркем-ай».

Для импровизации собственных произведений предлагается жанр «Тойбастар», учащиеся научатся сочинять и мелодию, и стихи. Лучшие произведения собственного сочинения используются педагогом для проведения устного диктанта.

Традиции инструментального состязания в казахской культуре. Тартыс – высокий вид инструментального искусства импровизации.

В музыковедении сочетание «кюй-айтыс» явно отражает параллельное развитие и родственную связь инструментальных и поэтических состязаний.

Основа казахской народно-инструментальной музыки - кюй. Кюй – инструментальное произведение, изображающее на музыкальном языке мир человеческой души, исторические события. Разные эпические сказания, сказки и легенды нашли своё музыкальное отображение в кюях.

Кюи – богатейшая часть этого музыкального достояния; это – один из самых высоких жанров инструментальной музыки, содержание и форма которой, развиваясь, достигли совершенства.

Слово «кюй» – этномузыкальный термин. Сущность его связана с психоэмоциональным началом и соотносится с понятиями «состояние», «настроение». Отсюда понятны психологизм и сама природа этого



жанра, который призван отражать все движения человеческой души, что, однако, не противоречит таким особым его качествам, как повествовательность, изобразительность, персонификация.

Говоря в общем, кюи – это инструментальные пьесы, весьма небольшие по времени звучания, но очень глубокие по содержанию и отточенные по форме, со сложным ритмом и развитой мелодикой, которые отражают как некоторые жанровые черты, так и определенную логику музыкального мышления.

Тартыс — это древняя традиция казахских кюйши, соревнование домбристов, в котором участники подхватывают известные кюи во время сольного исполнения, соперничая в блеске и красоте интерпретаций.

Айтысы не только рождают кюи с красивыми мелодиями, но прекрасные легенды-повествования о том, как появились эти кюи. Подобные легенды отличаются своей достоверностью и развитием события. Так, в частности, исполнительские способности умельца в ходе айтыса, исполняющего оригинальный кюй, были основным лейтмотивом для легенд, связанных с айтысами по кюю.

Легенда кюя «Жаңылтпаш» Өскенбая Қалмамбетова знакомит слушателей с жизнью людей, историческими фактами, географией, фауной и флорой мест, которых он воспевает. Это и есть ключевая особенность легенд-повествований,

Превращение в традицию соревнований по искусству, в том числе на знание кюев, не только показывает мастерство умельцев, но и самое главное свидетельствует о совершенстве духовной культуры народа.

Кюй является зрелым, высоко развитым искусством, впитавшим в себя весь эпос нации. Казахами кюй воспринимается еще и как священное письмо предков, выраженное в музыкальной форме. Кюй носит программный характер.

Кюи отличаются небольшими размерами и звучат не дольше 2-3 минут. С малыми формами, связаны особенности образного строя музыки. Каждый раскрывает только один музыкальный образ, передает только одно состояние и не включает контрастов. Содержание произведения самое разнообразное. Один из них передает философские раздумья, о смысле жизни, другие представляют тонкие психологические портреты людей, третьи воспевают красоту степных просторов и родного края.

Программная музыка благодаря конкретному содержанию доступна и понятна слушателям, а ее выразительные средства более рельефны и ярки. Раньше перед исполнением кюя музыканты в устном рассказе излагали его содержание. При этом рассказ и музыка были художественно равноправны. Мастерство музыкантов оценивалось не

только качеством игры, талантом инструментальной импровизации, но и владением слова.

В ходе постепенного исторического развития инструментальная музыка перестала быть просто средством иллюстрирования. Между рассказом и кюями установились новые соотношения. Музыка сама стала представлять высокую художественную ценность, она стала нести самостоятельное содержание, раскрывать различные характеры и настроения.

Искусство каждого кюйши отличалось яркой индивидуальностью стиля, характерной образностью, различными средствами музыкальной выразительности, высоким уровнем исполнительского мастерства. В айтысе своеобразно синтезированы формы поэзии, музыки, драмы, исполнительского мастерства. Айтыс представляет, как бы публичный смотр таланта состязающихся акынов, побеждает в поэтическом споре талантливый, с высоким интеллектом акын. Айтыс включает в себе элементы драматического действия, искусства импровизации, речевую культуру.

Корни айтыса — в древности, в обрядовых, свадебных песнях, в хоровых исполнениях, в словопрениях между жигитами и девушками, во всевозможных увеселениях. Идейное содержание, темы дореволюционных айтысов в большинстве своем связаны с бытом народа, со злободневными вопросами общественной жизни. В зависимости от таланта, мировоззрений и позиций состязающихся акынов они решались на разных уровнях. Айтысы были на разные темы: героизма, социального неравенства, родовой борьбы, оседлого и кочевого образа жизни, свободы личности, неравноправия женщин, необходимости образования и другие.

С глубины веков установилось два вида кюй-айтыс Первый из них называется «кара тартыс», второй — «туре тартыс» или «кайым тартыс». Участники первого вида состязания «Кара тартыс» состязаются в количестве исполненных кюев. Побеждает тот, кто знает больше кюев. А по условиям «туре тартыс» второй исполнитель должен в точности повторить первый исполненный вариант кюя.

Туре-айтыс — сложный по содержанию, большой по объему, в нем могут участвовать испытанные мастера-импровизаторы, имеющие огромный запас знаний по истории и культуре народа, быта.

Туре-айтыс возникал внезапно, при защите чести рода или разрешении крупных ссор и конфликтов. При таких неожиданных спорах через кюи приводились доводы в защиту чести и интересов сторон, решались разногласия, устанавливалось понимание и перемирие.

В разговорном языке деление айтыса на кара тартыс и туре тартыс называли просто «виды кюй-айтыс». Однако, словосочетание «виды кюй-айтыса» также применяется и в другом значении.

Обычно, если кюй-айтыс проводили на большом собрании, поминках с угощением, во время шумных свадебных торжеств, и он был заранее подготовлен, была традиция назначать судью.

В подобном состязании тореше — главный распорядитель и судья — должен быть высоким знатоком и исполнителем кюев. Поэтому и первое выступление на таком айтысе предоставляется ему. Это выступление называется «бата тартыс» или «кюй шақыру». Во-первых, оно позволяет оценить мастерство самого ведущего тореша, во-вторых, подогревает интерес и вдохновение участников состязания.

Традиционный способ в домбровом искусстве – брать при участии сексты следующей после квинты мизинец и двигать на полтона вверх.

Секста (переход с сексты на квинту) берется при помощи передвижения мизинца на полтона между большим пальцем и мизинцем, а квинта – движением большого пальца на полтона за мизинцем.

В главном слоге помимо простых ритмо-интонационных цитат встречаются охватывающие вся квартовая зона «бас буын» развитые мелодичные структуры. Например, «бас буын» кюя «Екинди ел издеген» состоит из 13 тактов. А «бас буын» в кюях «Оттин дуние» и «Алайым жалган» состоят из 25 тактов.

Существенная особенность кюев Есбая — создание мелодий по двухэтапному принципу. Например, в кюе «Оттин дуние» «бас буын» привычным образом исполняется в зоне «ре — ля», после чего его вид заменяется на зону «ми — си».

В кюе «Алайым жалған» мелодия, исполненная в зоне «ре — ля» переходит не в соседний регистр «ми — си», а переступая через него проигрывается в зоне «фа — до».

Подобный способ игры ритмо-интонационного материала «бас буын» на разных ступенях родился из намерений Есбая расширить регистровое пространство вступительной части. Такое строение «бас буын» можно встретить и у других кюйши, например, у Дины Нурпеисовой (см. кюй «Майдандагы балама»). Этот способ игры кюя Дины Нурпеисовой можно рассматривать как эпизодически использованный способ, но в творчестве Есбая способ игры ритмо-интонационного материала «бас буын» на разных ступенях – главная особенность манеры (стиля) исполнения кюйши Есбая.

Особенность манеры исполнения некоторых кюев — отсутствие кульминационного момента (зоны) в первой саге. Например, «Ел айырған», «Кеңес», «Терісқақпай».

Имеют свои особенности кюи Есбая и на интервало-ритмическом уровне. Кюи Есбая в исполнении различных домбристов прежде всего, сочетаются через данный интервал и ритм.

По этой причине, мелодия в западно-казахстанских кюях в обязательном порядке развивается при участии нижней струны (струна «ре»). Однако, несмотря на исполнение произведений на обеих струнах, звучит одноголосовая мелодия. Это осуществляется через задерживание нижней струны. Данный способ называется тәсіл «тұтпа қағыс».

В кюе «Серпер» Курмангазы используется этот прием. На одном из этапов кюя одноголосовая мелодия исполняется на нижней струне (струна «ре»). Для получения красивой мелодии играют, приставляя запястье правой руки. В этот момент левая рука, вырисовывая узор на нижней струне (струна «ре»), захватывает и верхнюю струну (струну «соль»).

Обозначения в приведенных примерах показывают, что исполнение мелодии нижней струны выполняется верхним ударом указательного пальца правой руки, а верхняя струна остается беззвучной. Приемы игры на одной струне встречаются в основном в кюях Есбая. У Есбая встречаются оригинальные приемы разбора мелодий одиночных голосов. Приведем один пример из кюя «Терис какпай»:

Также следует отметить, что как бы высоко не поднималась мелодия одиночного голоса в кюях Есбая, она никогда не переходила на вторую струну (переход с одной струны на другую — привычная ситуация для школы шертпе кюя юго-восточного Казахстана).

Отдельно стоит остановиться на кюях Есбая, названия которых отображают способы и приемы исполнения, таких как «Терис какпай» и «Терис баспай». Кюи с названием «Терис какпай» встречаются у многих исполнителей кюев и, как известно, этот термин характеризует «теріс қағыс» правой руки. Появляется синкопальный ритм. С точки зрения технических особенностей одной из кюевых пар, которая выделяется среди других, являются кюи, которые называются «Терис какпай».

В кюях «Теріс қақпай» Кетбуги, «Теріс қақпай» Құрманғазы, «Теріс қақпай» Байжигита, «Теріс қақпай» Есбая, «Теріс қақпай» Нургисы композиционные пропорции (соотношение) глухих звуков и звонких звуков являются главной целью.

В кюе «Теріс баспай» Есбай применяет не встречающийся ни у кого рисунок левой руки (важно сказать, что данный вид кюя в дальнейшем вновь возродился в популярном кюе Казангапа «Ысырма»). Особенность данного приема, как в нижеприведенном примере, в том, что первая из каждых двух лигованных кварт не берется как обычно большим и средним пальцами, а наоборот, берется лишь указательным пальцем левой руки. Также в этом месте указательный палец не берет в

привычной двухструнной позиции в одном ладу, т. е. под грифом, указательный палец нажимает, придерживая над грифом. Трудность исполнения данного фрагмента кюя заключается в сложности быстрой смены позиции пальцев левой руки в домбровой саге: «Теріс какпай», «Теріс баспай» оба этих кюя являются очень сложными.

Неожиданная ситуация или конфликт, затронувший честь кюйши, стало причиной появления нового вида айтыса. Объединение всего этноса через родственные взаимоотношения в обычаях кочевников, взаимообмен только с поколением дальше седьмого колена, пребывание в непрерывном движении в пространстве обеспечило связь между соседями, аулами, родами. Эти обстоятельства стали причиной формирования обычаев и традиций, установления морально-этических норм. Обычаи и традиции, морально-этические формы стали быть гарантами жизни во временном и пространственном измерениях. Виды искусства стали средствами коммуникации, регулирующую общественную жизнь.

Следовательно, каким бы не был неожиданным событием для кюйши участие в айтысе, кюйши никогда не выходили за рамки народных традиций и этики, поэтому искусство кюйши во многих случаях разрешало спорные вопросы мирно.

Кюй выступал посредником, помогал установить причину спора и разрешить этот спор. К примеру, исход кровавого противостояния между казахами и калмыками разрешился благодаря айтысу двух кюйши. В кюе «Қазақ пен калмақтың күйі» джигит-гость, решивший испытать кюем девушку, не зная о ее поэтическом даре, не смог дать достойный ответ девушке-кюйшы и проиграл.

Искусство кочевников не было создано ради самого искусства, искусство – свидетель, летописец, участник реально происходивших событий.

Следующий вид айтыса кюев – поэтическое приветствие друг друга, обмен вопросами, посвящение друг – другу кюев. Например, когда Курмангазы впервые прибыл к Даулеткерей просить в подарок долю из военной добычи, он стихами кюя излагает мысли и пожелания друг другу. Кюй в данном случае служит средством передачи внутренних чувств человека. Кюй посвященный приветствию Курмангазы Даулеткерей назвал «Булбул». Курмангазы взял в руки домбру и дал ответ. Этот кюй Даулеткерей назвал «Булбулдын кургыры». В этих кюях с высочайшим поэтическим мастерством передается оценка и уважение друг друга. Точно также произошла встреча Курмангазы и Татгимбета. Курмангазы, представляя себя, сочинил кюй «Адай», а Татгимбет в ответ посвятил кюй «Кокейкести».

Кюй-посвящение. В казахской музыкальной культуре песня или кюй – посвящение называется арнау. Арнау создавались в честь друга, любимого коня, птицы, посвящались родной природе и т. д.

Кюй-приветствие. В кюй-айтысе широко распространена традиция приветствовать кюем.

Виды кюя-тартыса:

1) тартыс, в котором демонстрируется исполнительское мастерство. В первом виде тартыса принимают участие все, кто играет на казахских музыкальных инструментах;

2) тартыс, демонстрирующий композиторское мастерство. В этом виде принимают участие композиторы-кюйши, они должны сочинять кюи во время состязания;

3) тартыс, в котором оценивается композиторское искусство и умения запомнить и повторить после первого прослушивания (проигрывания) кюй.

Тартыс, демонстрирующий умение кюйши с первого прослушивания, повторить кюй. Это самый сложный вид тартыса, потому что кюйши, который принимает участие необходимо иметь абсолютный слух, отличную память и различные приёмы игры на инструменте, т. е. уметь виртуозно играть, знать большое количество кюев, их авторов.

Общие сведения о современном тартысе.

Тартыс состоит из трех частей: 1 - «талдау», 2 – «самғау», 3 – «жалғау». В «Талдау» исполняются кюи одного жанра, в «Самғау» играют только произведения в традиции шертпе, в части «Жалғау» второй кюйши продолжает кюй, исполненный первым кюйши.

Среди народа группа кюев под названием «Акжелен» является древним музыкальным жанром. Рекомендуем включить в репертуар начинающих домбристов кюи «Кюй шақырғыш Акжелен», «Той бастар Ак желен».

## **21. Примерные репертуарные списки по классам**

### **1. Примерный репертуарный список первого класса**

- 1) Бала уату №1 (Алматы обл.)
- 2) Бесік жыры №2 (Жетісу обл.)
- 3) Бесік жыры №3 (Алматы обл.)
- 4) Бесік жыры №4 (Жетісу обл.)
- 5) Бала уату № 6 (Семей обл.)
- 6) Әлди – әлди №7 (Семей обл.)
- 7) Бала уату №8 (Семей обл.)
- 8) Әлди-әлди №9 (Көкшетау обл.)

- 9) Бала уату №15 ( Орынбор обл.)
- 10) Сыңсу №26 (Ақтөбе обл.)
- 11) Арыз өлең №28 (Орал обл.)
- 12) Сыңсу №35 (Семей обл.)
- 13) Сыңсу №44 (Оренбург обл.)
- 14) Жар-жар №52 (ШҚО)
- 15) Жар-жар №53 (Семей обл.)
- 16) Жар-жар №54 (Семей обл.)
- 17) Жар-жар №55 (Көкшетау обл.)

## **2. Примерный репертуарный список второго класса**

- 18) Бала уату №1 (Алматы обл.)
- 19) Бесік жыры №2 (Жетісу обл.)
- 20) Бесік жыры №3 (Алматы обл.)
- 21) Бесік жыры №4 (Жетісу обл.)
- 22) Бала уату № 6 (Семей обл.)
- 23) Әлди – әлди №7 (Семей обл.)
- 24) Бала уату №8 (Семей обл.)
- 25) Әлди-әлди №9 (Көкшетау обл.)
- 26) Бала уату №15 ( Орынбор обл.)
- 27) Көрісу № 20 (Алматы обл.)
- 28) Сыңсу №26 (Ақтөбе обл.)
- 29) Арыз өлең №28 (Орал обл.)
- 30) Сыңсу №35 (Семей обл.)
- 31) Сыңсу №44 (Оренбург обл.)
- 32) Жар-жар №52 (ШҚО)
- 33) Жар-жар №53 (Семей обл.)
- 34) Жар-жар №54 (Семей обл.)
- 35) Жар-жар №55 (Көкшетау обл.)
- 36) Беташар № 60 (Семей обл.)
- 37) Беташар №61 (Көкшетау обл.)
- 38) Жарапазан №88 (Алматы обл.)
- 39) Жарапазан №90 (Талдықорған обл.)
- 40) Жарапазан №93 (Көкшетау обл.)
- 41) Примерный репертуарный список третьего класса
- 42) Айдай №1
- 43) Ауылым көшім барады
- 44) Айяой сәулем-ай
- 45) Айнам-ау
- 46) Абай көк
- 47) Ақ ерке-ай
- 48) Алтын сырға, жез түйме
- 49) Асыл-ай

## **3. Шығыс қара өлеңдері:**

- 50) Дедімай-ау
- 51) Жан еркем
- 52) Күміс құмған-ай
- 53) Бүлдірген
- 54) Екі жирен
- 55) Әсем әнім сырнайдай
- 56) Қара көзім
- 57) Құрбым-ай
- 58) Мұхида Шайбан
- 59) Жеңеш-ай
- 60) Маусымжан,
- 61) Гүл – гүл жайнап
- 62) Қараторғай
- 63) Наз қоңыр
- 64) Япурай

#### **4. Примерный репертуарный список четвертого класса**

- 65) Ай, сәулем-ай
- 66) Айым-ай
- 67) Ағажан Ләтифа
- 68) Ахау дүлдүл
- 69) Әйгигай көкем
- 70) Әй қалқа
- 71) Барқыт қалқам
- 72) Балапан қаз
- 73) Бес кәмпит
- 74) Гүлдарига
- 75) Гүлдерайым
- 76) Есіл жар
- 77) Еркем-ай
- 78) Күлдарига
- 79) Керім-ау, айдай
- 80) Қоғалы көл
- 81) Қос күрен
- 82) Қаракөз
- 83) Қорлаш
- 84) Үриай
- 85) Өлең де өнер жігітке
- 86) Ой, қарағай

#### **5. Батыс қара өлеңдері**

- 87) Сәулем-ай
- 88) Айтжан-ай
- 89) Ақ айша
- 90) Жетісу әндері:



- 91) Сарыбидай
- 92) Домбыра (К.Әзірбаев)
- 93) Арқа әндері:
- 94) Балқадиша (Ақан сері)
- 95) Қара торғай (Ақан сері)
- 96) Маңмаңгер (Ақан сері)
- 97) Жонып алды (Біржан Сал)
- 98) Теміртас (Біржан Сал)
- 99) Ақ сиса (Жаяу Мұса)
- 100) Көгершін (Жаяу Мұса)
- 101) Інжу-маржан (Әсет)

#### **6. Терме толғаулар**

- 102) Сүгір жыраудың термесі
- 103) Нұртуғанның термесі «Кәнекей тілім сөйлеші»
- 104) Халық термесі (БҚО)
- 105) Жайық деген жанды су (Ақтаңгерей)
- 106) Сыпыра жыраудың термесі

#### **7. Примерный репертуарный список пятого класса**

- 107) Ай, сәулем-ай
- 108) Айым-ай
- 109) Ағажан Ләтифа
- 110) Ахау дүлдүл
- 111) Әйгигай көкем
- 112) Әй қалқа
- 113) Барқыт қалқам
- 114) Балапан қаз
- 115) Бес кәмпит
- 116) Гүлдарига
- 117) Гүлдерайым
- 118) Есіл жар
- 119) Еркем-ай
- 120) Күлдарига
- 121) Керім-ау, айдай
- 122) Қоғалы көл
- 123) Қос күрен
- 124) Қаракөз
- 125) Қорлаш
- 126) Үриай
- 127) Өлең де өнер жігітке
- 128) Ой, қарағай

#### **8. Батыс қара өлеңдері:**

- 129) Сәулем-ай
- 130) Айтжан-ай

- 131) Ақ айша
- 132) Жетісу әндері:
- 133) Сарыбидай
- 134) Домбыра (К.Әзірбаев)

**9. Арқа әндері:**

- 135) Балқадидиша (Ақан сері)
- 136) Қара торғай (Ақан сері)
- 137) Маңмаңгер (Ақан сері)
- 138) Жонып алды (Біржан Сал)
- 139) Теміртас (Біржан Сал)
- 140) Ақ сиса (Жаяу Мұса)
- 141) Көгершін (Жаяу Мұса)
- 142) Інжу-маржан (Әсет)

**10. Терме толғаулар:**

- 143) Сүгір жыраудың термесі
- 144) Нұртуғанның термесі «Кәнекей тілім сөйлеші»
- 145) Халық термесі (БҚО)
- 146) Жайық деген жанды су (Ақтаңгерей)
- 147) Сыпыра жыраудың термесі.

## 22. Использованная литература

1. Аманов Б. Композиционная терминология домбровых кюев // Инструментальная музыка казахского народа. Составитель А. Мухамбетова. Алма-Ата, 1985
2. Аманов Б. Тартыс – инструментальные состязания.// В кн.: Аманов Б., Мухамбетова А. Казахская традиционная музыка и 20 век. Алматы: Дайк – пресс, 2002.
3. Әлпейісова Г.Т. Музыкалық қабілеттерді ұлттық музыка арқылы дамыту – «Дәстүрлі музыкалық өнер және музыкалық қабілеттерді қалыптастыру механизмдері» - аймақтық ғылыми-практикалық конференция жинағы , 2014.
4. Альпеисова Г.Т. Изучение традиционной песни в курсе этносольфеджио - «Этносольфеджио пәнін оқытудың әдістемелік аспектілері» - 2013.
3. Алексеев А. О казахской домбровой музыке // Музыкальная культура Казахстана. Алма-Ата, 1955
4. Айымбетов Қ. Народная мудрость , Каракалпакстан 1988-492стр.
5. Бакаева И. А. Лекции по истории музыки. Часть 1. Музыкальная культура от античности до классицизма: Учебное пособие для музыкальных вузов. – Астана: ЦНТИ, 2005.-299с.
6. Бекенов У. Күй көтерер көңілдің көкжиегін. Алматы, 1975.
7. Бекенов У. Күй табиғаты. Алматы, 1981
8. Бекхожина Т. Кюи-легенды // Народная музыка в Казахстане. Алма-Ата, 1967
9. Бердібай Р.Ел боламыз десек... Алматы: ЖШС «Қазақстан»баспа үйі»,2000,400стр
10. Виноградов В. О музыкальной археологии. Советская музыка, 1975
11. Гизатов Б. Казахская народная инструментальная музыка. М., 1988
12. Гизатов Б. Социально-эстетические основы казахской народной инструментальной музыки. М., 1988.
13. Джумакова У. Р. Кюй всистеме музыкальных жанров. // Традиции и новаторство в музыке. Алма-Ата, 1980.
14. Джумалиева Т. Традиционные жанры казахской инструментальной музыки. // История казахской музыки в двух томах. Традиционная музыка казахского народа. Песенная и инструментальная. Алматы, 2000.
15. Дүйсенов О. Бүркітов С. Қазақтың халық күйлері. Алматы, 1986.
16. Есенұлы А., Елеусізқызы Г. Күй – керуені. Алматы, 1997.

17. Есенұлы А. Күй – Тәңірдің күбірі. Алматы: ТОО «Дайк - Пресс», 1996.
18. Ерман Ж. Екі тізгін бір шылбыр. – Алматы: Атамұра, 2008.
19. Жумабекова Д. Народно-инструментальные истоки в скрипичном концерте Е. Рахмадиева. // В кн.: Еркегали Рахмадиев. Сб. статей. Алматы, 2004.
20. Жармұқамедов М. Айтыстың даму жолдары - Алматы: Ғылым.
21. Жұбанов. А. Ғасырлар пернесі. Қазақтың халық сазгерлерінің өмірі мен шығармашылығы туралы очерктер. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002.
22. Жұмалиева Т., Ахметбекова Д., Карамендина Ә., Ысқақов Б., Қоспақов З. Қазақ халқының дәстүрлі музыкасы. Алматы, 2005.
23. Жұбанұлы Қ. Қазақ музыкасында күй жанрының пайда болуы жайлы. Алматы, 1939
24. Жармұхамедов М. Айтыс. Алматы, 1990.
25. Исмаилов Е. Ақындар. – А.1957
26. Қазақ халық әдебиеті: көп томдық. (Қаз.ССР Ғылым акад. М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институты). – Алматы: Жазушы, 1986. Т.І: Айтыстар (Жауапты шығарушы Ә. Алманов) 1988Қаз. ССР Ғылым академиясы. Айтыс. Алматы, 1966.
27. Қайнарбаев Ж. Ақын Сара: Айтыс. Алматы, 1985.
28. Қаратау шертпелері/ Құр. Ә. Бекенов. Алматы, 1975.
31. Қазанғап. Ақжелең / Құр. А. Райымбергенов. Алматы, 1984
32. Қазақ тілінің сөздігі. Жалпы ред. Басқарған Т. Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 1999.
33. Қожахметова Ж. Суырып-салма ақынның кәзіргі кездегі өнерін зерттеудегі кейбір аспектілер. Қарағанды, 2008
34. Қазақ халқының аспап музыкасы. Құрастырған З. Жанұзақова. Алматы, 1964
35. Қайнарбаев Ақын Сара: Айтыс. Алматы, 1964.
36. Келімбетов Н. Ежелгі әдеби жәдігерліктер. – Алматы, «Алатау» баспасы, 2005.
37. Левшин А. Описание киргизо-кайсацких или киргизоказачьих орд и степей. Ч. 3 Спб., 1832.
38. Ливанова Т. История западноевропейской музыки до 1789 года. Т. 1. – М.: Музыка, 1983.
39. Музыкальная энциклопедия. Гл. ред. Ю.В. Келдыш, в 6 т., Т. 2 - М.: Советская энциклопедия, 1974. 958б. 904 Б Л. Г. Григорьев мақаласы
40. Мерғалиев Т., Бүркіт С., Дүйсен О. Қазақ күйлерінің тарихы.
41. Мұхамбетова А. И. Некоторые эстетические проблемы казахской инструментальной музыки // Кочевники. Эстетика. Алматы. 1993

42. Мейірманов А.Д. «Кодекс куманикустегі» түсініктер мен ұғымдар /Қазақ даласының ойшылдары XIII ХҮ ғ.ғ (2-книга) Алматы ФСИ компьютерлік баспа орталығының баспаханасы,2001-196 стр
43. Николаев А. Конкурсы и развитие исполнительской культуры. /Музыкальные конкурсы в прошлом и настоящем/ справочник. М:Музыка,1966.
44. Өмірзақов Т.М. Ұлыс күн кітабы. Астана: «Руханият орталығы», 2001.
45. Раимбергенов А.»Қазанғап Ақжелең» күйлер. Алма-Ата:Өнер,1984.
46. Розеншильд К. История зарубежной музыки. Вып. 1. – М.: Музыка, 1973.
47. Сайгафарова Л. Концертный жанр в творчестве Т.Кажгалиева//Исполнительское творчество: история и проблемы развития на современном этапе. Материалы международной научно-практической конференции. Алматы, 2002.
48. Сейдімбек. А. Қазақтың күй өнері. Монография. Астана, 2002.
49. Сәбит Мұқанов мақаласы «Айтыстар туралы».
50. Турсунов Е. Возникновение баксы акынов, салов, сери и жырау. Алма-Ата, 1971.
51. Турсунов Е. Генезис казахской бытовой сказки. Алма-Ата, 1973.
51. Түсіпбеков Т. Тәттімбет. Деректі повесть. Қарағанды, 1993, 109 б.
52. Шалабаев С., Сыдықов Қ., Өмірбаев Е. «Маңғыстау». Алматы, 1973.